

॥ श्री ॥

गणाधीश जो ईश सर्व गुणांचा ।

मुकारंभ आरंभ तो निर्गुणाचा ।

नमू शारदा मूळ चत्वार वाचा ।

गमू पंथ अनंत या राघवाचा ॥१॥

अर्थ - इंद्रियांचा स्वामी व सर्व गुणांचे अधिष्ठान तसेच निर्गुणाचा आरंभ असणारा जो मूळपुरुष अशा गणेशास आणि चारही वाणींचे मूळ असणारी शारदा या दोघांना मी नमस्कार करतो. अनंत ईश्वराच्या दर्शनाचा मार्ग मी समजावून देतो.

स्पष्टीकरण - हा मंगलाचरणाचा श्लोक आहे. यामध्ये परंपरेनुसार प्रथम गणेश, शारदा आणि सद्गुरु यांना वंदन केले आहे. कोणतेही पवित्र कार्य सुरु करताना गणेश पूजन करण्याची पद्धत आहे. सात्कार्यात विघ्न आणणारे विघ्नसंतोषी रूप असतात. तसेच वातावरणातही काही आसुरी शक्ती असतात. त्यांना हे पवित्र कर्म बघवत नाही. आणि गणेश हा विघ्नहर्ता आहे. गणपती हा शिवगणांचा अधिपती आहे. गणेश हा ओंकारस्वरूप असल्याने त्याला मुकारंभ म्हरले आहे. तो निर्गुणाचाही मुकारंभ आहे. जर ओंकार उभा काढला तर त्याचे व गणपतीचे रूप एकमेकांशी जुळते. तो गणांचा, स्मूहचा, लोक्यांचा नेता आहे. रक्षणकर्ता आहे. शास्ताही आहे. त्याच्या ठायी बुद्धिमत्ता, बहुश्रुतता, शौर्य, दैर्य, सूक्ष्मदृष्टी, उद्यमशीलता, समाशीलता, दृढता, कूर्तव, सामर्थ्य, लोकसंग्रह इ. अनेक सद्गुण उत्कर्तने, उत्कृष्टरीतीने आहेत. हे सद्गुण त्याच्याजवळ जन्म सेवकाप्रमाणे रहातात. कियाने रहातात. तो त्यांचा स्वामी आहे. तो गुणाधीश आहे. निर्गुणाची सगुणाने येण्याची इच्छा ज्याच्या रूपाने साकारली, तो जो आद्यप्रणव ओंकार हे गणेशाचेच प्रतीक आहे. तो सर्व गुणांचा ईश आहे म्हणजे इथे चौगळे - वाईट, त्याज्य - ग्रह्य असे काही नाही. कारण मुळात चौगळे वाईट काही नसतेच. एकापेक्षा दुसरे वेगळे असते. एखादी विष म्हणून ओळखली जाणारी अनेक इथे रोग नाहीसा करण्यासाठी प्रभावी असतात. विषही अमृतासारखे कार्य करते. इथे निर्गुणाचा मुकारंभ म्हणव्यात सर्वांच्या पत्कीकडे असणाऱ्या मूळतत्वाचा बोध आहे. आरंभाचा मुकारंभ म्हणव्यात हे केवळ शुद्ध तत्त्व सृष्ट्युन्मुख झाले आहे

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि मात्मानि
द्विजे योग्यकामा जगता समवहीना।

असेही लुचवळे आहे. नमस्कारासाठी, भक्तीसाठी, प्रगतीच्या घेयासाठी, भावाच्या सगुण आंकळनासाठी तत्व या अवरथेस्य असले पाहिजे.

ईश्वरस्वरूपाचा अनुभव हीम जातक्यांवर येतो. जीवात्मा, विश्वात्मा, साय्येदानंदस्वरूप परमात्मा।

यानंतर विद्येची अधिष्ठात्री देवता शारदा हिळा वंदन करत आहेत. नमू शब्द - देवकीदीप न्यायाने गणेश व शारदा या दैत्यांच्या वंदनाचा वाचक आहे. आदिशक्ती आदिमाया जी परा, पश्यन्ती, मध्यमा, वैखरी या चारी वाणीचे मूळस्थान आहे. तिळा वंदन केले आहे. साहित्याची निर्मिती करायची असेक तर शारदेची कृपा संपादन करायला हवी. स्वंदन, ध्वनि, शब्द, वाणी ही चार परिणत स्वरूपे आहेत. संकल्प, भावना, विचार आणि शब्द अशा क्रमाने विभागणी करता येते. गृथलेखन हे चारही स्तरावर घडते. म्हणून समर्थ वैखरीच्या देवनेला शरण जातात. अध्यात्मिक दृष्ट्या गणेश हा ईश्वर तर शारदा ही माया आहे. तो पुरुष तर ही प्रकृती आहे. गणेश शुद्ध सत्त्वगुणी तर शारदा त्रिगुणात्मक आहे. शारदा ही ब्रह्माची अगिन्न शक्ती आहे. ती चिदशक्ती, माया, आद्यप्रकृती आहे. तिचा हात धरून माणूस अर्थमय ज्ञानात प्रवेश करू शकतो. तिच्याच प्रेरणेने निर्गुणाची अकल्पित करणारा इतका ज्ञानसंपन्न होऊ शकतो.

गणेश आणि शारदा यांना वंदन करून सद्गुरुंचे सत्वन करताना. इथे राधवाचा स्पष्ट उल्लेख आहे. राधवाचे सत्वन म्हणजे त्याच्या मार्गचे अनुसरण आहे. सद्गुरुंजाला दुसरी लुकी अपेक्षित नसते तर त्यांना कृती अपेक्षित असते. रामासारखे होण्याचा हा प्रवास दीर्घकाळ चालणारा, कदाचित अनेक जन्माचा म्हणून त्याला अजान्त म्हटले आहे. या मार्गावर निघेने वाटचाक करायची आहे. इथे कुठलाही शॉर्टकट नाही. आत्मो, पेल्लो असे वाखे हा या मार्गावरचा अडथळ आहे. हा राधव म्हणजे दशरथी राम नाही तर परमात्मस्वरूप राम आहे. जिथे जायचे आहे तो समर्थाना जणू प्रत्यक्ष दिस्त आहे म्हणून ते या राधवाचा पथ असे म्हणत आहेत.

Prayers go up
Blessings come down.

classmate

Date

Page 21

मना सज्जना भक्तिपंथेंचि जावे।
तरी श्रीहरी पाविजे तो स्वभावे।
जनीं निंद्य ते सर्व सोड्नी धावे।
जनीं वंद्य ते सर्व भावें करावे ॥२॥

अर्थ - सज्जन मना! तू भक्तीच्या मार्गानेच जा. भक्तीमार्गाने
गेल्यास तुला ईश्वराचे दर्शन आपोआपच होईल. समाजघातक
कर्म तू सारी सोडून दे. समाजहिताची सारी कामे तू मनापासून कर.
स्पष्टीकरण - मुळात जीव हा खरा ईश्वराचाच अंश आहे. परंतु
दोघांमध्ये दुरावा निर्माण झाल्याने जीव ईश्वराला विसरला.
भक्ती हा दुरावा नाहीसा करते. जीवाला ती ईश्वरासमीप नेते.
ईश्वरापासून दूर गेलेला जीव प्रथम ईश्वरसन्मुख होतो. नंतर
ईश्वरार्पित जायला जीवाला वाटचाल करावी लागते. म्हणून इथे
भक्तिपंथ हा शब्द वापरला. भगवंताच्या लीला गुण, महिमा, रूप
इ. पुढा पुढा जाऊन व कथन करून त्यांचा रस घेणे याचे
नाव 'भक्ती' आहे. भगवंताचा रस घेण्यासाठी योग्य असे मन
तयार करण्यास देहाची कर्मे शुद्ध व पवित्र अशावीत असा
समर्थाचा कराक्ष आहे.

मन कितीही वाईट असके तरी मोक्षाची साधना भक्तीच्या
मदतीनेच करायची आहे. हे मनच भगवददर्शन घडवणार आहे.
कहान मुलांकडून एखादे काम ओजारून, गोंजारून काढून घ्यावे
तसे हे मन आहे. म्हणून समर्थ मोठ्या युक्तीने त्याला 'सज्जन'
असे म्हणतात. कहान मुलांना आते शिक्षण लावून चालत नाही. तसेच
मनाचे फार दमन करूनही चालणार नाही. माया ही भगवंताचीच
शक्ती आहे. त्या भगवंताला आवाहन केल्यास तो आपली
शक्ती आवरून घेतो. म्हणून मनाने आपल्या दोषांचे चिंतन
करण्यापेक्षा भगवंताचे चिंतन करावे. सर्वसामान्य लोकांना
भक्तिमार्गच जवळचा वाटतो. ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात -
देख मनुष्यजात सकळ स्वभावतः भजनशील ॥ भक्ती हा
माणसाचा स्वभाव आहे अग्ये अन्नावर कृपा करणे हा
भगवंताचा स्वभाव आहे. अंधाराला द्यावरून नका. पूर्वेच्या दिशेने
चालत राहिलान तर आपोआप प्रकाशापर्यंत पोहोचाल तराच
भक्तिमार्गाने गेल्यास भगवंताचे दर्शन निश्चित घडेल.

तिसऱ्या आणि चौथ्या चरणानीक जनी म्हणजे सज्जनी!
 संत पुरुष! निंद्य काय आणि वंद्य काय हे केवळ सज्जत्य
 निःपक्षपातीपणे ठरवतील. कारण त्यांना अवघ्या मानवजातीची
 कल्याणाची तळमळ असते. आई वडीलांना मुलांच्या आरेष्याची
 काळजी असते म्हणून ते काय खावे व काय वळु नये हे
 ठरवतात. ऑफिसमधील भ्रष्टाचारी कृत्यात साधक एककी
 पडला तरी त्याने उगमग्रू नये. आणि चांगले वागताना नाईजसले
 वाग्रू नये तर मनापासून वागावे. चांगले वागण्याची वृत्तीतयार
 व्हायला हवी. जीवनामूल्ये ही जीवनापेक्षा मोठी आहेत. कुंती-
 युधिष्ठिर संवाद - चांगले वागणे हा संस्कार आहे. मग त्यासाठी
 कितीही किंमत मोजावी लागली तरी चांगले करी तम घेता
 यासाठी चांगले वागायचे नसते.

इथे वंद्य म्हणजे प्रेयस आणि निंद्य म्हणजे प्रेयस!
 असे करताना सुरुवातीला तसल होईल पण आपला कणवकपणा
 वडिल झाल्यास समाजही माथार घेतो. माणसाने चांगले वागायचे
 ठरवल्यास परमेश्वर त्याला मदत करतो. वास्तविक चांगले
 वागण्याइतकी सोपी गोष्ट दुसरी नाही, असे मला वाटते. प्रेम
 पेरते तर प्रेम उगवते. नियम कोडेंद्विके स्तरावर तरी माणसाने
 एकतर्फी चांगुलपणा घेवावा. प्रत्येकाने आपल्या अंतर्दामी आपल्या
 वागण्याचा विचार करावा. त्यासाठी कठोर आत्मपरिक्षण करणे.
 मनाच्या जागी शरीराला नीती, घामे वाचे वळण लावावे.

मन जाता तो जाणे दे, मन जाणे दे शरीर।

नहीं शरीरानी कमान तो कहां से छूटंगा तिरा।

असे कबीर म्हणतात. शरीर आवरणे म्हणजे दम तर मन
 आवरण्याला शम म्हणतात.

समर्थ पहिल्या श्लोकात राघवाचा पंथ तर या श्लोकात
 श्रीहरीची शेर होते. यावरून समर्थ राम आणि कृष्ण यात भेद
 मानत नव्हते. राघवाचा आणि श्रीहरीचा मार्ग एकच आहे.
 नामभेदामार्गे एकच तत्व असते असा वेदाचा आदेश आहे.

प्रभाते मनीं राम चिंतीत जावा।
 पुढे वैखरी राम आधी वदावा।
 सदाचार हा थोर सांडू नये तो।
 जनीं लोचि तो मानवी धन्य होती॥३॥

अर्थ - पहाटे मनाने भगवंताचे चिंतन करावे. नंतर वाणीने त्याचे नाम घ्यावे. सदाचरण फार श्रेष्ठ असते. माणसाने ते सोडू नये. असे वागणारा माणूसच जगात धन्य होतो.

स्पष्टीकरण - रात्रीची झोप संपून पहाटे जाग आल्यावर आपले मन प्रसन्न असते. त्यावेळी भगवंताची मानसपूजा करून त्याचे चिंतन करावे. हाकाही शक्तीची गोळी घेतली की त्याचा परिणाम दिवसभर रिक्ततो. चिंतन झाल्यावर त्याचे नाम घ्यावे. भजन किंवा स्तोत्र म्हणावे. त्याला हाक मरावी. त्यासाठी देह शुद्ध हवा. सदाचरणी माणूसच देहाने शुद्ध असू शकतो.

वरवर दिसायला अगदी व्यावहारिक आणि तांत्रिक उपाय. समर्थ सांगत आहेत. परंतु झोपा गोष्टी निष्ठेने करत राहिल्यास आधिकाधिक प्रगती साधता येते. सूर्योदयापूर्वीच्या २-३ घटका म्हणजे प्रभातकाळ। शौचमुखमार्जन उरकळे म्हणजे शरीर स्वच्छ, हाकळे, उत्साही राहते. ही वेळ मनचिंतनास चांगली। थोडावेळ मानसिक नामस्मरण करून इतर उद्योगाला लागण्यापूर्वी वाणीने नामाचा उच्चार करावा. आणि दिवसभर सदाचाराने वागावे. इथे विचार, उच्चार आणि आचार यातील सुसंबंध साधला आहे.

रामायणाच्या ही प्रतिकूल कस एकदा रोखून घेतली म्हणजे दिवसभर कितीही प्रतिकूल वातावरणात काम करावे लागले तरी भवदोषाची बाधा होत नाही. 'प्रभात' या शब्दाचा दुसरा अर्थ म्हणजे जीवनाच्या प्रभाती म्हणजे लहानपणीच. बुद्धीला फार फुटल्या-पूर्वीच राम चिंतनाचा संस्कार हुद करावा. विषयमूळ मनाला स्थिर चिंतनाचे आकबम द्यावे. म्हणजे ते प्रसन्न राहते आणि अशा धारमार्थिक माणसाचे व्यवहार शुद्ध असावेत.

पहाटे पहाटे रामाचे चिंतन करावे असे समर्थ म्हणतात पण पुरेसा अभ्यास नसेल, जीवन शुद्ध, सामाजिक, पवित्र नसेल तर मनातल्या मनात नाम घेण्याचा ही हाण येतो. अशा वेळी नाम मोठ्याने घेतले तरी चाकळ. 'आने आदरे गद्य घोषे म्हणावे'

असे समर्थानी सांगितले आहे. अगदी टाळमृदंगाच्या सखीम घेतले तरी चाहेत मात्र शक्य तितके अधिक वेळ, नियामे, आदराने, प्रेमाने व निष्ठेने नामस्मरण करावे.

नामस्मरण उमम झाले तरी एरवीचे वर्तनी तसे असावे.

जेणं विवृढमात्रा घ्यानी। तेणे पश्ये सांमखानी॥ असे

संतवचन प्रसिद्ध आहे. आचार-विचारातीत पवित्रता चढत्या क्रमाने वाढली पाहिजे. सदाचार हाच थोर आहे. म्हणजेच तो स्वीकार्य, आदरणीय, वंदनीय व श्रेष्ठ आहे. सज्जनांची जी वागण्याची पध्दत असते ती सदाचार समजावा. सदाच्या पायावर आधारित असावा. सत्याच्या ज्ञानासाठी बुद्धि व सूक्ष्म संवेदनक्षमता असावी लागते.

समर्थ सदाचरणी माणसाचा धर्म्य म्हणतात. पापभीरु असणे, दुसऱ्याच्या धनाची अभिलाषा न धरणे, परस्त्रीकडे कामुक नजरेने न पाहणे, दुसऱ्याला मदत करणे, स्वार्थासाठी हारता पीडा न देणे, दुसऱ्याच्या अधिकारावर अनिक्रमण न करणे, दुसऱ्याची निया न करणे, स्वतःची कृती प्रसन्न राखणे ही सदाचारची लक्षणे आचरणात आणण्यातच खरी धर्म्यता आहे. असे ज्याचे जीवन असते तोच सुतीत पात्र असतो. कोणाचेही खानगी जीवन पाहू नये हा व्यावहारिक संकेत असला तरी पाहण्यासारखे खानगी जीवन नसणे हा जीवनाचा अद्यःपात आहे.

मातृवत् परदारण्यु, भर्तृव्यु लोपुवत्

आत्मवत् सर्वभूतण्यु यः पश्यति स पश्यति॥

एते सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थं परिसृज्य ये।

सामान्याण्यु परार्थमुद्यमश्रुतः स्वार्थानिरासिन ये।

ते इमो मानवराशेः परहितं स्वार्थीय विद्वान्ते ये।

ये विद्वान्ते निरर्थकं परहितं ते क न जन्मीमहे॥

मना वासना दुष्ट कामा नये रे।
मना सर्वथा पापबुद्धि नको रे।
मना धर्मता नीति सांडू नको हो।
मना अंतरी सार विचार राहो ॥४॥

अर्थ - मना, दुष्ट वासना हेवू नकोस, पापबुद्धि मुक्तीच वागवू नकोस. नीतिधर्माचे आचरण सांडू नकोस. जीवनात जे खरेखर चांगले व श्रेष्ठ आहे त्याचा विचार अंतरीमी करत जा.

स्पष्टीकरण - दुष्ट वासना आणि पापबुद्धि या दोहोंमध्ये जगतीस साया अनीतिचे व अधर्माचे मूळ सापडते. स्वताचा स्वार्थ साधावा म्हणून किंवा विनाकारण दुसऱ्याचा घातपात करणे किंवा दुसऱ्यास दुःख देणे, नुकसान करणे, सज्जनांना धक्के यावरून माणसाची दुष्ट बुद्धि दिसून येते. मनामधून त्याची हकाळपट्टी सात्याशिवाय भगवंताचे दर्शन घडणार नाही. भक्तीच्या अध्यासांमध्ये नीतिचे आचरण प्राणापत्तीकडे सांभळावे लागते. नीति आणि धर्म ही दोन्ही अध्यात्माची साधने आहेत. आणि अध्यात्माचा अनुभव किंवा भगवद्दर्शन हे मानवी जीवनातील सर्वश्रेष्ठ मूल्य आहे.

व्यवहाराचा भर आचरणाच्या बाह्यांगावर तर अध्यात्माचा भर अंतरंगावर असतो. कोकांनी बरे म्हणजे म्हणून नीतिधर्माचे वागणारा माणूस खरा सज्जन नव्हे तर नीतिधर्माचे वागणे भगवंताला आवडते म्हणून सदाचरणाने वागणारा समर्थाना हवा आहे.

आज समाजात घाई घाग्गी जाणारी माणसे यशस्वी झालेली दिसतात. पण त्यांचे हे यश तात्पुरते आहे. यशाबरोबर त्यांच्या जीवनात अशांनी शिरत असते. उथळ मनच्या समाजाला हे धकत नाही. काही आई वडीलच मुलांना नानेवईकांचा न्देष करायला शिकवतात. पुढे केव्हातरी हेच शास्त्र मुले आई-वडील यांच्यावर उगारतात. 'चिंती परा ते येई घरा'

म्हणून आमच्या ऋषींनी विश्वकल्याणाची प्रार्थना केली आहे. दुसऱ्यांना दुःखी करून तुम्ही सुखी कसे होणार? यजुर्वेदाने नमो मनः शिवसङ्कल्पमालु अशी प्रार्थना कळकळीने केली आहे. माझ्या ममान नेहमी शुभ विचारच येवो 'असे वारंवार म्हळ्याने काही प्रमाणात ते घडून येते. माझ्या पुढावरून दुसऱ्यांची निंदा न करो. निंदा हे मत्सराचेच अपत्य आहे. यसाठी दुष्टवासना

मना पापसंकल्प सोडोनि घावा।

मना सत्यसंकल्प जीवी धरावा।

मना कल्पना ते नको वीषयांची।

विकारे घडे हो जनी सर्व ची ची ॥५॥

अर्थ - मना, जे टिकणारे नाही त्याची वासना सोडून दे, जे टिकणारे आहे त्याची इच्छा आवडीने कर. देहातून सुख घेव्याचे मनोरथ रघू नकोस. इंद्रियसुखाच्या नादी लागलेल्या माणसाची जगात फजिती होते.

स्पष्टीकरण - शक्तीमार्गमध्ये भगवंतास विसरून दृश्याच्या नादी लागणे यास पाप म्हणतात. भगवंतास न विसरता कर्तव्यापुरते देहसुख घेणे यास पुण्य म्हणतात. वासना ही मानसिक शक्ती आहे. तिका बळवावी तिकडे ती वळते. ती दृश्य वस्तूंना चिकटली तर क्षणभर सुख पण मोठी अशांती देते. पण तीच भगवंताला चिकटली तर टिकणारे समाधान देते. मन शांत करते नाह्य गोष्टींवर केंद्रित झालेली वासना माणसाला निवेकभ्रष्ट करते. अनिवेकी माणूस वासनापूर्तीसाठी करू नये ते करतो. त्यामुळे समाजाने त्याला किंमत उरत नाही. नाशवकी होते.

समर्थ फार मोठे मानसशास्त्रज्ञ होते. विषय चिंतन घडल्यावर उनेजित झालेल्या इंद्रियांना आवरव्यापेक्षा विषय चिंतनच होऊ न देणे जास्त कल्याणाचे आहे. आजारी पडल्यावर औषध घेऊन बरे होण्यापेक्षा आजार होणारच नाही याची काळजी घेणे श्रेयस्कर.

एकीकडे साड्या फांद्या तोडाव्या आणि दुसरीकडे त्याच्या मुळांना पाणी घालायचे. असे केले तर दुपट जेराने वासनांना पाळवी फुटेत. अशा मनुष्याला गीतेमध्ये मिथ्याचारी दंडिक म्हटले आहे. विषयांमध्ये अनेक दोष आहेत - १. अतृप्ती २. अशाश्वत ३. फलमिथ्यत्व. ४. पुनरावृत्ती ५. उपयोगिता घटणे ६. अनिश्चिंतता ७. परिणाम दुःख ८. तापदुःख ९. संस्कारदुःख १० एकनेष्टतेचा अभाव ११. कालसापेक्षता १२. स्थलसापेक्षता.

१. अतृप्ती - श्रेय श्रेयगत्याने विषयतृप्ती होत नाही. अस्ती - तृप्त
२. अशाश्वत - आज मिळालेला विषय उद्या टिकणार नाही - मंत्रीपद
३. फलमिथ्यत्व - दुपारी पोर झाले तरी रज्जी पुन्हा भूक लागते.
४. पुनरावृत्ती - गरज म्हणून नाही तर सवय म्हणून विषय सेवन करतात.

३. उपयोगिता घटणे - पहिल्यांदा विषयसेवनात मिळणारा जेनेदूकमी होता
४. अनिश्चितता - ज्या विषयाचे आकर्षण आहे तो मिळूच असे नाही.
५. साधु - राजा - राणी - प्रधान - नर्तकी - साधु - अमरजवसाही फळ
६. परिणाम दुःख - दारुने प्रकृती बिघडते. टी. वी. मुळे डोळे
७. ताप दुःख - दुसऱ्याला आपल्यापेक्षा अधिक मिळाल्याचे दुःख - कॅररी
८. संस्कार दुःख - विषयसेवनाची प्रवृत्ती हेच दुःखाचे कारण - व्यसन.
१०. एकनिष्ठतेचा अभाव - आपण विषयाशी एकनिष्ठ पण विषय नाही.
११. कालसापेक्षता - उन्हाळ्यात खेतर नको वारतो. थंडीत अडसिम नको.
१२. स्थळसापेक्षता - प्रवाससामग्री - हिमाळय / दुबई साठी विजन न पोस.

समर्थ पापात्मक चिंतन सोडून द्या असे सांगतात. प्रत्यक्ष शरीराने घडलेल्या पापापेक्षाही पापाचे चिंतन परमार्थदृष्ट्या घातक असते. पातक मनबुद्धीच्या आश्रयाने राहते मात्र मुक्ताला पाप-पुण्य उरत नाही. कारण त्याच्या हृदयात पापसंकल्प संभवत नाही. घडणाऱ्या पातकातील ९९% पातके संकल्पानेच घडतात. म्हणून समर्थ पापसंकल्प सोडायला सांगतात. मन कधीही रिकामे राहत नाही. यासाठी कोणत्याही सत्यसंकल्प धरायला सांगतात. तो हृदयात जीवात खोलवर जायला हवा. मनात सतत चांगले विचार घोकवावेत. काशीसी जावे नित्य वदवे. चांगल्याच चिंतन व वाईटाचा त्याग या दोन्ही गोष्टी परस्परपूरक आहेत. म्हणून दोन्ही अंगांनी प्रयत्न व्हायला हवेत. नाहीतर आवश्यकतेच्या नावाखाली चांगल्या संकल्पातही वाईट वळण लागू शकते. त्यातून अधःपात होतो आणि दुर्वर्तनामुळे लोकांमध्ये छेदूः होते. ती होउ नये अशी भावना जर व्यक्तीच्या अंतःकरणात प्रत्येकाच्या हृदयात इदावली तर आजकाळ जी दुराचारी लोकांना प्रतिष्ठा मिळते तसे चित्र समाजात दिसणार नाही. भ्रष्टाचारींची परिस्थिती सुधारून समाजात स्वास्थ्य जाईल.

What is anger?

It is a punishment, we give to ourselves for somebody else's mistake!

Date 11.8.2018

Page 29

नको रे मना क्रोध हा खेदकारी।

मको रे मना काम माना विकारी।

नको रे मना लोभ हा अंगिकारु।

नको रे मना मदरु, दंभशारु ॥६॥

अर्थ - अरे मना, क्रोधाने स्वतःवरीत ताका नाहीसा होतो. म्हणून तू त्याच्यापासून दूर रहा. कामवालांना माणसामध्ये माना वेष व रोग निर्माण करणे म्हणून तिच्या अधीन होऊ नकोस. तसेच कोणाचा वेष कधीच करू नकोस. मोठे दोंगही कधी करू नकोस.

स्पष्टीकरण - या श्लोकाने काम, क्रोध, लोभ, मादर व दंभ हे पाच विकार दाखवित असे सांगितले आहे. विकार हे मानसिक प्रतिक्रियांची विविध रूपे आहेत. त्या प्रतिक्रिया स्वामिक असल्याने त्यांना मर्यादित ठेवले तर त्या नुकसान करत नाहीत. परंतु भक्ताला देहबुद्धी ओलांडून आत्मबुद्धीकडे जाताना त्यांना अतिशय कळजीपूर्वक सांभाळावे लागते. त्यांना मर्यादेबहेरे जाऊ देता कामा नये. त्यांच्यावर स्वामित्व ठेवून त्यांना आपल्या सोयीने वापरणे हे खरे उन्मत्तकीचे लक्षण आहे.

समर्थ खेदकारी क्रोध नको असे म्हणतात म्हणजे हिनकारी क्रोध सुद्धा अशु शकतो. प्रभू रामचंद्रांच्या क्रोधाचे वर्णन करताना वाल्मीकी गृही अमोघ क्रोध (वाया न जाणारु) असे करतात. अभ्याय करणाऱ्याला ते व्यवस्थित ताडून करतात. क्रोध हा अमिन्न (तात्पुरता) असावा. स्वभाव नसावा. रागवाचचे हाके तर ते ओढातून असावे, पोरातून नसावे. क्रोधी मनुष्य अप्रिय असतो. शिवच क्रोधातुळे त्याचा रक्तदाब वाढतो. मज्जासंस्था दुबळ्या होतात. क्रोध हा स्वतःला जाळतो व दुसऱ्यांना पोळतो. कामाचा अतिरिक्त ताण, फाजील महत्त्वाकांक्षा, अनि अहंकार ही क्रोधाची विविध कारणे आहेत. क्रोध म्हणजे **क्रमशः आत्महत्याच आहे.**

अनेकदा झुळुके गोष्टी हे क्रोधाचे कारण ठरतात. खरा पुरुषार्थ क्रोधाने नसून संयमान आहे. ताबडतोब प्रतिक्रिया देणे हे मनाच्या अपरिपक्वतेचे लक्षण आहे. क्रोध कमी करण्यासाठी काही उपाय —

१. आपला चेहरा विदूष का करायचा ? २. प्रतिक्रिया प्रथम बळू नये.
३. राग येईल अशा गोष्टी पाहू/ऐकू नयेत ४. मनी करूणापाल/विमोद ठेवता
५. सतत आत्मपरीक्षण ठेवे. ६. रागाकडे साक्षीभावने पाहवे, सहनशक्ती

- क. मन शांत, सुसंवादी ठेवावे & रावालयान खासोच्छ्वासाकडे पाहणे
 ए. कोणत्याही गोष्टीवर प्रतिप्रिया नको. १० परमेस्वर चिंतन करावे.

काम - मनातील मना प्रकारच्या इच्छा, वासना जेवढ्या इच्छा ज्ञान लेवदी मुक्तामी ज्ञान शास्त्राळा धरून विषय लेवन करावे. साधकाने योग्य मार्गाने अरूप संपत्ती मिळवावी पण वेपट्टी असली; धर्मीका प्रतिकूल नसणारा काम ही भावनेची विभूती आहे. अंध ईद व्या अध्ययान कामाचे विविध आविष्कार आहेत.

आपल्याला हवी असलेली गोष्ट दुसऱ्याला मिळाली की मत्सर वारतो. मत्सराची कारण सम व्यवसायान ज्ञान असते (डॉक्टर, नकीक, गुरुजी) समर्थ आणि कल्याण यांचे निवृत्त्याचे नाते काही शिष्टांना बघवत नव्हते.

दंभामध्ये आपण जसे नाही तसे दाखवण्याची धडपड असते. असा मनुष्य नेहमी मुखवट्याच्या जगात वावरत असतो. बोहेदन कीर्तन आतून तमाशा असे त्यांचे स्वरूप असते. अशी माणसे नम्रतेचे आणि सान्निवृत्तेचे नाटक करतात. खोटेपणाची चटक शेवटी माणसाचा घात करते. समर्थाली त्या विकारांना जोसे म्हटके आहे. माणसे हे जोसे जन्मोजन्मी वापून नेतान यातून शुद्ध मनोवृत्तीचेच दर्शन घडते.

मना श्रेष्ठ धारिष्ट्र जीवी धरावे।
मना बोलणे नीच सोशीत जावे।
स्वये सर्वदा नम्र वाचे वदावे।
मना सर्व लोकांसि रे नीववावे॥१॥

अर्थ - मना, अंतर्दामी उन्म व सात्त्विक धैर्य धारण करावे.
कोणी आपल्याला हलकी दुकनरे केळी तरी ती शांतपणे
सोसावीत. पण स्वतः मात्र सर्वदा विनयशील वागणे बोलणे.

अशा रीतीने सभोवतालच्या लोकांचा अंतरात्मा शांत, तृप्त करावा.

स्पष्टीकरण - भक्तीच्या साधनेचे धर्म एका शब्दान सांगायचे झाले
तर गिकायला शिकावे असे सांगता येईल. भक्ताने मान गिळावा,
अपमान गिळावा. यश-अपयश, सुख-दुःख, संपत्ती-आफती, संयोग-
वियोग गिळावा. हे सर्व गिकून साधना चातु ठेवण्यास धैर्य लागते.

सुती व निंदा गिकणे कठीण आहे. मात्र हे जो करू शकतो तो
भगवंताला कधीही पराङ्मुख होत नाही. त्याच्या अंगी धारिष्ट्र असते.
असे श्रेष्ठ धारिष्ट्र जोपासून आपल्याभोवती अध्यात्मनिचारांचे एक
सुंदर प्रतिमावलय निर्माण करावे व जन्मानसाला संतुष्ट करावे.

अध्यात्म म्हणजे प्रवर्तविद्वध पोहणे, त्यासाठी फार धारिष्ट्र
लागते. जननिंदा सोसण्याची सयारी लागते. संकटाच्या लटांचे

नांडवनृत्य शांतपणे शकत दीपस्तंभाप्रमाणे बूबे लागते. संकट
हे आपले नेज वाढवण्यासाठी उत्तम संधी असते. अभय हा देवी
संपत्तीचा सेनापती आहे. थोर पुरुषांच्या जीवनात अनेक संकटे होती
त्यामुळे त्यांच्यातील अंतःस्थ अग्नी प्रज्वलित झाला. गांधीकून गेल्यास
समोरचा मार्ग नीट दिसत नाही. भारतीय क्रिकेट संघ.

धारिष्ट्र याचा दुसरा अर्थ धीर धरणे. (Patience) दीर्घ-
काळ तप केले तर त्याचे उत्तम फळ मिळते. समयसे पहले और
पात्रतासे ज्यादा किसीको कुछ नहीं मिलता। Slow and steady
wins the race. अधीरता हा एक शाप आहे. तिनिसा हे न
भंगणारे कवच आहे. दुसऱ्याचे नीच बोलणे सोसणे हे लुच्चा
धारिष्ट्रय आहे. सहनशक्तीने आत्मबल वाढते. मात्र सहन करणे
मनापासून वसवे. त्यात सूडाची भावना नसावी. आपल्यावर केलेली
टीका जर खरी असेल तर आपण आपल्यात लुधारणा करावी व
जर खोटी असेल तर तिकडे दुर्लक्ष करावे. मात्र आपण सतत

नम्रतेने व शौजन्याने बोलत राहते. लाचकने लया नम्र असतो मात्र नम्रता ही वृत्ती असावी. धोरण नसावे.

Even the modest man is proud of his modesty.

योगी अरविंद म्हणतात. आपमानाचे प्रसंगामुळे विपरीत वेपाराला ईश्वरी आशीर्वाद होय. मोंदवते येथे अशिक्षेकड्या पाव्याची व्यवस्था - आप्पासलेख मडगावकर, भाडुसाहेब केतकर. प्रतिकूल परिस्थितीत ममःशांती रिकून ठेवणे ही कसोटी बुद्धि, कर्तृत्व, निष्ठा या गुणांना परिस्थिती प्रतिकूल नसेल तर तेज चढतच नाही. उन्नतीच्या मार्गी दमछाक करणाराच असणार. परंतु साधकाला उबण येऊ नये, विषणता वाडू नये त्याने पलायनवादी बनू नये, स्वीकारलेला मार्ग वेतागाने सोडू नये यासाठी समर्थ साधकाला उपदेश करतात. श्रेष्ठ धारिण्य धरायला सांगतात. अपुरे, अधूनमधून व्यक्त होणारे धोडसे धारिण्य पुरणार नाही तर अनिच्छा धार्य असू दे.

दुसऱ्याचे नीच बोलणेही तू सोशीत जा. खोचक, लागद अवहेलना, हलकटपणाचे, दुष्टाव्याचे, उपरोधिक असे भाषण यात गूढीत धरत आहे. सोसते याचा अर्थ उपेक्षा करावी, तुच्छ वेखावे असा मात्र नाही. नाहीतर अहेकार व्हावतो. म्हणून साधकाने स्वतः नेहमी नम्र वाणीने बोलणे असे समर्थ म्हणतात.

त्यामुळे कुणी लागद बोलत असेल तर आपण उगदी ऐकायचेच नाही असे करू नये. तर आपली भूमिका काय आहेत स्पष्ट अवश्य करावे. मात्र नेहा धवनी चदा येणार नाही याची काळजी घ्यावी. शब्द शौम्य आणि उच्चारण नम्रतेचे असले की त्याचा परिणाम परिस्थिती सुधारण्यावर होतो. उगदीच मीम पळे, तर इतरांचे अपसमज दूर करणे करणार? म्हणून पुन्हा पुन्हा, शौम्यपणे स्वतःची भूमिका स्पष्ट करावी. म्हणून समर्थ स्वयं वदोवे, सर्वदा, नम्र वाचे वदोवे. स्वतःविषयीचे विकल्प लोकांच्या मनात येणार नाहीत. उलट लोकांची मने प्रसन्न कशी राहतील याचा विचार करावा.

देह स्वागिता कीर्ति मागे उरावी।
मना सज्जना हेचि त्रौया घरावी।
मना चंदनाचे परी त्वा सिजावे।
परी अंतरी सज्जना निववावे ॥ ८ ॥

अर्थ - सज्जन मना, जीवनामध्ये आपण अशी कामे करावीस की मृत्युनंतर आपली कीर्ति शिकक राहिक. आपला देह लोकांसाठी चंदनासारखा सिजावा. त्यामुळे सत्युक्त्यांच्या अंतःकरणसि संतोष होतो. स्वप्तीकरण - देहाचे प्रेम कमी कमी करत भगवंताचे प्रेम अधिकाधिक वाढवत जाणे ही भक्तीपंथाची वास्तविक आहे. देहाचे प्रेम कमी करण्यासाठी त्याला सिजवण्यासारखा शीघ्र फळ देणारा उपय नाही. त्यात दुहेरी फायदा होतो. दुसऱ्याचे कार्य सिध्य होणे आणि आपण देह देवत्यानंतरही लोक आपल्याला स्मरतात. परोपकारी मनुष्य म्हणजे प्रेमाचे बीजारोपण करण्यास योग्य भूमी आहे. ज्या समाजाने असे निःस्वार्थी व परोपकारी भक्ता पुष्कळ असतात तो समाज निरोगी व सुखी समाजवा. असे लोक बूठभर असले तरी समाजाने सद्‌विवार सज्जनाचे काम उत्तम करतात.

ह्यातीत मिळते ती प्रसिद्धी आणि मृत्युनंतर मिळते ती कीर्ती! राजकारणी, क्रिकेटियर, अधिनेता, अध्यापिका सुवा माध्यमातून इच्छतात. संतांची कीर्ति मात्र उत्तरेतर वाढतच जाते कारण ते सर्व समाजासाठी सिजते. ही सिजण्याची सुरुवात कुटुंबापासून व्हावी. आपल्या परिसरातील लोकांसाठी, नोकरीतील लोकांसाठी सिजावे. त्यात कुटूंब किंवा तक्रार नलावी तर समाधानाचा सुगंध असतावा. अशा प्रकारे आपले कुटुंब, समाज यासाठी सिजणारा 'मी' हळूहळू व्यापक करावा. संतांनी त्यांच्या घराच्या भिंती विस्तीर्ण आणि रुंद केल्या. विष्णुप्रय जग वंशवाचा धर्म ही तुकोबांना काभालेकी दिव्यदृष्टी होती.

आंब्याची कोय स्वतः नष्ट होते पण त्यातून आम्रवृक्ष बहरतो. तेलवान स्वतः जळते पण इतरांना प्रकाश देते. लीमेवर नवान प्रणांची राजी लावतात म्हणून आपण सुखाने जगतो. मी आणि माझे या संकुचित पिंजऱ्यातून आपण बाहेर पडले पाहिजे. या श्लोकात सज्जनांना निववायला समर्थ सांगत आहेत. दुर्जनांना निववायच्या जायत दुर्जनतेला खतपाणी घालते जाऊ शकते. गांधीजी महात्मा झाले आणि हजारो हिंदूंना आपले प्राण

गमवावे कागते. काहींच्या मनात इतकी खुन्नस असते की त्यांना शांत करणे कठीण असते. पण सज्जनांना निवणे छेदक असते. त्यांना सदाचाराचे मूल्य करून्ते. भरताच्या त्यागाचे मूल्य शिराम जाणून घेते. पण कैकयी - मंथरा यांना ते करून्ते नव्हते. अशा साधु-संतांचे अंतःकरण कधीही दुखवूनथे त्यांच्या मनावून आपण उतरू नये. त्यांचे आशीर्वाद घ्यावेत.

व्यवहारांमध्ये प्रत्येकाच्या ठिकाणी धेमेपणा, दोरपणा व लोकेपणा या तीन वासना सहजपणे असतात. यातील पहिल्या दोन या वैयक्तिक आणि समाजातील अक्षयपतनाचे कारण आहेत. तिसरी लोकेपणा ही कमी घातक आहे. उतर लोकेपणाचे शुद्ध स्वरूप हे सुसंस्कृतपणाचे लक्षण ठरते. प्रगतीचे उन्नतीचे साधन ठरते. मात्र ही लोकेपणा म्हणजे कीर्तीची अभिवाषा परमार्थीला विघातक होणार नाही अशा पातळीवर सहजपणे चढावी यासाठी देहपतनानंतरही टिकून राहिले अशी कीर्ती संपादन करावी. मात्र समर्थींना अभिप्रेत असलेली कीर्ती ही लोकांनी पिट्यान् पिट्या त्यांचे गुणगान करत राहिले अशी आहे. शंकराचार्य, ज्ञानेश्वर, तुकाराम, शिवाजी महाराज, अहल्याबाई ही याची उत्तम उदाहरणे आहेत. कीर्ती ही स्नेह किंवा संपन्ने विकत घेता येत नाही. ती शक्ति, चारित्र्य, कर्तृत्व, त्याग, औदार्य, पराक्रम, जनहिताची लक्ष्मी या सदगुणांच्या बळार प्रसन्न होत असते. ते सदगुण केवळारी प्रगट होऊन चाळत नसत तर तो माणसाचा स्वभाव बनाव कागते. त्याकरता त्याग, श्रम व सातत्य अपेक्षित असते. रावण, औरंगजेब किंवा चंगीजखान यांची नावे ही लोकांना अजून लक्षात आहेत पण ती कीर्ती नाही तर अपकीर्ती आहे त्यासाठी शीतलता व सुगंध देणाऱ्या चंदनासारखा देह शिजवावा असे सांगतात. जमात, जहर, जाधा, जकाशय कधीही मृत होत नाहीत. सज्जनांचे अंतःकरण लुब्धा वाईट नवीनने दुखापेत वर योग्या कृतीने सुखावते. म्हणून सज्जनांना प्रसन्न वेवा.

नको रे मना द्रव्य ते पुढिकांचे ।
अती स्वार्थबुद्धी न रे पाप सांचे ।
घडे भोगणे पाप ते कर्म खोटे ।
न होतां मनासारखे दुःख मोठे ॥६॥

अर्थ - मना, आपल्या अंगोदर ज्यांनी द्रव्य मिळवून ठेवले आहे त्या द्रव्याचा अभिजाप करू नकोस. दुसऱ्याचे द्रव्य आपल्याला फुकट मिळावे असे वाटणे हे अति स्वार्थबुद्धीचे लक्षण आहे. अशा स्वार्थबुद्धीने पापसंचय होते. ज्या कर्मीने पाप भोगावे लागते ते कर्म वाईट असते. शिवाय स्वार्थबुद्धीने वाईट कर्म करून घ्यायला मनासारखे घडके नाही तर मात्र फार दुःख होते. स्वप्तीकरण - देहाला सुख देणाऱ्या गोष्टी पेशाने मिळवता येतात म्हणून सामान्य माणसाला पैसा हवा असतो. ही हाव वाढली की मोती - अनोमिचा विचार खोचट होतो. वारेक त्या मार्गाने पैसा मिळवताना हलून दुष्कर्मे घडतात. पापाचा साठा वाढून भगवंतापासून तो दूर जातो. अतिस्वार्थ हे पापाचे तर निःस्वार्थ हे पुण्याचे मूळ आहे. निःस्वार्थामध्ये निकामता आहे त्यामुळे हवे ते फळ मिळावे नाही तर फार दुःख होत नाही. मात्र स्वार्थी कर्म करून जर हवे ते फळ मिळावे नाही तर फार दुःख होते.

एकदा विक्रासी जीवन स्वीकारके की पैसा मिळवण्याच्या मार्गाने साधन शुचिना रहात नाही. आणि आध्यात्मिक क्षेत्राने द्रव्यशुची हा फार महत्त्वाचा भाग आहे. म्हणून गृहस्थाने स्वकृशर्जित धन घरी आणवे. जोडेनिया धन उन्म वेचारे ही सीमा तुकाराम महाराजांनी घालून दिली आहे. सनदशीर मार्गानेही भरपूर संपत्ती मिळवता येते. याठिकाणी गरिबीचे कोणुके नाही किंवा दारिद्र्याला प्रोत्साहन नाही. पैसा बँकत असावा. रक्तात नसावा. प्रारब्धाने दारिद्र्य असलेक तर गरिबीची काज वाटता कामा नये. तसेच गरिबीचे गोडेवेही गायची गरज नाही. मानसिक स्वास्थ्य आणि आरोग्याच्या बदल्यात संपत्ती नको. आपण संपत्तीचे विश्वरूप असोत मात्तक नाही. प्रयत्न व प्रारब्धानुसार जे मिळते त्यात समाधानी असोवे. पुढिकांचे म्हणजे दुसऱ्यांचे द्रव्य नको हा एक अर्थ तर पुढच्या पिढ्यांची तरतूद करून ठेवले एवढे द्रव्य गोळा करू नये. अक्षरम किंकन - मुक्ता.

आणि स्वार्थ बुद्धीने बाहेरून आलेली संपत्ती अर्धी समृद्धीची वारली तरी अखेर दुःख पर्यवसायीच ठरणार. पापाचा अर्ध नियम आहे. त्याचे परिणाम केव्हा न केव्हा भोगावे हागणार. धनबुद्धी आणि चिंतनबुद्धी एकत्र मांडून असतील तर काय उपयोग प्राप्त वीरस्थितीत समाधानाने रहायला शक्यायला हेच. नहीतर कितीही संपत्ती मिळाली तरी मन असंतुष्टच राहिल. संयमाची बैठक नसेल तर माणसाचा भोग सुद्धा नीट भोगता येणार नाहीत.

हासत कर्म करावे, भोगावे रडत तेच परिणामी। अशी आपली अवस्था होऊ नये. दुसऱ्याचे वैसे अनाधिकाराने विला घेणे म्हणजे घोरीच असते. अधिकाची अपेक्षा करणे हे पाप आहे. ने तू करू नकोस. असे समर्थ सांगतात. परंतु भारतीय संस्कृतीला ऐश्वर्याचे, समृद्धीचे वाकडे नव्हते सरकाराने हे त्याला मिळते तो भाग्यवंत! आपल्या असामान्य कर्तृत्वाचा वा बुद्धीचा सदुपयोग करून कुणी श्रीमंत होत असेल तर ते संस्कृतीला अमान्य नाही. धर्म त्याला फार तर अधिक उदार हो असा उपदेश करीत. **न्याय्य मार्गाने श्रोत व जोदायने दीनजनांना सुखी करा.** असे वागायला संभितले आहे आपल्या संस्कृतीने अगदी वेदकाळापासून सांभितले आहे

अधः पश्यस्व मोपरि। दिवाळच्याकडे पाह, वरच्याकडे पाहू नका. मनुष्याचा हावरपणा वाढला की मार्गही न्याय्य राहत नाहीत. घोरेट व्यवहार, लुबाडणूक, फसवणूक, पिकवणूक, निष्ठुर दडपणे, क्रूर धमक्या यांचा अवलंब करण्यात खंत वारत नाही. म्हणून समर्थ म्हणतात - संयमान समाधान शोधोवे.

मनुष्याची ही आवश्यकता नुसत्या समाजात
आपल्याला वागता राहण्यात ते दानबुद्धी आवेता
कर्मही नसावे। अशावेळी वेदांग वा बुद्धी
परम सद्गुरु परमात्म्याप्रत समर्पण माझे माते

सदा सर्वदा प्रीति रामी धरवी।
 दुखाची स्वये सांडि जीवी करावी।
 देहदुख हे सुख मानित जावे।
 विवेके सदा सस्वरुपी भरावे ॥१०॥

अर्थ - सर्वकाळ भगवंताची आवड बाळगावी. आपल्या मनात आपल्या दुःखाची जाणीव राहते. आपणून त्या जाणीवेचे विस्मरण करावे. इतकेच नव्हे तर देहाच्या दुःखाला सुख मानण्याचा अभ्यास करावा. नित्य व अनित्य यातील भेद जाणून आपले अंतरंग भगवंताने भरण्याचा क्षणत अभ्यास करावा.

स्पष्टीकरण - भगवंताची आवड धरून त्याच्यावर प्रेम करायला शिकणे हा योहेपणाचा अभ्यास आहे तर देहाची आवड धरून त्यावरील प्रेम कमी करायला शिकणे हा बारीपणाचा अभ्यास होय. स्मरणाने प्रेम वाढते तर विस्मरणाने ते घटते. म्हणून भगवंताचे नित्य स्मरण हेवण्याची सावधानता बाळगावी आणि देहाचे विस्मरण घडवण्याची कळा साधावी. माणसाला देहाचे दुःख नको असते पण ते वाट्याला येतच. भगू त्याच्याकडे पहाण्याचा दृष्टीकोन बदलायला. कर्ज फिरताना त्रास होतो पण आनंदही होतो. वसुरूप सोबतच्या मनात भगवंत भरण्याचा अभ्यास करावा. त्यासाठी नैतिक आचरण करावे.

प्रेम ही भाणसाची सहजप्रवृत्ती आहे. प्रेमाचा विषय वेगळा असेल पण मनात प्रेम नाही असा मनुष्य आढळणार नाही. मीदरा, मीदराद्री, पैसा, चित्रपट कशावर तरी प्रेम असतेच. एखाद्या वसूवर अथवा व्यक्तीवर प्रेम करण्यापेक्षा प्रभू रामचंद्रावर प्रेम करावे. बाकी सर्व बळेक पण परमेश्वर बदलणार नाही. तो आपला खरा सखा आहे. आपण देहाचे चोचले फार पुरवतो. शरीराची काळजी अवश्य घ्यावी कारण भगवंत प्राणित्ये ते साधन आहे. दुख्ख्या कोणांना परमात्मा प्राप्त होत नाही. स्वामी विवेकानंद म्हणतात - **मैदानावर फुटबॉल खेळू म्हणजे जीतेचा संदेश देऊन कळेक!** शरीराची सर्व काळजी घेतल्यावर सुध्दा प्रारब्धानुसार एखादे दुःख वाट्याला जाळे तर त्याचा आनंदाने स्वीकार करत यायला हवा. कष्ट केल्याने मनोबल राबते. आंकडी - पंढरपूर - वरी. शिमाय जोरपयही चोचले राहते. देहदुःखाचा सखा करून घ्यावा. मात्र मुद्दाम देहाला त्रासही देऊ नये. अघोरी ज्यासना करू नये.

वाच्याला जोलेले दुःख आनंदाने भोगणारी अनेक मणसे आहेत. ती दुःख कुरवाळत बसत नाहीत. स्वामी विवेकानंदाचे गुरुबोधू - स्वामी तुरीयानंद यांच्यावर एक शक्तिप्रिया क्रायपी होती तेव्हा ते म्हणाले - तुम्ही मला भूत देऊ नका. मी माझे मन शरीरातून काढून टाकतो. मग रघुशाल शक्तिप्रिया करा. आत्यंतिक देहतादान्यामुळे आपण देहाच्या किंवा स्वप्नाच्या व्यथित होतो. स्वरूपचिंतन हा त्यावरील उपाय आहे.

परमार्थाच्या दृष्टीने तर कुंती आपली सतत यक्षात असे मागणे मागणे. विपदः सन्तु नः शश्वत् तत्र तत्र जगद्गुरोः। म्हणजे परमेश्वराचे सतत स्मरण राहिले. आणि असा अनुभव आहे की शरीराचा सुखकारक न वाढणाऱ्या गोष्टी परिणामी हितकारक ठरतात. आरोग्याचे सुख मिळवायचे असेल तर सुवासीन जीवनाचा त्याग करा पाहिजे. प्रमजीवी यक्षीने आयुष्य अधिक आरोग्यसंपन्न असते. जो शरीराकडून थरथर कामे करवून घेतो, त्याला आवश्यक तेवढे देऊन चांगले राबवतो त्याचे आरोग्य उत्तम राहते. नायमात्मा बसलेनेन बभ्यः। असे उपनिषदे सांगतात. तर स्वप्नाच्या म्हणतात - ज्याचे ऐहिक घड नाही। त्याचे परत्र पुसली कायी ॥

देह म्हणजे मी नाही आत्मा हे माझे स्वरूप आहे. कोणतेही काम करताना माणसाचे स्वरूपाचे अवधान सुरता कामा नये. तरच त्याचे व्यवहार हितकरतेच्या पातळीवर सुधारतील. काही गोष्टी त्या त्या प्रमाणात वरचेवर प्रत्यक्ष कराव्या लागतात. विवेकाचेही तसे आहे. यक्ष ही यक्ष्य असते. ती लहान म्हणून इष्ट मानली तर घातक परिणाम होऊ शकतात. या श्लोकाने लमई प्रारंभिक साधन आणि अंतिम साध्य या दोन्हीचे वर्णन करत आहेत.

जनी सर्वसुखी असा कोण आहे ?

विचारे मना तूची शोधूनी पाहे।

मना तां जि रे पूर्वसंचित केके।

त्यासारखे भोगणे प्राप्त झाले ॥११॥

अर्थ - मना, तू स्वतः विचाराचे सहाय्य घेऊनि वास्तुईने निरीक्षण कर. आणि कोणी माणूस संपूर्ण सुखी आहे काय याचा शोध घे. प्रत्येक माणूस ^{मागील} जन्मानुसार बरी वाईट कर्मे केली. त्यांचे संस्काराप्रमाणे त्याका या जन्मी सुख-दुःखे भोगावी लागतात. स्पष्टीकरण - मानवी जीवन अपूर्ण आहे. एक आहे तर एक नाही असा जीवनाचा धार आढळतो. हे एकदा पटक की उणीप्रांचे दुःख कमी होते. मागील अनेक जन्मांचे संस्कार म्हणजेच संचित जमा होते. त्यातील जे संस्कार फक्त देण्यास तयार होनात त्यांना योग्य असे शरीर या जन्मी मिळते आणि प्रारब्धानुसार सुख-दुःखे भोगावी लागतात. जेव्हा आपल्या वास्त्याला निवृत्त करण दुःख येते तेव्हा वरील विचार मन शांत ठेवायला उपयोगी पडतो. सुस्थितीत असणाऱ्या माणसांमध्ये मत्सर वाहत नाही. असे शांत व निर्मत्सरी ममान भक्ती रुजते.

या जमान पूर्ण सुखी असा कोणी नाही असे समर्थ रामपणे सांगतात. आपला सुखाचा शोध चुकीच्या ठिकाणी लुट आहे. आपण प्रपंचात सुखाचा शोध घेतो. लुकाराम महाराजांनी प्रपंचाला देवणांची बाज म्हटले आहे. या देवणांच्या बाजेवर शांत निद्रा येणे शक्य नाही. आपण सारेजण नखर गोष्टीत सुख शोधतो. एकही विषय, व्यक्ती, वस्तू, इंद्रिय असे नाही की जे शेवटार्थीत सुखाचे ठेके. जीवन हे सुखदुःखांचे मिश्रण आहे. फुले-काटे, रात्र-दिवस, पौर्णिमा-अमावस्या हातात हात धाळूनजातान म्हणून सुखाची दिशा संतांना विचारायची. त्यांना आत्म-सुख किंवा निर्विषय सुख शक्य आहे. सर्वसुखाचे आगर। बाप रघुमा देवीवर। न बदलणाऱ्या भोगतावर प्रेम करा.

सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि दाता। परो ददातीति कुबुद्धिरेखा।
क्यानुसार सुखदुःखाचे संदर्भ बदलतात. विषय बदलतात. परंतु विषयाबारे सुखी होता येणार नाही. संचित म्हणजे आपण घेतलेले कर्म आणि प्रारब्ध म्हणजे त्या कर्मांचा एक हप्ता।

याखेरीज क्रियमाण स्वतंत्र्य आहे. त्यामुळे अज्ञानाचा दोष न देता, कोणाच्या भाषी खापर न फोडता मी संघित म्हणून वर्तमानकाळ स्वीकारला जाहिजे. हा पूर्वसंघिताचा खेळ आहे क्रियमाण स्वतंत्र्याचा उपयोग करून मी माझे देव बद्दल शकते

मात्र यातील चौथा चरण स्वतःला लावण्याचा. दुसऱ्याला येणून बोलण्यासाठी त्याचा उपयोग करायचा नाही. आपल्या जीवनाकडे आपण तटस्थपणे बघायचे. इतरांवर दोषारोप करण्यापेक्षा स्वतःला बदलायचे.

एकपुती रडे आणि सातपुतीही रडे। संपत्ति असेल तर आरोग्य नसते. सत्ता असेल तर कठोर निर्देका तोंड घावे लागते शादी का लडू. जसत खया को पडतायाना

भूतकाळावर माझे नियंत्रण नसले तरी वर्तमानकाळ ही माझ्या स्वाधीनची गोष्ट आहे. त्यामुळे भविष्यकाळ मी माझ्या इच्छे प्रमाणे घडवू शकेन असा विश्वास कर्मविपाकाच्या सिध्दांतामुळे माणसाच्या अज्ञान बळावण्याची शक्यता आहे. म्हणून मागे काहीही झाले असले तरी आता तरी समार्गिका कागून सत्कर्म कर असे सांगितले आहे.

Wake up with Determination
Go to bed with Satisfaction

©

मना मानसी दुःख आणु नको रे।
 मना स्वर्था शोक चिंता नको रे।
 विवेके देह बुद्धी सोडून घावी।
 विदेहीपणे मुक्ती भोगात जावी ॥ १२ ॥

अर्थ - मना, अंतर्दामी दुःखाचे चिंतन करू नकोस. आत्मानात्मविवेक वापरून देह बुद्धी शीघ्र करावी. देहाचे भान कोपून आनंदाचा भोग घ्यावा. स्वर्थाकरण - आपल्याच जीवनाकडे निहाईतपणे पाहिले तर शोक व चिंता कसता. मध्ये आपल्या मनाची शक्ती विनाकारण वाया जाते अशी खात्री होईल. आणि अशा अशक्त मनाने आनंद भोगता येत नाही. देहाचे मी पणाने भान नसणे म्हणजे विदेह अवस्था. त्याच अर्थात अशी मृत स्वर्थाच्या लहान मुलाचे संगोपन करते तसे विदेह अवस्थेत रहाणारा पुढे आपल्या देहाक संभक्ततो. त्याचा आनंद स्वतंत्र असतो. तो देहाच्या सुखदुःखावर अवलंबून नसतो. आपला देह तो भावंटाच्या लांब्यात देतो. शोकचिंता त्याला त्रास देत नाहीत. शरीराला वेदना सोसाव्या लागल्या तरी त्यांचे दुःख मनात आणू नकोस. कणू नकोस. इतरांना उच्छाद होईल असे वागू नकोस. वेदना सोसाव्याचे प्रयोजन दुःख दूर करणे नसून शोक दूर करणे हे आहे. हे साधण्यासाठी मी म्हणजे देह नाही हा विचार निदान बुद्धीच्या पातळीवर तरी मान्य व्हावा लागतो. आणि तो आपाराच्या पातळीवर उतरण्यासाठी विवेकाने प्रयत्न करावे लागतात. प्रत्यक्षात देह जड आहे. त्यात दिसणारी चैतन्याची प्रेरणा, तीचा मूळस्रोत शोधण्याचा. मी देह नाही ही घाणा हुडावणे हेच विदेहीपणाचे लक्षण आहे.

पण माणसे सुख मिळून शक्तता आणि दुःख घडवत बसतात. समत्वामुळे माणूस बंधनात अडकतो. म्हणून मनाला सतत शिक्षण देऊन भागवत चिंतनात ठेवावे. सतत विदेही होण्याचा अभ्यास करावा. मन हळूहळू शरीरातून काढून टाकण्याचे मृत्युनेतर जी गोष्ट आपल्याला सोडून घावी लागणार आहे, त्या गोष्टीचा मृत्युपूर्वीच त्याग करणे हीच खरी मुक्ती आहे.

मारुत - कसरी

मातल - ओतना

मना सांग पा रावणा काय झाले।
अकस्मात ते राज्य सर्व बुडाले।
मृगोनी कुडी वासना सांडी वेगी।
वडे कागळा काळ हा पाठिकाणी ॥१३॥

अर्थ - मना, रावणाच्या जीवनाचा अंत कसा झाला तो पहा. काही कल्पना नसता त्याचे येवढे साम्राज्य पार बुडाले. म्हणून दुष्ट वसना सोडून दे. नको म्हटले तरी काळ हा मागे लागला आहे. स्वप्तीकरण - आज भोगत असलेले वैभव उद्या टिकेल असे नाही. काळाच्या सन्नेह्या साया घडामोडी घडून येतात. काळ सर्वांना खाऊन टाकतो. परंतु काळ कसली आला तरी माणसाच्या हातात काय आहे? तर आपली वासना चौगळी ठेवणे. देहाचे भोग देहाच्या मायी मारून आपले अंतःकरण शुद्ध ठेवता येईल. ज्या अंतःकरणाला भावंटाचे स्मरण स्थिरावते ते अंतःकरण शुद्ध होय. दुष्ट वसना पोसणारा माणूस वैभवाने उन्मत्त होतो. मोठेपणाचा त्याला भ्रम होतो. त्याच्या दुष्कर्मीनी समाज हाराण वसने काळ फिरव्यावर त्याचे वैभव नष्ट होते.

अशी ही दुष्ट वासना हक्क राकून घायची नसते तर ती तरित सोडायची असते. म्हणून समर्थ वेगी शब्द वापरतात. दासबोधाची फक्त सुनी सांगताना क्रिया पाकटे तळाक असे म्हणतात. दुष्ट वासना राकून जीवनाला शिस्त ठावायची आहे.

चौथ्या चरणाला जीवनाची अनिश्चिता पटवून देतात. अनेक मोठ्या व्यक्तींचा आत्मसिद्ध अंत झाला.

रावण हा कोणी सामान्य नव्हता. तो विद्यान प्राप्त होता. वेदांचे षट् शास्त्री पाडेक होते. रावण संहिता हा मौक्तिक ग्रंथ त्याच्या जावावर आहे. प्रचंड सेना, अफार कोफसंग्रह होता. पण एका क्षणाला त्याचे वैभव रसातळाका गेले.

म्हणून वाईट वासनांचा त्याग, सन्नीतिचा अवतंब, सदाचरण हे कठोर आचरणाला आणायला हवे. इथे दीर्घसूत्रीपण तर्क-कारण प्रत्येक क्षण महत्त्वाचा आहे.

जिवा कर्मयोगे जनी जन्म जाका।
 परी शेवटी काळमुखीं निमाला।
 महेश्वर ने मृत्युपंथेचि गेले।
 कितीयेक ने जन्मके आणि मेले ॥ १४ ॥

अर्थ - पूर्वकर्माचा जसा संबंध असेल त्यास अनुसरून प्रत्येक जीव जगाने जन्म घेतो. त्याच पूर्वकर्मानुसार तो जीवनात जगतो आणि अखेर मृत्यूच्या मुखात विराम पावतो. जगातील मोठमोठे पुरुष अखेर मृत्यूच्या मार्गानेच जाताने. आजवर अगणित माणसे जन्माला आली आणि मरून गेली.

स्पष्टीकरण - जीवनात अगदी अल्प प्रमाणात स्वार्थ असला तरी चाकलेक पण स्वार्थाची जमर्याद वाढ सारकी तर जीवनाचा विचका होतो. अनिस्वार्थाने समाजात संघर्ष निर्माण होतो. विषमता वाढते. कितीही संपत्ती मिळवली तरी ती येथेच सोडून जावी लागते अंतकाळी ती उपयोगाला येत नाही. भगवंताचे नाम मात्र कामी येते.

जीवनातील अनेक दुःखांमध्ये मृत्यूचे दुःख मोठे आहे. परंतु ते अटक शक्य आहे. संताचे जीवन जितके सुंदर तितका मृत्यु सुध्दा सुंदर असतो. वीर जोळ्यावा रणी, साधु जोळ्यावा मरणी। ज्ञान ज्ञान्यामुळे मृत्यूचे भय संपते. ज्ञानेश्वर, तुकाराम, विवेकानंद, रामदास, शंकराचार्य यांनी स्वच्छेने देहत्याग केला. संतांच्या मृत्युन पुनर्जन्माची बीजे नसताने तो मुक्तीचा स्वानंद सोहळा असतो.

मात्र सामान्यांना पूर्वीच्या कर्मांमुळे पुन्हा जन्म घ्यावा लागतो जीवनातील सुख-दुःखे काय किंवा मृत्यु काय, तिन्ही माणसांनी केलेल्या बऱ्या-वाईट कर्मांशी संबद्ध असून अपरिहार्य आहे.

गेले विषय सागर / वनाचे डोंगर / घनाचे कुवेर / मृत्युपंथे /
 मृत्यु न म्हणे हा मृत्युनी / चक्रवर्ती / कर्माती / कुनड जाणे /
 बडाल्य / घनाला / आठव / लनपुणे /

बाकी सर्व गोष्टी - शिक्षण - पुढाकडे जगत सांगता येत आहे.
 अटक आसा. मृत्युन आहे.

दोहे बहुत महत्वपूर्ण हैं। दोहे बहुत आसुष्याचे।
दोहे असाध्य महत्त्वपूर्ण। मृत्युपत्रे ॥

मना पाहता सत्य हे मृत्युभूमी।
जिता बोकती सर्वही जीव मी मी॥
चिरंजीव हे सर्वही मानिताती।
अकरमात सांडूनिया सर्व जाती॥ १५॥

अर्थ - मना, खरोखर पाहिले तर या जगाचा मृत्युवेक म्हणतात. पण माणूस जिवंत असताना मृत्यूस विसरतो व मोठ्या 'मी' पणाने वागतो. प्रत्येकजण स्वतःचा चिरंजीव समजतो. पण मृत्युची सडप आली म्हणजे माणसाचा अकार्षितपणे सर्व काही शाकून जावे उघासे.

स्थितीकरण - अव्यक्त वक्षा ही जीवाची स्वाभाविक अवस्था आहे. मृत्यु म्हणजे अव्यक्तात प्रवेश करण्याचे नैसर्गिक राजदार आहे. मानवी जीवनात सर्व घटना असेभवनीय असतात. मात्र मृत्युची घटना रोमर टक्के निश्चित असते. म्हणून या जगाचा मृत्युभूमी म्हणतात. मृत्युइतकी निश्चित घटना नाही आणि मृत्युइतके माणूस दुसरे काही विसरत नाही. हा एक चमत्कारिक विरोधाभास आहे. मृत्युचा विसर चडल्याने माणूस मोठ्या मीपणाने वागतो. हे तर खरेच पण प्रत्येकजण स्वतःचा चिरंजीव समजतो. आत्म्याचे अमरत्व तो देहावर लादतो.

अकरमात जाव्यातच मृत्युचे सौंदर्य आहे. ज्योतिषशास्त्राच्या सिद्धेनुसार मृत्युवेक सोमू नये असे म्हणतात. मृत्यु केव्हा येणार हे माहीत नसल्याने प्रत्येक क्षण हा मृत्युचाच क्षण आहे. म्हणून माणसाने सर्वकाळ मृत्युच्या स्वागताच्या तयारीत असावे. मरताना आपल्याबरोबर येथीक काहीही नेता येत नाही. जगज्जेता सिकंदर मृत्यु पावला तेव्हा त्याच्या दोन्ही मुठी उघड्या होत्या. मग हा वस्त्राचा मोठे, संग्रह कशासाठी?

धनानि धर्मो पशवन्म गोष्ठे । अथी गृहवारे जनः स्मरणो ।
देहाशितायां परकोनमारो । कर्मणिगो गच्छति जीव क्तः ॥

माणसाजवक पोट भरण्यापुरते ज्ञान असते मात्र अज्ञान अफट असते. तरीही माणूस स्वतःचा रूप शरणा समजतो. अनिश्च अहंकारी असतो. मूर्तिकार - द मूर्ति. यमराज - प्राण हरण करतात. माणसे स्वतःचा चिरंजीव समजतात. यज्ञाने युधिष्ठिरला या जगालीक सर्वात मोठे आश्चर्य कोणते असे विचारले. तेव्हाच उत्तर असे-

अहमि अहमि भूतानि गच्छन्तीह यमाक्यम् ।

शेषाः स्थावरमिच्छन्ति किमाश्चर्यम्नः परम् ॥

माणूस आपल्या डोक्यांदेखत घडकेके एतेह मृत्यु पहानो पण
आपण कधीच मरणार नाही असे प्रत्येकाचा वारते हेच आश्चर्य !

उपजे ते नाही। नासिके पुनरपि दिसो।

हे चरिकायंत्र ऐसे। चाकिके का ॥

मृत्यु हा स्वाभाविक आहे. या वास्तविकतेचा आनेवाने सामोरे
जायला हवे. हेच त्याच्या कल्याणाचे आहे. पण हे कितीही खरे
असले तरी ते एकायका चमत्कारिक वारते. धक्का देणारे वारते.
नकोले वारते. म्हणून मृत्युनिरूपण हा समास सांगणाना समर्थ
म्हणताना - श्रोती कोप न करवा।

जीवनातील भोग भोगत राहणे आणि मृत्यु रवना हे जसे
माणसाच्या हानान नाही. तसेच त्याउलट जीवनातील भोग
राक्यासाठी मृत्युचा जनक करता येत नाही. तसे बुद्धिपुरस्सर
करण ही आत्महत्या ठरते. ते पातक आहे. तो याच्या नेव्हस
येणार आहे. त्याचा राकता येत नाही तसेच तो जवळही आणता
येत नाही. परंतु जोव्हा खास चाकू आहे, तोवर प्रत्येक क्षण
साथकी कावण्यातच जीवनाची शक्तिकर्तव्यता आहे. कधीना कधी
तो येणारच आहे. त्याचे स्वागत करावे. त्याचा विमुख होऊ नये.

अशा जनास्वर काय झुलके? जेही दुणाच्या का गुंतावे?

हरिद्वारा का विमुख होवे? को जिल्हा नये शोणित काय?

तो जाता राहिल काय? जन पक्ष भर स्वर्गीय हायहाया

निव्वलु नीतिनिपुणः याद ना सुमनु

आसे हे तो जाईंगे राजा एक इकौर
इक जिल्लान चही चणे। इक कथी जात जंजीर ॥
जिनासंगे जन्मे मृत्यु। जाइ जन्मजात
राजेशांगे कानन मात्रा सिक कर्मजात
स्वतः चातकले मोक्ष्ये। पूर्वसंधितथा ॥

मानवी आवाज देखिलेक कर्मियां करे पुकार ।
पूजि पूजि पुजे किए, मानवी ह मरि वार ।

मरे येक त्याचा दुजा शोक आहे ।
अकस्मात तोही पुढे जात आहे ।
पुरेना जनी कोम रे साथ त्याने ।
मृगोनी जनी मागुता जन्म घेने ॥ १६ ॥

अर्थ - एक माणूस मरतो व त्याच्यासाठी दुसरा माणूस रडतो. पण शोक करणारा माणूस देखील त्याच मार्गाने जात असल्याने आज ना उद्या मरण जातो. माणसाला देहाची व दृश्य वस्तूची आसक्ती असते. ती काही केल्या बुरत नाही. आसक्तीमुळे मरणान्या माणसाचे मन अशांत राहते. या जगात गुंतून राहते. त्या कारणाने तो पुन्हा येथे जन्मास येतो.

स्वशोकण - लहान असो थोर असो, जन्माचा आलेला तसेच जण मृत्युच्या तोंडात जाऊन पडतो. जो गेला मरण शोक करवा त्याच्या माणसाचा शोक करणाऱ्याचा नेबर लागतो. जो मरतो त्याचे मन अनेक व्यक्तींमध्ये, वस्तूंमध्ये, आडकडेके असते. त्या आसक्तीस स्वयं दिल्याने तो पुन्हा जन्म घेतो.

माणसाने मृत्युची पूर्वतयारी केकी तर त्याला एवढा शोक होणार नाही. जैन धर्मामध्ये संकल्पना असे म्हणतात. आपल्याकडे वानप्रस्थ आणि संन्यासाश्रम ही मृत्युची पूर्वतयारीच आहे.

जिणे तो वेळे जिणे, जोसे सख तुम्हारा हे ।
मरो तो वेळे की जेहे तुम्हारा कुध मी नही ॥

मृत्युसमयी मन वासनांनी भरलेले असेल तर पुन्हा जन्म घ्यावा लागतो म्हणजेच परीक्षा अनुनीण होणे (जीवनाची) एका इयत्तेत किती जन्म म्हणार ? इद्रिये क्षीण झाली तरी वासना स्वतःकित, वासी राहते. धृतराष्ट्र, ययानी, नडमरत इ. काहीच वाच्य कोमानेके विषयासक्त होणे. हिरवटपणा उणावत नाही. पुरतान होणे हे कोमानेके लक्षण आहे. शरीर दुबळे शोक नरी कोम जात नाही-

केसंभी बधुनी बयास अपुल्या कृणवकी त्यागिने ।
लक्षावे विषयास न मृणुने ते चक्षुणे जेदक्षणे ।
ताका टाकुनी नाकको बध तनु लवांस वंदावया ।
जिना टाक आता अरकणे शोम न जेया वया ।

आम्ही माहित पाविले सुख, दर्शनविहीन जात तुम्हें
तुम्हा याचि मृहीता २०३ लक्ष्मि न पुज्याति आर्याविक्रमा ॥

मनी मानव व्यर्थ चिंता वाहते
अकस्मान् होगार होडाने जाते।
घडे भोगणे सर्व ही कर्मयोगे। यदृच्छाकाशलनुष्टे--
मतीमंद ने खेद मानी वियोगे॥१७॥

अर्थ - माणूस विनाकारण चिंता करत असतो. ज्या घटना घडून
यायच्या असतात त्या अकल्पितपणे घडून येतात. जीवनात जे
भोग आपल्याला भोगावे लागतात ते सारे आपल्या पूर्वकर्मनुसार
घडून येतात. अज्ञानी माणूस मृत्युने होणाऱ्या वियोगाचे दुःख करतो.
स्पष्टीकरण - गुरुमानक म्हणतात - चिंता करणे म्हणजे भगवंताचे
आज्ञेचे नाकारणे आहे. परंतु अनेक माणसे चिंता करणाऱ्यांचाच
प्रेम किंवा कर्तव्य समजतात. माणसे अज्ञानित चिंता करत असत.
मुक्तीच्या लढ्याची चिंता, परीक्षेत पास होण्याची चिंता, नोकरी
मिळण्याची चिंता, घराबाहेर पडलेल्यांची घरातल्यांना चिंता वारते.
तर नोकरी घेण्यानिमित्त बाहेर गेलेल्यांना घरातील लहान मुलांची,
वृद्धांची चिंता वारते. मोठ्यांना लहानांची तर लहानांना मोठ्यांची
चिंता ग्रासत असते. अशा अनेक चिंता माणसाचे आयुष्य पोसरत
असतात. चिंता हे Slow poisoning आहे. इथे माणसाला उद्देशून
नपुंसक किंवा क्रियापद वापरून त्याची दुर्बलता किंवा तुच्छता
दाखवली आहे. जे घडायचे ते घडणारच आणि जे घडायचे
नाही ते कधीही घडणार नाही मग चिंता कशासाठी? अकालने
भगवंताच्या भरवसा घडून निश्चित असावे.

गौदेवच्यात दरवर्षी मे महिन्यात शिबिर - (एका वर्षी दुष्काळ
तेव्हा गुडपौर्णिमेच्या वेळी शिबिर घ्यावे असे निश्चसांना वारते त्यांनी
तसे बेलसत्यांना सांगितले तेव्हा बाबांनी त्यांना एकच प्रश्न विचारला
गौदेवच्यात महाराज आहेत ना? आपण देवस्थान चालवतो असे
ज्यांना वाटते त्यांना विश्वास असे म्हणतात आणि भगवंत
चालवतो असे ज्यांना वाटते त्यांना भक्त असे म्हणतात.

प्रयत्न करणे आपल्या हातात आहे. परिणाम आपल्या
हातात नाही. कारण परिणाम हरवणारा मी एकरा नाही. माणसावर
पाच शक्ती अंमळ गाजवतात. १. निसर्गतील अचेतन शक्ती -
प्रकाश, उष्णता, वीज इ. २. जीवनशक्तीच्या पुरवठ्यावर आपले
जीवन अवलंबून असते. ३. मानसिक शक्ती - जीवनातील

विश्वे तद् श्रेष्ठं यद् अवति देवाः ।
ईश्वर आकाशान् विरजमान आह आण्डि
मर्व जग नीरुप चाकले आहे, विश्वे तद् श्रेष्ठं यद् अवति देवाः ।
तो माझी इच्छा।

Browning (Poet)

सुखदुःखांचा परिणाम मनोबलावर अवलंबून राहतो.
४. सांस्कृतिकी शक्ती, भाणसाच्या कळणा, भावना, नीतीचा
आदर्श, उच्च मूल्ये या गोष्टी सांस्कृतिकी प्रदान करते.
५. आध्यात्मिक शक्ती - विश्वाची व्यवस्था पराणारी ईश्वरी शक्ती
भाणसाच्या जन्ममरणावर व सुखदुःखादि भौषांवर सत्ता चाळवते.
त्याचा नियती असे म्हणतात.

म्हणून जीवनामध्ये घडणाऱ्या गोष्टी शांत मनाने
पाहण्यास शिकावे असा श्रीसतर्थांचा उपदेश आहे.
जीवनात जे आपल्या वास्तव्याआगे असेल त्याचा स्वीकार
करावा. 'सर्वस्वीकारव्रत' असा गौड शब्द योगी उरविंद
वापरतात. भौतिक जीवनातील वस्तूंची नश्वरता आणि व्यक्तीची
परिवर्तनशीलता लक्षात घ्यावी म्हणजे खेद होणार नाही जरा
नुद्धिमान मनुष्य ईश्वरी इच्छा म्हणून या सगळ्याचा स्वीकार
करतो आणि वर्तमानाचा सदुपयोग करते.

अप्रिय गोष्टी घडू नयेत यासाठी आधीच कळजी
घ्यावी. वर्षभर नियमित अभ्यास केला तर नापास होण्याची
शेती होणार नाही. आधी कळजी घ्यायची नाही आणि नंतर
खेद करित वलायचे हा वेडेपणा नव्हे काय ?

अगवंताने आपल्यासाठी कोणते कार्य योजून ठेवले
आहे त्याचा शोध घ्यावा. हे सर्व विश्व सुंदर तऱ्हेने
चाळवणारी एक वैश्विक सत्ता आहे हे ध्यानात ठेवावे. प्री
अगावे प्री ईश्वराचीच इच्छा आहे.

डोक्यांनी बघतो, धवनी परिसतो कानी, पदी जांबतो ।
जिव्हेने रस चाखतो, मधुरही वाणी मूर्ख नोकतो ।
हातांनी बहुसात काम करतो, किशोर्ता नी ध्याव्या
घेतो सोप लुखे, पिरुनी उठतो, ही ईश्वराची दया ।

बोरो सुती - अध्यात्म / आपल्या मुलांची तरनकोस.
सुत्यनिष्ठा सुतीमैत्री - राजेश खन्ना / निंदा - अर्थीकर /
पुण्यसिद्धि / अमम भक्त / प्रोत्साहन दे

मना राधेवेवीग आशा नको रे।
मना मानवाची नको कीर्ति नू रे।
ज्या वर्णिती वेद शास्त्रे पुराणे।
तया वर्णिता सर्वही श्लाघ्यवाणे ॥ १ ॥

अर्थ - मना, एका भगवंताविना इतर कशाचीही नू वासना ठेवू नकोस. माणसाच्या ठिकाणी वासना ठेवून नू त्याची सुती करू नकोस. वेद, शास्त्रे, पुराणे ज्या भगवंताचे वर्णन करतात, त्याचेच वर्णन करणे खरे योग्य आहे.

स्पष्टीकरण - इतर वासना माणसाका दुःख देतात तर भगवंताची वासना त्याला आनंद देते. ईश्वराच्या दर्शनाची वासना ठेवल्यावर आपल्या स्वामीचे गुणानुवाद गावे असे भक्ताला वाटते. ते कसे गावे हे वेदशास्त्रावरून कळून येते. भगवंताची सुतीसोत्रे गाण्यात जे समाधान मिळते ते नरसुतीमध्ये मिळत नाही.

आपल्याला आपल्या माणसांचा फार भरवला वाटतो. पण त्यापैकी संकटकाळी कोणी द्यावून येत नाही. भगवंत मात्र येतात. म्हणून खात्री भगवंताविषयी बाळगावी व्यावहारिक जीवनात सर्वांशी प्रेमाने वागावे. माणसे बदलतीक पण भगवंत बदलणार नाही. माणसे नुमचा वापर करून घेऊन थोका देतीक. अनेकदा इतर माणसांची सुती करताना आपला स्वार्थी हेतू असतो. नसलेक गुण सधेबाला लिकटवावे लागतात. म्हणून साधकाने सुती घाठकांपासून दंडाब राहवे. व्यक्ती पूजा हा मोठा दोष आहे. सुती करायची नाही याचा अर्थ गुणग्राहकता नसावी असे नाही. परंतु व्यक्तीचा प्रचार नसावा तर तत्वांचा प्रसार असावा. सुतीमध्ये एक प्रकारची लाचारी, स्वार्थीपंरता आहे. ती योग्य नव्हे. मात्र संत, सद्गुरु, सज्जन यांची जेव्हा संधी मिळते तेव्हा सुती जरूर करावी. तरच योग्यपणाचे संस्कार घडतील.

परगुणपरमाणुं पर्वतीकृत्य नित्यम्।
मिजहदि विकसन्तः सन्निस्तान् कियन्तः।

सज्जन स्वताचे गुण सांगतच नाहीत. ते दुसऱ्यांच्या गुणांचे वर्णन करतात त्यावरून ते स्वतः गुणवान असल्याचे लोकांच्या लक्षात येते असे भगवद्गिने म्हणून आहे. ईश्वर हा सद्गुणांचा सागर आहे त्यामुळे त्याची सुती करणे श्रेयस्कर आहे.

मना सर्वथा सत्य सोडू नको रे ।

मना सर्वथा मिथ्य मांडू नको रे ।

मना सत्य ते सत्य वाचे वदावे ।

मना मिथ्य ते मिथ्य सोडूनि द्यावे ॥ १९ ॥

अर्थ - मना भगवंत सत्य आहे, सार आहे, त्याला कधी सोडू नकोस. दृश्य असार आहे, मिथ्या आहे, त्याचा पसारा मांडू नकोस. नेहमी भगवंताबद्दलच बोलणे, दृश्याला चजूक लावणे.

स्पष्टीकरण - आपल्या मनाला दृश्याची इतकी सवय लागली

आहे की काहीतरी दृश्याचा आधार घेतल्याशिवाय त्याला

चैन पडत नाही. भगवंत दृश्याच्या पत्तीकडे असल्याने

दृश्यात रमणारे मन त्याच्यापर्यंत पोहोचू शकत नाही. म्हणून

दृश्याचा सहवास सोडून अदृश्यात रुचणारे कर्त्याचे सामर्थ्य

मनाला मिळवणे लागते. भगवंताच्या सहवासाने, मनाने चिंतन

व वाचने नामस्मरण केल्याने मनाला ते सामर्थ्य मिळते.

परमार्थमार्गातील साधकाने तरी सत्याची कास सोडता

कामा नये आणि मिथ्या गोष्टींना पुरस्कार करू नये. व्यवहारात

मिथ्या आणि असत्य हे दोन शब्द सामान्यतः सारख्याच अर्थाने

मानले जातात. पण शास्त्रदृश्या त्यात अंतर आहे. जे खरे नसून

खऱ्यासारखे भासते ते मिथ्या. दोरीवर भासणारा साप मिथ्या

आहे. दंभ हाही मिथ्याच आहे. त्रिकाळाबाधित आणि निरपेक्ष असणे

ते सत्य आहे. बुद्धि सात्त्विक असली, मनाने स्वार्थ नसला, इंद्रियांना

आसक्ती नसली म्हणजे सत्याचे दर्शन सहजपणे घडते.

मिथ्य म्हणजे विघटनशील, जगत, ब्रह्मस्वरूप असून आपल्याला

त्यात भेद दिसतो हे त्याचे मिथ्यत्व! सूर्य, चंद्र, तारे हे आपल्याला

जसे दिसतात तसे असत नाहीत आणि जसे असतात तसे दिसत

नाहीत म्हणून जगाला मिथ्या म्हणतात. **जसतो निघते शर्वश**

चीनमधील कथा राजा-विदेशी माणसाला अटक (कमेकांची मरणा

समजत नाही. प्रधान, सेनापती, सेनापती, खर बोलतो, प्रधान

खरे बोलून (करणेने) त्याची बाजू मांडतो तेव्हा त्याची सुरक्षा होते.

सत्य आणि असत्य हे बोलण्यावदन नाही तर बोलण्याच्या हेतूवरून

ठरत असते. सत्य प्रवृत्तिय मधुर असते. मात्र आज असत्याच्या

प्रतिष्ठा प्राप्त झाली आहे.

बहु हिंपुरी होजि मायपेही।
नको रे मना यातना लेवि मोठी।
निरोधे पचे कोडिने गर्भनासी
अधोमुख रे दुख त्या बाळकासी ॥२०॥

अर्थ - जीव अतिशय कष्ट शोभतो, त्या मोठ्या यातना शोभणे नको. आईच्या गर्भात बाळक खाकी लोड करून असते. सर्व बाजूंनी कोडल्यामुळे तिथे ते उकडून निघते.

स्वशीकरण - स्वानुभवी पुरुष असे सांगनात की गर्भनासाचे नड मोठे जन्माका येणाऱ्या बाळकाका मोठ्या कष्टाने जातात. आत अस्वस्थ जीवाका त्याच्या स्वरूपाचे जन्म असते - सोडहम्। पण तो बाहेर आल्यावर त्याचे जन्म झाले जाते - कोडहम्। तेव्हा माणसाने भगवंताकडे वळवे हाच या वर्णनाचा हेतू आहे.

जन्माका येणे कसे दुःखदायक आहे आणि मानवी शरीर कसे अमंजकतेने भरलेले आहे याचे वर्णन सर्व संतानी श्रीमत्स रसाने केले आहे. भगवद्गीतेत ही भगवंत म्हणतात -

जन्ममृत्युजराव्याधि दुःखदोषानुदर्शनम्। ज्याका मुमुक्षु हायचे आहे त्याका जीवनातील दुःखाचे चिंतन वेदाभ्यासा पुरक ठरते.

बुद्धदेवांनी तीन दुःखद प्रसंग (रोगी, बुद्ध, अंतयात्रा) पाहिले आणि त्याचा वापर शिडीसारखा करून घेतला. जन्माका झालेल्या विषादातून गेली जन्माका आली. मानवी जीवनात दुःखाचा प्रारंभ जन्माच्या आधीपासून होतो. गर्भाका तिथे अत्यंत यातना होतात.

ते बाळक अक्षरशः भाजून निघते. **विष्णूनामध्याच्छे स्वथयति।**

या सर्व यातना पुढे त्या बाळकाका अडवत नाहीत. पण म्हणून त्या नाहीतच असं नाही. गर्भनासात जीव शिजत असतो. पयत असतो. पण वाढ होण्यासाठी ही उष्णता आवश्यकच आहे. दुधाचे ति होणे, कडधान्याका मोड येणे. त्याचे पोषण आणि आरोग्य पूर्णपणे आईच्या आहारविहारावर अवलंबून असते. हे परस्वाधीनपण फारच केविलेवाणे आहे.

म्हणून बहु हिंपुरी असे समर्थ म्हणतात. जन्माका येताना अधोमुख होऊनच यावे लागते. जणू हातश पराभवाचे हे प्रतीक आहे. संकुचित मागीने बाहेर पडण्याचे ते दडपण शरीरावर आणि मनावर, डोक्यावर येते व त्यामुळे

ज्या वेदना होतात त्या असह्य असतात.

मना वासना चुकवी येरझारा।
 मना कामना सोडि रे द्रव्यदारा।
 मना यातना थोर हे गर्भवासी।
 मना सज्जना भेट्ती राघवासी ॥ २१ ॥

अर्थ - मना, वासना वाळगल्याने जन्ममरणी जीव अडकतो. त्याला व्यर्थ ये-जा करावी लागते. ती वासना सोडून दे म्हणजे या कंटाळवाण्या येरझारा चुकवीक. पैसा आणि स्त्रीसुख यांच्याबद्दल इच्छा ठेवू नकोस. वासनेच्या संगे जन्म घेणे लागे आणि गर्भवासाच्या यातना फार नीत्र असतात. म्हणून मना, भगवंताची श्रेष्ठ कर्तव्य घे.

स्पष्टीकरण - येथे चुकवी हे क्रियापद वासना आणि येरझारा या दोन्हीसाठी आहे. आपण वासना चुकवली तर येरझारा आपोआप चुकणार आहे. द्रव्य आणि दारा यांची कामना ही सर्वांत प्रबळ कामना आहे. इथे समर्थ मुळावल्या जाघान करून द्रव्यदारेची अभिलाषा सोडायला लागतात. यान्वय भगवान रामकृष्णदेव कामिनी कांचनाच्या त्याग असे म्हणतात. सर्व व्यावहारिक करकटी या अभिलाषेने भरलेल्या असतात. चित्रपट, कथा - कथेच्या, दूरदर्शन वरील विविध मालिकांमधून या कामिनी कांचनाच्या अभिलाषेचे हिडीस दर्शन घडते. पैशाच्या लोभापायी आज आपण भ्रष्टाचाराचे किती घोरपेक पाहतो. परस्त्रीच्या अभिलाषेने रावणाचे राज्य बुडाले. या प्रबळ वासना आरोक्यात ठेवल्या की इतर वासनांवर विजय मिळवणे (खाणे पिकणे, नरणे - धरणे) त्यामानाने लोपे जाते. कितीही उपभोग घेतला तरी वासना शांत होणानही परंतु भगवंताची प्राप्ती होताना द्रव्यदारेची कामना नाहीशी होई. वासनातृप्ती आणि ईश्वरप्राप्ती या दोन तडवारी एका म्यानास रहाणार नाहीत. संस्काराने, अक्यासाने, प्रयत्नाने वासनासक्तीतून सुटणे शक्य आहे. साधकाच्या जैतूकरणातील परमेश्वरच्या भेटीची ओढ 'भेट्ती' या शब्दातून समर्थ सुचवत आहे. मन हे मुळात चांगले आहे. तेथे पुन्हा प्रयत्नाने चांगले करता येते. स्वात्तिकता, सज्जनता हे त्याचे मूळ रूप आहे. म्हणून समर्थ मनाला सज्जन म्हणत आहेत.

मन हे घेंचल, नापुस्तक आहे त्याला धिर करणे कोण
परंतु नापुस्तकाच्या स्वाभिमता शरण गेले तर हे सहज
जन्म शकते.

मना सज्जना होत माझे करामे।
रघुनायका हृद जिती धरावे।
महाराज तो स्वामी वायुसुताचा
जना उधरी नाथ कोकत्रयाचा ॥ २२ ॥

अर्थ - सज्जन मना, माझे एक कल्याण कर. भगवंताला माझ्या
अंतःकरणाने ज्ञापी घडवणे धरून ठेव. (त्याने माझा उधार
होईत कारण) हनुमंताचा स्वामी राजा रामचंद्र त्रैलोक्याचा
उधार करणारा अनार्थाचा नाथ आहे.

स्पष्टीकरण - भगवंताला अंतःकरणाने घडवून ठेवणे हा
परमार्थाचा प्राण आहे. या वस्तूवरून त्या वस्तूवर सतत भ्रमण
करण्याची स्वयं कागळेच्या मनाला एका भगवंतावर स्थिर
रहाणे आवडत नाही. स्वयं मोडण्यास साधकाला मोठे मानसिक
कष्ट पडताने. ती स्वयं क्षीण होईपर्यंत चिकाटीने अभ्यास करावा,
कागतो. श्रीरामचंद्र समर्थीचे आराध्यदेवत असल्याने त्यांच्या
बोळण्यात वारंवार श्रीरामरायाचे नाव येत असे नरी त्यांना
भगवंताबद्दलच सांगायचे असते.

आपले मनच आपले खरे हित करू शकते. मन शुद्ध
असेल तरच हिताचे कळकळ. हितामध्ये सारासार विचार आहे.
चिंतन सेसारी असेल तर स्वार्थी कळकळ पण हित कळणार नाही.
मी गोष्ट घेयस आहे ती घेयस वाटणे म्हणजे हित कळणे होय.
भगवंताचाच आधार वाटला म्हणजे माणूस भगवंताला धरून
देवत निष्काम भक्त भगवंताशिवाय राहू शकत नाही.
हनुमंताने रामचंद्राला जिती हृद धरून ठेवके म्हणून तो
चिरंजीव ठरला. रामराया हे सर्व विश्वाचे, त्रैलोक्याचे धर्मी
आहेत. त्यांनी कोकांच्या उधाराचे व्रत हाती घेतके आहे.

त्रैलोक्याचे व्रत हा जणू रामचंद्रांच्या श्रेष्ठत्वाच्या मुगुरावरील
पुरा आहे. त्यांचे चांगुलपण पिढ्यापिढ्यांच्या अनुभवाने स्पष्ट
साकेते आहे. अशा श्रीरामचंद्रांचे गुणगान समर्थी गान आहेत.

मनोजनन माकलानुमा / सांगीनापासून त्या कल्याणपर्यंत

वदनाला लुप्त नाही लक्ष्मणव्यासतून आहे

कोकत्रयाचे उधार आहे / शक्तिशाही / जे जे जे / रामराया

निश्चिंतन सेवक

न बोके मना राघवेवीण काही।
जनी वाडगे बोकता लूख नाही।
घडीने घडी काळ आयुष्य नेतो।
देहानी पुढा कोण सोडू पहातो? ॥२३॥

अर्थ - मना, एका भगवंतावाचून इतर कशाबद्दलही बोकू नये. इतर कशाबद्दल बोकणे निरुपयोगी असते. ते लुखाचे होत नाही. वास्तविक इंगोक्षणी काळ आपले आयुष्य खाडन टाकतो आहे. अंतःकाळ येउन ठेपल्यावर जीवाला एका भगवंतावाचून कोणीही मदत करू शकत नाही. वासनतून सोडू शकत नाही.

स्पष्टीकरण - कोणतेही जन्म ध्येय पदरान पाडल्यासाठी त्याचा ध्यास लागवा लागतो. बोकतायाळता उठता बसता आपल्या ध्येयाचे चिंतन घडणे म्हणजे त्याचा ध्यास लागणे होय. भगवंताचा तसा ध्यास लागल्यासाठी त्याच्यावाचून इतर बोकणे हाकावे असे समर्थ सांगत आहेत. आपण ज्या विषयाबद्दल बोकतो त्याचे चिंतन घडते. अर्थात त्या मानाने भगवंताचे चिंतन कटके पडते. अशा तुरुक्या चिंतनाने भगवंत कसा घेते? खरा हिरोवी माणूस आपला काळ वाया जाऊ देणार नाही. भगवंताचा भक्त काळच्या बाबतीत स्वतः हिरोवी असतो. माणसाचा अंतःकाळ त्याच्या परीक्षेची वेळ असते. अध्यात्मदृष्ट्या वरच्या पायरीवर जाण्याची सांधे मरणकाळी मिळते. परंतु जन्मभर जी उपासना घडवी असेल तिचाच त्यावेळी उपयोग होतो. इतर साऱ्या गोष्टी जागच्या जागी रहातात.

ज्याका बोकण्याला खूप लागते त्याचे चिंतन विचारांच्या स्पंदनांमधे भरलेले असते. त्याचप्रमाणे जो मौन धारण करतो त्याचे चिंतन निष्पंद, निष्कंप, शांत असते. व्यर्थ बोकण्यात आपण आपली शक्ती वाया घालवतो. वाफेवर चाळण्याऐवजी रेल्वे इंजिनाची शक्ती अफाट असते. त्यामुळे वेगही चांगला असतो परंतु शिडी वानवताना इंजिनाची गती कमी होते. तसेच बोकण्यात स्वर्च झालेही शक्ती कशानेही भरून मिळत नाही. जास्त बोकणारा मनुष्य एकाच भूतकाळात किंवा

भविष्यकाळात वावरत असतो. वर्तमानात बोकण्यासारखे फार कमी असते. क्रिकेट हा खेळाचा कमी आणि बोकण्याचा जास्त विषय आहे. आता बोकण्याचा कोणताही विषय निविष्ट नसतो. ज्याचा आपल्याशी काही संबंध नाही अशा विषयावर माणसे उगाच बोलत असतात. किंवा तिथे उपस्थित नसलेल्या माणसाची निया करत रहातात. खरी शक्ति जेव्हा एकेक मिळवता येईल. परंतु खरी शक्ति वेळ कशांनी परत मिळवता येणार नाही

आयुः क्षणकवमात्रं न लभ्यते हेमकोशिमिः क्वापि।
तद्येत् माच्छति व्यर्थं तेनः परं काश्चिन्नाहमिः॥

आयुष्य संपण्याचा क्षण, मृत्यूचा क्षण पक, धरिका, दिवस, वर्ष असा जवळ जवळ येत असतो कुणीही केवढाही अधिकारी असला तरी यानून लुटका नाही. आणि ही जाणीव शेवटच्या क्षणी होऊन उपयेगी नाही. फार आधी तुरुंगपणीच हे कळायला हवे. महानारणी जेव्हा शरीर जर्जर होते, करणासारखे काही उता नाही घाट्यांना तस होड लागतो तेव्हा माणसे जनेखरी हुडकू लागतात. पण ते खरे नाही. संसारातील व्यर्थ चर्चेपेक्षा भगवंताची कथा किती गोड आहे. परंतु तरीही लोक चर्चितचर्च करण्यात उगीच वेळ वाया घालवतात.

भगवद्गीतेत न वाणीचे तप सांगितले आहे. आपले बोकणे मोनके, अश्यासपूर्ण, मुद्देसूय असावे. खरे असावे, प्रिय असावे आणि हेतुकर असावे. दुसऱ्याला खुपेक असे कधीही बोकू नये. केवळ भगवंताविषयी बोकू. भग इतर प्राण्यांकु गोष्टीविषयी बोकण्याचेच नाही का? जीवनात मनोरंजनाका काही जाणा नाही का? तर निश्चितच आहे. पण त्याचे प्रमाण सीमित असावे. भगवंताविषयी बोकणे आणि प्राणिक वस्तु, व्यक्तीविषयी बोकणे याचे प्रमाण रितक निश्चित करावे. मनातून विषय-वासना कमी होणेक तसे निरर्थक, वायफळ बोकणे आपेआपच कमी होईल. आचार्य म्हणतात

न तु वृथा वाक्यं समुच्चारिताम्। एकरी वाक्य व्यर्थ बोकू नये.
संसार म्हणजे स्वे चि स्वार। नाही मरणस उधार।
मापी लागे शरीर। घडीने घडी॥ अंतकळी काप सोडवणार?
शेवटचा दिवस गोड करायचा असेक तर त्याची तयारी पूर्वी पासूनच करायला हवी.

रघुनायकावीण वाया शिणावे।

जनासारखे व्यर्थ का बोसणावे?

सदासर्वदा नाम नाचे वसो दे।

अहेना मनी वापिणी ने नसो दे ॥ ३० ॥

अर्थ - मना, भगवंताला सोडून इतर काही करणे म्हणजे व्यर्थ श्रम आहेत. भगवंताला विनम्र असणाऱ्या लोकांप्रमाणे व्यर्थ बडबड करू नये. उरु नचिने सतत भगवंताचे नाम घ्यावे. तसेच अध्यात्मदृष्ट्या ध्यान करणारा अहेकार मनी नसणा.

स्पष्टीकरण - मानवी जीवनातील व्यवहारामध्ये शब्दांचे सामर्थ्य फार मोठे आहे. पण सामान्य माणूस भगवंताचे दिवशीही शक्ती उगचिच वाया घालवतो. भगवंतासाठी जगणाऱ्या माणसाने प्रथम आपले बोलणे बळकत आणके पाहिजे. मीमि पाळके नर बोलणे आवरेके जाईल. पण व्यवहार जेव्हा म्हणजे मीमाहेवजी वाणी भगवंताच्या नामात गुंतवून देववी. वचिच नामाची स्वय लक्ष्मी म्हणजे बोलणे प्रमाणशीर होईल. आणि व्यवहार नीर पार पडेक. अहेकार माणसाला भगवंतापासून दूर करतो. सर्व दोषांचा राजा आहे. अहेकार हा आध्यात्मिक प्रगतीच्या आड येतो. म्हणून तिथे शरणागतीच पाहिजे.

भगवंत सोडून सर्व विषय मनाला आणि इंद्रियांना दमविणारे आहेत. दिवसभराच्या सर्व धावपळीत ईश्वर कोठेच नसतो. या वागण्याला समर्थ जनासारखे म्हणतात. साधकाने सामान्य माणसासारखी व्यर्थ बडबड करू नये. आरंभी काही दिवस लोक नाचे देवतीक परंतु काळांतराने आपला मितभाषी स्वभाव ने स्वीकारतील. मात्र मध्यम्या काळात जननिदा सहम करण्याची तयारी बेवायला हवी. प्राचार्य शिवाजीराव भोसले फक्त २० मधीक नोकरीच्या ३५ वर्षांच्या वास्तव्यात कोणत्याही घरी चहा पिण्यास वा गप्पा मारण्यासाठी गेले नाहीत आणि एवढा संयम पाळल्याने ने विद्यावाचस्पती ठरले. आपण सामान्य माणसापेक्षा वेगळे असल्याने आज साधकाने सतत देवके पाहिजे. याच संदर्भात संत वेणाबाई म्हणतात -
आम्ही पारखे पारखे ना हो लोकासारखे।

असे अकिस राध्यासाठी समर्थ एक उत्तम उपाय सांगतात.

सदा सर्वदा नाम वाचे **बसो दे।** वाचकक बडवड करायची नाही असे ठरल्यावर मनाका व वाणीका कशीत तरी गुंतवायका हवे. त्याका रामनामाचा पर्याय देतात. चार लोकांमध्ये अहेकाराने बोलून राध्यापेक्षा रामनामाने वाणी पवित्र करून घे असा मौलिक उपदेश समर्थ करतात. परंतु हे स्विकारताना समाजापासून फरकून वागत्यासारखे होईल. किंवा साधकाका आपण कोणतीही वेगळे, श्रेष्ठ अशी शिष्टपणाची भावना बळवेक म्हणून धोक्याचा इशाराही समर्थ देतात. अहेते सारखी पापिणी मनात राहू देऊ नकोस.

समर्थ म्हणतात - लोकांचे पाहून का बोलतोस? का वागतोस? स्वतःका काय पाहिजे, का पाहिजे याचा विचार शास्त्रीयदृष्ट्या करून बग्यायका हवे. मात्र स्वतःची बुद्धी गहाण ठेवून केवळ दुसऱ्याचे अनुकरण करण्याचा मोह जेव्हा माणसाका होतो तेव्हा तो घालकच ठरतो. परकीयांच्या आचारविचारांमि आपले असेच मानके आहे आपण स्वतःका पारखे झालो आहोत. नावीन्याच्या मोहाने आधुनिकतेच्या जोडीने बुद्ध्या विचारांना जवळचे, आपले मानतो आहोत. बुद्धीवादाची प्रौढी मिरवणारे परकीय आचार-विचारांचे दास होताना. यातून सुटका मिळवण्यासाठी सदासर्वदा रघुनाथाचे स्मरण करावे. वाणीने ते नाम ध्यावे. हे साधन अनिश्चय सोपे आहे. **जसो तसो तरी तसो परि बसो तरी बसो।** एवढी स्वकलतही संतांनी देऊन ठेवली आहे. सहजसुलभ, सोपे कोणत्याही अरी नसकेते हे साधन आहे.

पाश्चात्य
 बुद्ध्या
 मर्यादीत
 कुडब्या
 सामाजिक
 संसंध
 मातृभाषा
 अक्षर

Thin
 line

उत्त

शेवट्या चरणाने अहेकाराका धारा देऊ नये असे समर्थ कळकळीने सांगतात. स्वामिमानाच्या नावाखाती अहेकार पोसणारे अनेक जण असतात. जे हिताचे आहे ते प्रिय वास्त नाही. जे कर्तव्य आहे ते आवडीचे ठरत नाही. आणि त्यातूनच सर्व अनर्थ उद्भवतात. आणि या सर्वांच्या मुक्तीसाठी अहेताच असते.

दृश्येन मुनि मूरि निम्बतयः कुत्रामि ते चन्दनाः।
 पाषाणैः पूरिपूरिता वसुमती वज्रो मणिदुर्लभः।
 श्रूयन्त करारवच्च सततं यत्रे कुडूकुजितम्
 तन्मन्ये लल्लुल्लुकुल्ल जगोपदं वित्राः शित्तं सज्जनाः॥

उशाही अमृताचे पुत्र आहेत याची जाणीव आलावी

सिनिवा
वाटवना

मना वीट मानू नको बोकण्याचा।
पुढे माणुता रामे जोडक केचा।
सुखाची घडी कोरता सुख आहे।
पुढे सर्व जाईक काही न रहे ॥ २५ ॥

नकार
विरोध
प्रचल

अर्थ - मना, माझ्या बोकण्याचा तू कंटाळा मानू नकोस. मी सांगतो नसे वागळा नाहीस तर पुढे तुला भगवंताचे दर्शन कसे होईल? सुखाची घडी कोरण्यात पुढे दुःख येऊन येऊन राहते. आज अनुकूल असणारे सर्व उद्या संपणार आहे.

स्पष्टीकरण - आपल्या मनाला इश्याचे व स्थूल विषयांचे प्रेम असल्याने ते त्याच्या वर्णनात सहज रमते. मात्र अदृश्य, सूक्ष्म व अतींद्रिय भगवंताच्या वर्णनाचा त्याला स्वाभाविकपणे कंटाळा येतो. म्हणून पुचकाळून गोड बोकून मनाला अध्यात्मामध्ये श्रवण करवावे लागते. मानवी जीवम म्हणजे सुखदुःखाचे मिश्रण आहे. एकच एक स्थिती कधी कायम राहत नाही. पण अत्यंत सुखात असताना सुखा दुःख सोसण्याची तयारी ठेववी.

अहेकाराचे वैशिष्ट्य असे की त्याला दुस्म्याचे बोकणे नको वारते, कंटाळवाणे वारते. आणि हितकर गोष्टी तर एकायला अक्रोच वारतात. माणसाला सुलीचा कधी कंटाळा येत नाही. मात्र उपदेशाचे आणि निंदा/तिरस्काराचे बोकणे त्याला नको वारते. Bore परंतु अशा बोकण्याने आत्मपरीक्षण करता येते. सुधारणा करता येते. सोशिकपणा वाढतो. निंदकाला आपला शत्रू न मानता पॅथॉलॉजिस्ट मानावे. शरीरात काय दोष आहेत? किती व काय कसे निघडके आहे ते तो सांगत असतो. त्याचविषयी शत्रुत्वान्नी भावना कशासाठी बोकण्याची?

बाह्यपरिस्थिती सतत बदलत असते. सुखाची परिस्थिती नाहीशी होते. आपणच उरावतात. प्रतिष्ठा कमी होते. शक्ती क्षीण होते किंवा बघेची परिस्थिती तशीच राहिली तरी त्यातून सुख मिळत नाही. अतिपरिचयादवज्ञा होते. इथे समर्थ सुखाची क्षणभंगुरता सांगताना. तादृश्य, आरेप्य, मान, धन, सत्ता, संपत्ती, प्रतिष्ठा या सार्थाना निवृत्त्याचे मानतो त्यातून काहीही दीर्घकाळ टिकणार नाही तरी त्यात आसक्ती कशासाठी? या आसक्तीपोरी केलेले श्रम शेवटी वायाच जाणार आहेत.

देहरक्षणाकारणे यत्न केला।
 परी सेवटी काळ घेऊनि गेला।
 करी हे मना भाक्ते या राघवाची।
 पुढे अंतरी सोडि चिंता मनाची ॥ २६ ॥

अर्थ - देहाला सांभाळून ठेवण्याचा माणसाने कितीही प्रयत्न केला तरी अखेर मृत्यु त्याला घेऊन जातोच. (हे ध्यानात ठेवून) मना, भगवंताची भक्ती करावी. आणि भक्ती करू लागल्यावर भगवान आपला अक्षणी प्रपंचाची काळजी लु सोडून दे.

स्पष्टीकरण - माणसाला मृत्युची व संसाराची अशा दोन काळजी असतात. मृत्युची काळजी अर्थ आहे. कारण प्रारब्ध भोग संपेपर्यंत मृत्यु येत नाही आणि ज्या क्षणी ते भोग संपून संपतात त्या क्षणी मृत्यु येतो. तेव्हा तो नको म्हणून जाऊन नाही. म्हणून विवेकी माणसाने व्यवहारदृष्ट्या देह सांभाळून वागावे पण अध्यात्मदृष्ट्या मनाने मृत्युला तोंड देण्यास तयार असावे. संसाराची गंमत अशी की काळजी केली किंवा केली नाही तरी संसार आपल्या मागील किंवा भात जात असतो. भगवंताच्या उपासकाने आपल्या जवळच्या व्यक्तींची, वस्तूंची, घरनांची उन्म काळजी घ्यावी पण भगवंताची, मातृकी ध्यानात ठेवून कशाचीही काळजी करू नये.

माणसे रात्रंदिवस आपल्या देहाचे, इंद्रियांचे चोपके पुरवत असतात. त्याचे काळ करतात. समर्थ त्याला **अत्यादरे** पिंडपोषण असे म्हणतात. सर्वत्र जण देहाची उपासना करतात. एका अर्थाने सर्वत्र चर्चिकाचे उपासक आहेत मात्र यथा अर्थ देहाची हेकांड करणी असा विकृत नाही. उन्म समर्थानी तर शरीरसंपदेला अनिश्चय म्हणून मानले आहे. परमार्थ मार्गावरून उपासना करताना देह अत्यंत सुस्थितीत, निरोगी, स्वस्थ, कणखर असायला हवा असा समर्थाना आग्रह होतो. त्यांनी स्थापन केलेली मातृकीची मंदिरे म्हणजे व्यायामशाळा होत्या. ज्या तडण पिडीत्या हाती राष्ट्रचे भवितव्य आहे त्यांचे आरोग्य निर्विवादपणे उन्म असलेच पाहिजे. असा श्री समर्थाना आणि स्वामी विवेकानंदांचा आग्रह होता. भारतातील लोकसंख्यांनी दुर्बल रहाव्याचे पाप अर्थात नियमितपणे केले आहे असे

पं. किशोरजी व्यास म्हणतात. पारमार्थिक माणसाचा व्यायामाशी फारसा संबंध येत नाही. मात्र या दोन्ही घोर पुरुषांनी स्वतः नियमित व्यायाम करून आपल्या संप्रदायातील लोकांना व्यायामासाठी प्रवृत्त केले. दुर्जनांनी दीर्घायुषी आणि सख्खांनी अल्पायुषी असणे हे समाजहिताच्या दृष्टीने अत्यंत घातक आहे. पारमार्थिक माणसे साधनेच्या नावाखाली देहाची हेरसंह करतात. दीर्घायुषी आणि बळशाळी साधक ही सत्य आणि विवेकानंद यांनी जगाला दिकी देणगी आहे.

बहुवेपान आलेल्या शंकराने पार्वतीला प्रश्न विचारला - आपी स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे। शरीरमाद्यं बहु धर्मसाधकम्। वैदिक मूष्णींनीही शंभर वर्षांचे निरोगी आयुष्य मिळवून घ्या प्रार्थना केली आहे. दीर्घायुष्य काढलेल्या घडघाकट शरीरमा उपयोग आम्ही देवाच्या कामासाठी करू असे ते म्हणतात. असे हे शरीर यज्ञाच्या कामी लावायचे आणि यज्ञही परमेश्वराला अर्पण करायचा आहे. परंतु देहाचा हा उपयोग कदात न घेता केलेले देहस्वण हे खरोखरचे देहस्वणही होत नाही. शरीर निरोगी व कार्यक्षम असले पडतील ते कष्ट सोसणारे असले, थंडी, उम वात्याला धावणारे असले म्हणजे देहाचे स्वण साधले असे. म्हणता येईल. पण तसेही होत नाही. इंद्रियांचे लड करता करता तो कार्यक्षमता न आरेप्य गमावून बसतो. देहाला दुबळेपणा येतो. विवासी जीतनाचे हे परिणाम आहेत. म्हणून देहाला कष्टाची स्वय असली. मानवाचे सर्वोच्च ध्येय ईश्वरधक्ती हेच असले. व्यशेम दंतर्हितं यदायुः।

संस्कारातील अनुकूल-प्रतिकूल परिस्थितीची कळकळ नये. पण परमेश्वराकडे लोकांचे की चिंता उणावत जातात. भक्तीवर दुःखे, संकटे येत नाहीत असे नाही. सामान्यांवर होतो तसा दुःखाचा परिणाम त्यांच्यावरही होत असतो. परंतु त्यामुळे ते विपक्ति होत नाहीत. वाहनाचे शॉक अँबसाबॅर उकृष्ट असले, आतल्या गाद्या गुळगुळीत असल्या म्हणजे रस्त्यावरच्या खड्ड्यांना त्रास जाणवत नाही. तसे भक्तीत होते. निनिष्ठा, प्रध्या आणि प्रेम या बंधनर कोणत्याही स्थितीत भक्त प्रसन्न आणि समाधानी राहू शकता.

I need not worry. He is capable to protect me

भवाच्या भये काय भीतोस कडे।
घरी रे मना घोर, धाकसि सांडी।
रघुनायकासारखा स्वामी शीरी।
तुपेक्षी कदा कोपत्या देउधारी ॥ २७ ॥

अर्थ - मना, एखाद्या नामदात्रमाणे प्रपंचाच्या भयाने एखादा का
धाबरतोस? जरा घोर घर, धाकती सोडून दे. भगवंतासारखा
माळक तुझे रक्षण करणारा आहे. स्वतः भगवंत यमराज जरी
नुस्यार रागावला तरी भगवंत तुझी उपेक्षा करणार नाही.

स्पष्टीकरण - पुढे काय घडणार याबद्दल माणसांना काळजी वाटत
असते. आणि या काळजीचे वसतिस्थान मनातच असते. मनाने
ठरवून काळजी बाजूला सारावी. आणि जीवनाला धीराने तोंड
धावे. पण सामान्य माणसाचे मन इतके विवेकी नसते. त्याला
निर्मय होव्यासाठी कोणाचा तरी आधार लागतो. तो भगवंताचा
घरावा अशा समर्थीचा आग्रह आहे. इतर आधार अपूर्ण आहेत.
परंतु भगवंताचा आधार नियंपूर्ण आहे. त्याला इतर आधाऱ्यांची
गरज नसते. यमराज रागावला तरी भगवंत भक्तीचा सांगमून घेतो

आकाशात विहार करणाऱ्या धारीचे तक्ष आपल्या पिकापाशी
असते. तसेच भगवंत भक्ताकडे तक्ष देतात. दासबोधात मूढे आहे -

मनी धरावे ते होते! विद्या जतणेचि नासोनि जाते।
कृपा केकिया रघुनाथे! प्रीति येते।

त्याला भगवंताचा आधार आहे त्याने कशाका ध्यावे? जणत्या
माणसांनी संसाराला भिणे शोभत नाही. इस्वरवर निष्ठा ठेवावी
आणि नाठ मानेने, धैर्याने संकराला तोंड धावे. शिडीवर चढताना
पाय लपटपटके तर पडण्याचा धोका अधिकच वाढतो. रस्त्यात
वळणे, खड्डे, धुकसे आवश्यक आहेत त्यामुळे वाहनचालक तय्यार
रहातो. संसारातील प्रतिकूल परिस्थितीचे तसेच आहे

त्याला दक्ष आणि समर्थ धनी कायका आहे त्याने
मृत्युचे भय कशाका बाळगायचे? रामचंद्रावरील विश्वासाने
मृत्यु रक्त नसतो तर मृत्युचे भय टळते हे लक्षात घ्यायला हवे.

परिस्थितीला धाबरता म्हणजे परिस्थितीला अधिक विचार
करता ठेवणे आहे. मिलापठा स्वप्नरासल.

आनंदप्रभुधनुष्या

चेतनाचूरीची अंकार

दिनानाथ हा राम कोदंडधारी।
पुढे देवता काळ पोटी धरारी।
जना वाक्य नेमस्त हे सत्य मानी।
नुपेशी कदा राम दासाभिमान्नी ॥ २ ॥

अर्थ - भगवंत खरोबरच जुखी जर्माचा कैवरी व रक्षक आहे. त्याला समोर पाहताच प्रत्यक्ष यमराजास देखील कापरे भरते. हे मना, पुढील कथन अगदी निश्चितपणे सत्य समज. भगवंत भक्ताचा आपत्कणामे सांगू करतो. कधीही उपेक्षा करत नाही. स्पर्शकरण - स्वतःला मी जितका खरा वाटतो तितका भगवंत खरा वरणे म्हणजे आस्तिकभाव होय. ही आस्तिक्यबुद्धी ज्याच्या ठिकाणी असते तो खरा भक्त! जो भक्त भगवंतावर पूर्ण भ्रवसा ठेवतो त्याच्यावर वाईट प्रसंग येत नाहीत असे नाही. पण सर्व कठीण प्रसंगांमध्ये जमपेक्षित मदत त्याला मिळते. आणि त्या संकटातून तो सहोसकामत बाहेर पडतो. भगवंताचा पाठिंबा असल्यामुळे प्रत्यक्ष काळ जरी समोर आला तरी भक्त त्याला भीत नाही. 'भगवंत माझ्याजवळ आहे' अशी त्याची जप्री असते. परंतु याचा अर्थ भक्ताने दुबळे असावे, भगवंताजवळ सतत मागत रहावे असा याचा अर्थ नाही. मात्र संकटकाळी भगवंत रक्षण करतो याची प्रचीती स्वगव्या संलांनी घेतली आहे. मनुष्य हा मुळतःच दुबळा आहे त्याला कोणाच्या तरी आधारानी गरज असते इतर कोणाचा आधार घेण्यापेक्षा भगवंताचा आधार घ्यावा. परंतु दुर्दैवाने माणसाला पैशाचा किंवा नातळगांच्या भ्रवसा वाटते, परंतु कोदंडधारी शमाका यमराज लुब्धा धावरतात.

इश्वर हा दिनानाथ आहे. रंजव्या गांजलेल्यांना तो आधार देतो. रामचंद्र शस्त्रधारी तर आहेतच पण त्यांचे शस्त्रकोशव्यही असल्यान्य आहे. अशा कोदंडपाणि रामाला पाहून त्रिभुवन थरथरते. या बोळव्यात अनिशयोक्ती नाही तर हे बोळणे नेमस्तपणाचे, नैरेके, नेमके. यथार्थ आहे. सामान्य माणूस असा नसतो - चहा - काडोचिराशत किंवा अमृत अशी अनिशयोक्ती करतो. परंतु संत सत्यवादी, निस्वार्थ असतात त्यामुळे त्यांचे बोळणे यथार्थ असते. अनिशयोक्तीचे नसते.

सर्वप्रथमाभुधा

कुमारीच्या हातातले शस्त्र काय कामे!

जमी ज्यास कोणी नाही त्यास देत आहे।
निराधार आमाकाचा तेंच भार आहे ॥

classmate

Date

Page 63

भुवनेश्वर मंदिरातील भगवताची प्रतिमा

पदी राघवाचे सदा श्रौध गाजे।
बळे भक्तरीपूशिरी कांवि नाजे।
पुरी वाड्डी सर्व जेणे विमानी।
जुपेकी कदा राम दासाभिमानी ॥ २६ ॥

अर्थ - भक्तांचे रक्षण करण्याची भगवंताची प्रतिज्ञाच आहे।
भगवान रामचंद्रांच्या पायातील तोंडर ती प्रतिज्ञा जगजाहिर करते।
भक्तांचे जे शत्रू असतात त्यांच्या डोक्यावर रामचंद्र आपला धनुष्य-
दंड जेराने मारतो. (त्याने शत्रूचा नाश होतो) श्रीरामाने
अयोध्येतील लारे नागरिक विमानात बसवून वैकुंठला नेले।
म्हणजेच त्यांना अध्यात्मिकदृष्ट्या उच्च पातळीवर नेले. दासाभिमानी
भगवंत आपल्या दासांची कधीही उपेक्षा करत नाही.

स्पष्टीकरण - श्रौध याचा अर्थ भगवंताने भक्ताला मदतीचे रक्षणाचे
दिलेले आश्वासन! चाळताना प्रत्येक पावलाला होणारा चरणामात्र
तोंडराचा आवाज म्हणजे जणू 'मी तुझ्या बरोबर आहे' असा
भगवंताकडून भक्ताला मिळालेला संकेतच होय. भगवंत सगळे
सहन करतात. पण आपल्या भक्ताला त्याच्या हृदयाने दिलेला त्रास
त्यांना सहन होत नाही. म्हणून अशा त्रास देणाऱ्या शत्रूच्या मस्तकावर
प्रभू रामचंद्र धनुष्याच्या कांबीने प्रहार करतात. बळे या शब्दातून
रामचंद्रांना येणारा रागच समर्थींनी व्यक्त केला आहे. परमार्थ -
मागील व्यक्ती शांत, सौमिक, दयारू, क्षमाशील असतात
पण त्या शैरूप, निकृतीत असतात असे समजणे चूक आहे.
नाठाकाचे माथी काठी हागाविच लागते हे संताना मान्य आहे.
दयेच्या धारव्येत संतानी भूताने पाऊन आणि कंठकाचे निदिकेन
या दोन्ही गोष्टींचा समावेश केला आहे. ज्याला योग्य वेळीही
रागावता येत नाही, वाडिराची ज्याला चीड नाही, ती कोणाचे
संरक्षण करू शकणार नाही. आणि अशा नेमकट व्यक्तीविषयी
कोणाला आपेक्षणा वाटणार नाही. दुष्टांना धाकही वाटणार नाही.
रामचंद्रांजवळ भेदभाव नाही. विशाल लोकसंख्या असणारी
सर्व अयोध्यानगरी त्यांनी उद्धरून नेली. तेव्हा तुझ्या एकट्याची
ते उपेक्षा करतील हे शक्य नाही. ज्यांनी सीतेची निंदा केली
त्यांना देखील रामचंद्राने मुक्त केले. यावरून त्यांच्या मनाची
सरलता आणि उदारता दिसून येते.

समर्थपिया सेवका वक्र पाहे।

असा सर्व भूमंडळी कोण आहे।

जयाची किंवा वागेती लोक लोकी।

मुपेक्षी कदा राम दासाभिमानो ॥३०॥

अर्थ - भगवंत सर्वात बळिष्ठ असल्याने त्याच्या दासाकडे वाकड्या नजरेने बघेऊ असा कोणी नाही. त्रैलोक्यामधील सर्व लोक त्या भगवंताचे चरित्र वर्णन करतात. दासाभिमानो भगवंत आपल्या दासाची कधीही उपेक्षा करीत नाही.

स्पष्टीकरण - पनाच्या श्लोकामधील हा एक अतिशय प्रसिद्ध श्लोक आहे. भगवंत आपल्याला सामोऱ्या अशी मनोमन ज्याला खात्री असते, तो किती निर्भयपणे जीवन जगतो हे या श्लोकावरून ध्यानात येते. या श्लोकाची शब्दरचना अत्यंत प्रभावी अशी आहे. हा श्लोक खऱ्या सुरात स्वच्छ, स्पष्ट शब्दांनी नुसता उच्यारला तरी प्रत्यक्ष समर्थ पुढे उभे राहून कुवडी धरलेला उजवा हात उभारून मेघासारख्या गंभीर ध्वनिमै- आपले कसे होईल या भयाने व्याकुळ झालेल्या-जीवाला जणू आश्वासन देत आहेत, त्याचा उत्साह वाढवत आहेत, त्याचे धैर्य जागे करीत आहेत असे वारवे इतके सामर्थ्य या श्लोकात प्रगट झालेले आहे. आपण रामदासस्वामींना समर्थ म्हणतो पण ते रामरायाला समर्थ म्हणतात. आणि स्वतःला रामला सेवक-दास म्हणून घेतात. ज्याप्रमाणे एखाद्या बळशाली राष्ट्राला ज्यांना पाठिंबा आहे अशांच्या कोणी वारंदा जात नाही त्याचप्रमाणे भगवंताच्या भक्ताकडे कोणी वाकड्या इष्टीने पाहू शकत नाही. म्हणून भक्ताने निर्भय असावे. स्वामी विवेकानंद अमेरिकेत गेले असताना त्यांना अमंत जेड्जणी आल्या पण तरीही त्यांनी त्या सगळ्यावर मात करून धर्मपरिषद गाजवली. भगवंत भक्ताच्या पाठिशी उभा राहतो, त्याचा हा पुरावाच नाही का! भक्ता देवावर प्रेम करतो, पण देवाला भक्ताचा अभिमान असतो. अभिमानामध्ये प्रेमापेक्षा थोड्या अधिक भावना एकवटलेल्या असतात. जणू भक्ताच्या प्रेमाने म्हणून देव व्याजासह फेडत असतो. रामचंद्रांना आपल्या भक्ताचा अभिमान असल्याने त्या भक्ताकडे वाकड्या इष्टीने पाहण्याची कोणाची

छाती आहे! पुत्राचा साधारण रक्षकच्या मागे अगदी सामान्य अशी राजसत्ता अगदी थोड्या प्रमाणात उभी असू शकते त्या रक्षकचा धाक वाढवला जातो. गणवेशात्मिक रक्षकचा तर अधिकच. मग ज्याच्या पाठीशी प्रभु रामचंद्र उभे आहेत, ज्यांच्या पराक्रमाची इढनिश्चयाची, सत्यवदित्वाची, भक्तवात्सल्याची, औदार्याची अपार कीर्ति तिन्ही लोकं पसरली आहे; मरणाची वात्मीकीसाख्या अनन्यसाधारण प्रतिभेचा कवी, महाकवी ज्या रामचंद्रांचे गुणगान करताना मोहून गेला, त्या समधी अशा रामचंद्रांच्या सेवकाकडे वाकड्या नजरेने कोण जावू शकणार?

जो डर गया, सम्झो मर गया।

Lack of confidence is a cause for failure

Road widening. पोतकेंद्रांच्या फोटो

काका, मामा - Inspector धाक तर इतरांना धाक वाटतो

मदनमया पुतळा, सुभक्तकी, नीतिमान, वनता, शांति,
चतु, वेदशास्त्रनिपूण।

वाल्मीकीने प्रथम

रदांचे अंक

महासंकरां सोडिले देव जेणे।
प्रतापे वळे आगळा सर्व गुणे।
जयाते स्मरे शैकजा शुकपाणी।
नुपेक्षी कदा राम दासाभिमानि ॥३१॥

पती पत्नीचे
एकमत

अर्थ - सर्व देवांवर जेव्हा मोठे संकट आले तेव्हा भगवान रामचंद्राने त्यांना त्यातून सोडवले. असा तो रामचंद्र पराक्रमाने वळाने व सर्व गुणांनी परमश्रेष्ठ आहे. शंकर व पार्वती त्याचे मित्य स्मरण करतात दासाभिमानि भगवंत आपल्या दासाची कधीही उपेक्षा करीत नाहीत.

हपथीकरण - रावणाचा व्रह्मदेवाकडून वर मिळाला होता. त्यामुळे त्याने उन्मत्तपणाने सर्व देवांना बेदिवासात टाकले होते. इंद्रादि देवांना अनेक एककी सल्लकी कामे करावी लागत होती. व त्याचे जीवन लाजिरवाणे व दुःखमय होऊन गेले होते. रामचंद्रांनी आपल्या शौर्याच्या वळवर लंका जिंकली. उन्मत्त रावणाचा निःपात केला आणि देवांना बेदिवासातून सोडवले. स्वर्गामध्ये आनंदीमानंद झाला. परंतु केवळ प्रतापी, पराक्रमी, शूर असणे हे रामचंद्रांचे वैशिष्ट्य नाही तर ज्या ज्या सद्गुणांच्या अस्मित्वामुळे थोरपणा येतो, श्रेष्ठता येते, ज्या एखाद्या सद्गुणामुळे मनुष्य फार मोठा मानला जातो ते सर्व सद्गुण श्रीरामचंद्रांच्या ठिकाणी एकवटेले आहेत. त्या सद्गुणसमुच्चयाचे वर्णन वाल्मीकी रामायणातील बालकांडाच्या पहिल्या सर्गात आलेले आहे. (मनोबोध- पान-११५) नारदासारखे देवर्षि किंवा वान्शीकींसारखे महर्षी रामाच्या या गुणसंपदेला मोहित झाले यात आश्चर्य काहीच नाही. देवाधिदेव भगवान शंकर आणि त्रिकोकजननी महासती पार्वतीही त्या रामाचे स्मरण करण्यात धन्यता मानतात, असा रामचंद्र धक्कांची कधीही उपेक्षा करत नाही.

सद्गुणी, शौर्यसंपन्न, धर्मज्ञ, ज्ञानज्ञ, सत्यवादी,
दृढव्रत, चारित्र्यसंपन्न, विद्वान, दमर्षी, ज्याचे दर्शन प्रिय आहे -
संयमी, ज्ञाथी जिंकलेला, निर्मातर, वीर गुणधर

अहल्या शिवा राघवेण मुक्त केली।
पदीं लागता दिव्य होडुनि गेली।
जया निर्गुण शीणकी वेदवाणी।
उपेक्षी कदा राम दासाभिमानी ॥३२॥

अर्थ - दगड होडुन पडलेल्या अहल्येका रामचंद्राने मुक्त केले. त्याचा पदस्पर्श होताच ती दिव्य होडुनि गेली. भगवंताचे वर्णन करता करता प्रत्यक्ष देव देखील थकून गेले. दासाभिमानी भगवंत आपल्या दासाची कधीही उपेक्षा करत नाही.

स्पष्टीकरण - राजाने केवळ पराक्रमी असून चातुर्य नही. तर त्याने कळणामयही असावे लागते. प्रभू रामचंद्र चरित्रसंपन्न होते. अहल्येच्या हातून प्रमाद घडला म्हणून ते तिला निरस्कार करत नाहीत. इथे वेद देखील रामची स्तुती करतात, याचा अर्थ सामर्थ्याचे राम निर्गुण ब्रह्म आहेत. कारण रामावतार वेदांच्या रचनेनंतर आहे. स्वतः रामाने वसिष्ठांच्या आश्रमात वेदांचे अध्ययन केले होते.

अहल्येच्या हातून घडलेल्या व्यभिचारदोषामुळे संतापलेल्या गौतमाने तिला शाप दिला होता आणि ती एका निम्बिड, निर्जन अरण्यामध्ये शिवा होडुन पडली होती. अशा अहल्येका रामाच्या पवित्र चरणकमळांचा स्पर्श होताच त्या पातकातून मुक्त झाली व तिला दिव्य देह प्राप्त होडुन तिला उद्धार झाला असे रामचंद्र पतितपावन आहेत. परब्रह्मस्वरूप असलेल्या या रामचंद्रांचे वर्णन करताना वेदांचे सामर्थ्यही नोकडे ठरले. त्यांना यथार्थपणे गुण-वर्णन करता आले नाही. वेद शेवटी नेति नेति म्हणते. असे भगवान रामचंद्र पातक्यांचा निरस्कार करून त्याका दूर कोरत आहेत. उद्दाराचा मार्ग दाखवतात. भक्तांची उपेक्षा कधीच करत नाहीत.

प्रभू पंच अंग २१ राघवाचा

ने तत्र खूबो भाति न जम्बतायक
 नेमा विद्युतो भाति कुतोऽवभातिः।
 तमेव धनमानुभाति सर्व
 तस्य भात सर्वप्रदं विभाति ॥

वसे मेरुमांदार हे सृष्टीका।
 शशी सूर्य तारांगणें मेघमाका।
 चिरंजीव केके जनीं दास दोन्ही।
 नुपेसी कदा राम दासाभिमानी ॥ 33 ॥

अर्थ - मेरुवताने केवळ कीकने ही सृष्टी रचली त्या कीकामय सृष्टीमध्ये मेरुमांदारासारखे पर्वत आहेत. चंद्रसूर्यतारांगण आहेत. मेघमाका आहेत. ही सृष्टी जोपर्यंत आहे तोपर्यंत हनुमान व किभीषण दोघे चिरंजीव आहेत. रामचंद्राप्रमाणे त्या या दोन दासांना चिरंजीव केके. जो अर्काची उपेक्षा करत नाही. स्पर्धीकरण - शास्त्रामध्ये सात चिरंजीवांची कल्पना आहे -

अथत्यामा वकिर्वीसो हनुमांश्च किभीषणः।

कृपः परशुरामश्च समैरे चिरंजीविनः ॥

या सात चिरंजीवांपैकी हनुमान आणि किभीषण हे रामाने निःस्सीम शक्त आहेत. रामकृपेने ते चिरंजीव झाले. म्हणून त्यांचा वाखला दिला आहे. तसेच मेरु पर्वत सोन्याचा असून समुद्रमंथन करताना मांदार पर्वताची रवी केळी होती. हे दोन्ही पर्वत तसेच भोवतालची सृष्टी, शिवाय चंद्र, सूर्य, तारामंडळ, मेघ या सर्व गोष्टी त्याच्या कीकने उत्पन्न झालेल्या आहेत. जोपर्यंत या सृष्टीचा व्यापार सुरू आहे, हे पर्वत स्थिरपणे उभे आहेत. जोवर सूर्य, चंद्र, अक्षत-तीरे, जलवर्षाव करणारे मेघ आहेत तोवर किभीषण आणि माळनी रामशक्ती करतच राहतील. पूर्वी राजे याव्यंघ्रिवाकरी भूमी वर्गरे दान देत असत. पण तो शब्दकर्म झाला. त्यांची राज्ये देखिल शे-दोसरे वर्षीपत्तीकेडे रिक्की नाहीत. परंतु या दोघांनीही जीवावर उदार होऊन रामचंद्राची सेवाकेळी आणि त्यांना खरोखर चिरंजीवपद मिळाले. अजूनही अधिकारी उपासकांना त्यांचे साक्षात दर्शन होते.

सगळा जांभई आळी की हनुमंत टिचकी वाजवायचा.
 पुढे रामाने जांभई देण्यापूर्वीच याचा हाल वर जायचा तेव्हा
 रामाने तू कोण आहेस? असे विचारले.

देवबुध्या तु वामोऽहं जीतनुदया त्वदेशक।
 जातनुदया त्वमेतह इति मे निदिशा मातया।

मध्नाचार्य - वेंत. रामानुजचार्य, वल्लभाचार्य, निंबार्क - विशिष्ट, शुद्ध, वेन। वेंत आणि शंकराचार्यांचे अर्बेत लवशांभ या श्लोकाने सामावले आहे.

जैसे जैसे जादा और साधने पहले किसीको कुछ नहीं मिला।
दुःखानंतर आनेवा सुखाने प्रवृत्त होते।

classmate

Date

Page 69

उन्हातून आल्यावर पाणी

उपेक्षा कदा रामरूपी असेना।
जिवां मानवां निश्चयो नो वसेना।
शिरीं भार वाहेन बोके पुराणीं।
मुपेक्षी कदा राम दासाभिमानी ॥३७॥

अर्थ - जो खरा भक्त आहे त्याला भगवंत वास्तविक कधीही हातचा सोडत नाही. पण जीवरूपी माणसानेच त्याबद्दल निःसंशय खात्री वारत नाही. भक्तांची सारी जबाबदारी मी माझ्या अंगावर घेतो अशी भगवंताची वचने पुराणात आढळतात. दासाभिमानी भगवंत आपल्या भक्तांची कधीही उपेक्षा करत नाही.

स्पष्टीकरण - सामान्य माणसाने भगवंत आपल्या अगदी जवळ आहे हे परत नाही. 'मी' जितका खरा आहे तितका भगवंत खरा वारत नाही. आणि वारता तरी तो कशासाठी आहे हे नीट समजत नाही. तो प्रापंचिक दुःख दुःख करण्याचे साधन नाही तर तो अत्यंत पवित्र व दिव्य आहे आणि तसेच दिव्य फळ तो देणार आहे परंतु हे न समजल्याने आपण त्याला स्वार्थी स्वपंचाचे नोकर बनवण्याचा प्रयत्न करतो तो काही आपला हरकाम्या गडी नाही. नेव्हा तुच्छ प्रापंचिक गोष्टी त्याच्याकडे मागून आपण त्याला व आपल्याला कमीपणा आणू नये. त्याचे सर्वांकडे लक्ष आहे. आपल्या कल्याणाची त्याला काळजी आहे. भक्ताच्या प्रपंचामध्ये त्याच्या गोष्टी व्यवहारदृष्ट्या चांगल्याच घडतील असे नाही. पण प्रत्येक घटनेमध्ये भगवंताचा हात स्वष्टपणे दिसून यात शंका नाही.

भगवंताचे गीतेतील वचन योगक्षेमं वहाम्यहम् प्रसिद्ध आहे पण तरीही माणसाने भक्तांना वाहत नाही. वस्तुतः कुटुंबात आईने मुलांसाठी पदार्थ केलेले जलतात. ती ते थोडे थोडे देते. पण मुलांच्या हितासाठी ते असते. अजानी बालके मात्र रडून गोंधळ करतात. सर्वज्ञ परमेश्वर हा मातेप्रमाणेच आहे. भक्ताची निष्ठा मात्र हवी. निरनिराळ्या वैद्यांकडे जाऊन उपचार करवून घेणारे लोक निष्ठा नसल्याचेच उदाहरण आहे. परमार्थमागीत संस्थाने विनश्यति हा दंडक आहे. माणसे उणी पडतात ती अर्धेच्या स्थिरनेत आणि प्रयत्नांच्या सतत्यात. भक्तांचे उन्नयनाय ह्य माझ्यावर आहे असे भगवंताचे वचन आहे आणि त्याला आसांसारख्या घोर महात्म्याची सक्षि आहे.

मंत्रे तीर्थे विजे देवे देवते प्रेक्षजे गुरी।
पाहूशी भावना यस्य लिखितमिति ताहूशी

असे हो ज्या अंतरी भाव जैसा।
वसे हो ज्या अंतरी देव तैसा।
अनन्यास राक्षितसे चापपाणी।

तुपेक्षी कया राम दासाभिमानी ॥ ३५ ॥

अर्थ - माणसाच्या अंतःकरणात ज्या प्रमाणात ईश्वराबद्दल
आस्तिकभावना जागृत असते त्या प्रमाणात ईश्वरी सत्ता
त्याच्या अंतःकरणात प्रगटपणे अनुभवास येते. जे भावंताहून
वेगळेपणाने उरत नाही त्याला भगवित सर्वेव सांभाळते.

स्पष्टीकरण - मनाच्या स्फोक्तातील सर्वेव श्लोक मार्गदर्शक आहेत.

पण हा श्लोक अध्यात्मदृष्ट्या अत्यंत मान्यता आहे. त्यातील
तन्व असे की ईश्वर सर्व जीवांच्या अंतर्गामी वास करते. तद्देश

प्रत्येक माणसाच्या अंतःकरणात तो असिद्धापणे पोहोचते. त्याला
प्रगट होण्याचा मार्ग शोधून घेणे आपल्या हातात आहे. यातून
मनापासून म्हणजे निःसंशयपणे संकल्प करणे हे संकल्पाच्या
सत्यपणाचे लक्षण आहे. मात्रस संकल्प करतो पण तो निःसंदेह
करत नाही. ईश्वराच्या अस्तित्वाच्या पार्श्वभूमीवर केवळा आपला
संकल्प संशयमुक्त करत जाणे ही शक्तीची साधना आहे.

भगवंताच्या मूळ संकल्पामध्ये आपला संकल्प विकसित झाला
की अनन्यता साधते. अशा अनन्यतेच्या श्रमिकेवरील जीवन
क्षणेक्षणी ईश्वराच्या साक्षात प्रेक्षणेला पाडते. त्या जीवनात
व्यवहाराचे कवच जसेच्या तसेच राहते. पण अंतर्गामी दिव्य
प्रकाश उजळते. अशा अनन्यभावनाचे तो निश्चित रक्षण करते.

या श्लोकात समर्थ अगदी वमीवर बोर ठेवून मर्माचे
विचार सांगत आहेत. जात त्यांनी अगदी गाण्याला हात
घातला आहे. जे सत्य आहे ते शोधून घेण्याचे स्पष्ट करताना
जातापर्यंत परमार्थाविषयी आकर्षण निर्माण होईल असे भाषण
होते. या श्लोकात समर्थ जो सिध्दांत सांगत आहेत तो
यथार्थ पण न रुचणारा आहे. यात समर्थ म्हणताना - तुमचे
निश्चित योग्यते होईल पण केवळ तुम्ही योग्यते वळत राह्या!

हे माणसांना आवडत नाही, परत नाही, समजत नाही. माणस
कर्मकांड करताना पूजापाह, जपजाप्य करताना पण त्यासाठी
करताना. ईश्वराचे त्यावाचून काही उडत नाही. हे सर्व नक्ष

संशयाना
मोक्ष
साधना

शिव
साधना

B-0001
D-0001
G-0001

आपण कही त्याच्यावर उपकार करत नाही. **इश्वर दयाळू आहे,** नितकाच तो **व्यापी आहे**. हे विसरून चाळणार नाही. तो जसा सर्वशक्तिमान आहे तसाच तो सर्वज्ञही आहे. आपण उपासना केही नाही तर त्यात आपकेच बुकसान आहे. भगवंत म्हणतात - **ये यथा मां प्रपद्यन्ते तोस्यैव भजायहम्।**

वीज कार्यसम असली तरी उपकरणे सुस्थितीत नसतील तर पंखा फिरणार नाही, यंत्र चाळणार नाही. इश्वरी प्रसादाचे तसेच आहे. आपली जितकी व जशी श्रद्धा असते त्या प्रमाणात व नितका देव आपल्याजवळ असतो. बाह्योपचारोपशा भाव ही महत्त्वाचा आहे. तैर्यक्षेत्रात जाताना भक्तिभावने जावे. सहक म्हणून जाऊ नये. दुचाकीवरून जाणारा माणूस जसा लोक सांभाळतो तसा प्रपंचामध्ये परमार्थ सांभाळता पाहिजे. परमार्थात व्यापारी भाव नसावा. तो देवाण-देवाणीचा व्यवहार नाही. कलश्रुती लक्षात घेऊन देवधर्म करणे ही परमार्थीची प्राथमिक अवस्था आहे. तो शिशुवर्ग आहे. साधकाने पुढची पायरी गाठण्यासाठी भावा का, निष्ठे का, सातत्या का, तज्जन्य त्यागा का जपके पाहिजे.

संपूर्ण शरणागतीचा महत्त्व आहे. मादृती का जे मिळते ते क्षिभीषणा का मिळते नाही. कारण शरणागतीतही वादनांचा अंश सूक्ष्मपणाने राहू शकतो. स्वया अनन्यते का तोही सोसत नाही. आपण भगवंताच्या प्रतिज्ञेतीक चौथा चरण लक्षात घेवतो पण त्यासाठीची पूर्व अट लक्षात घेत नाही. १. जो इश्वराचे अनन्य भावाने चिंतन करतो २. सर्व प्रकाराने सेवा करतो आणि ३. अन्ते अंतःकरण इश्वराशी नेहमी जोडकेले असते. त्याचा योगक्षेम इश्वर वरतो असे गीता सांगते.

कीर्तन प्रवचनात सामान्यपणे बोलताना जेवढे स्पष्ट, परखड बोलता येते तेवढे प्रत्यक्ष व्यवहारात, वैयक्तिक संबधत बोलता येत नाही. पण ही भीड वाकण्याचे समर्थना काही कारण नाही. ते स्पष्टपणे सांगतात - जसा भाव तसा देव। तुम्ही अनन्य साक्षात की परमेश्वर तुमचे रक्षण करतोच करतो.

विभीषण - त्वकना दुरोधय जुगोप्य त्वामहः शरणं गतः।

शरणागतीतही वादनांचा अंश सूक्ष्मपणाने राहिल्या

जिन हूँ तिन पाइयां गहरे पानी में
जें बपुरा बरस रहा रहा किनारे में॥

सदा सर्वदा देव सन्निध आहे।

← कृपाकूपणे अन्य धारिष्ट आहे।

सुखानंद आनंद कैवल्य दानी।

नुपेशी कदा राम दासामि मानी ॥३६॥

अर्थ - ईश्वर सदैव आपल्या जवळ असतो. अत्यंत निकट असतो पण अत्यंत दयाकूपणे तो आपल्या धैर्याची अगदी थोडी क्लेशी पहातो. तो सुखस्वरूप आहे. आनंदमय आहे. मोक्ष देणारा तो उदार दाता आहे. तो दासची उपेक्षा कधीही करत नाही.

स्पष्टीकरण - देव दयाळू आहे व तो अन्य धारिष्ट पहातो, असे भगवंत म्हणतात. पण भगवंताचे जे अन्य असते ते आपल्याला भारी पडते असे सामान्य शक्त म्हणतात. माणसाचे जीवन ब्रह्मा वाईट प्रसंगांनी विणकेले असल्याने त्यातून वाईट प्रसंग संपूर्णपणे नविसे करणे शक्य नाही व येथेदेखील नाही.

भक्तावर वाईट प्रसंग आला असता त्याच्या मनाची स्थिरता टिकवण्याचे आत्मबळ भगवंत देतो. त्यापेक्षाही कठीण प्रसंग असताना अशुभ घटनांमध्ये काहीतरी अकल्पित सोय करतो. ही मदत कोणतीतरी शक्ती किंवा नक्षू याद्वारे घडत असते. मात्र या सर्वांचे प्रधान कारण भगवंतच आहे अशी निःसंशय धारणा बंधार होणे, हाच सर्व देवाच्या जवळ असण्याचा सर्वोत्तम असो अनुभव आहे. भक्त त्या अनुभवावर जगतो.

व्यवहारांमध्ये सन्निध शब्द भौगोलिक जवळीक दाखवतो तर अध्यात्मामध्ये सन्निध म्हणजे अंतर्गामी। भगवंत किती जवळ आहे हे अंतराच्या मापेत नाही सांगता येणार! परंतु त्याच्या अस्तित्वाची युक्त व्यवहारात जनेकदा जाणवते. मुकाराम म्हराज म्हणतात - अथे जातो तेथे ह माझा-शांगती।

चाळविशी हाती धरोनिया ॥

भगवंत आपल्या भक्ताची थोडी परीक्षा पहातो. आई मुलाला चाळायला शिकवताना थोडे धडपडू देते. याने कठोरता नसते, नर पाथेची कोवळीक असते. तसा भगवंत जवळ राहून आपली क्लेशी तपासत असतो. सुख, आनंद आणि कैवल्य हे फुफट मिळूंक का? अन्य धारिष्ट्य ही त्याची किंमत आहे आणि ती आपल्याला परवडणारी आणि बळशाळी करणारी आहे.

अति प्रमळ आई मुलास पांथे वनावते

परंतु या परीक्षा पहल्यालाच आपण संकट समजतो आणि त्याला कंटाळतो. परीक्षेकाला आपण दुष्ट समजतो. परिस्थितीला दोष देतो. परंतु खरा निष्ठावंत साधक संकटाने कधी उगमगत नाही. **विषयः सनु नः शश्वत्**। अशी कुंतीप्रमाणे त्याची मागणी असते संकटे आपल्याला समय बनवतात. संकटाची भीती बाळगणे तर प्रगतीला मुकावे लागते. कष्टाशिवाय शरीराची कार्यक्षमता वाढत जाही आणि कष्ट कधीही सुरवात नसतात. धैर्य, धृती, निष्ठा तिनिकता या गुणांची परमार्थोकरता निर्गत आवश्यकता आहे आणि या गोष्टींची कसोटी संकटाविना, प्रतिकूल परिस्थितीविना लागत नाही. आपली जशी भावनांना उत्कटता येते तशी अनुकूल परिस्थितीत येत नाही. प्रत्येक संकट हा एक नवा धडा आहे जसे साधकाने समजते पाहिजे. त्यामुळे बुद्धीची विवेकशक्ती आणि मनाची प्रसन्नता चढती वाढती राहिली. मन शांत राहिले तर संकटातून खोटे पडल्याचा मार्ग दिसू लागतो. तसेच या मार्गाचे चढ मोडे मार्ग तर मोक्षासारखे असामान्य आनंददेव शक त्याच्यात सामावणार आहे त्याचे अंश करण ने धारण करायला पात्र नको का निवोरी विश्वासू माणसाच्या हाती सोपवायची असते. परमार्थ ही फार सूक्ष्म वस्तू आहे. नको त्या विषयाचे, विकाराचे वारिकसे छिद्रही तिथे परमार्थाला साधू देत नाही. अशी छिद्रे बुजवल्यासाठी त्या मांड्याला ठोकळे लागते, तापवावे लागते डाग धावे लागतात. संकटे, आपली प्रतिकूल परिस्थिती म्हणजे तापवणे, ठोकणे आहे. व्रत नोकवणे, पूजा पाठ हे रोगेण भरण्यासारखे आहे. तेव्हा साधकाने इदं प्रश्न ठेवावी.

Corona
Turning
Point

सा
मनाची
प्रसन्नता

मोक्ष. तेषां चित्तमणी संविद्येत अहं, ५३, ५५, ५६, ५८.

इतर मत्तः तत्प्रतिबन्धं सर्वं जगदन्धकमपेक्षितम्।

पायरी पायरीने भक्ताची लयारी नृत्य घेतावी आहे
आता कसोटीची, परीघेची वेळ आहे

मीराची प्रभु पार मिरीची प्रभु वेळ संजिया येव।

सदा चक्रवाकाली भक्ति जैसा।
उडी धाकितो लेकरी स्वामि तेसा।
हरिमक्तीचा धाव गांजे निशाणी।
नुपेजी नया राम दासामिमानी ॥ उवा ॥

अर्थ - चक्रवाक पक्ष्यांचे जोडपे विरहाच्या संकरात असताना सूर्य त्यांच्या मुक्ततेसाठी धावून येतो. त्याचप्रमाणे भक्त संकरात असताना भगवंत सोडवतो. जीवनाच्या नगान्यावर भगवंताच्या भक्तीचा प्रहार गडून सांगत आहे, जगजगिरी करत आहे की दासामिमानी भगवंत आपल्या भक्ताची कधी उपेक्षा करत नाही.

स्पष्टीकरण - भक्त आणि भगवंत म्हणजे खरोखर जीव व शिव एकाच साडावर बसून राहणारे दोन पक्षी (एकाच जातीचे आहेत) भक्ताला जशी भगवंताची ओढ असते तशी भगवंताला सुद्धा भक्ताची ओढ असते. भक्ताने आर्ततेने हाक मारली की त्याकड राहत नाही. तो धावून येतोच येतो.

संत जनाबाई, वेणुबाई, लखुबाई, मीराबाई यांच्या जीवनात संकटाची भगवंत धावून आल्याच्या अनेक कथा आढळतात. तसेच गजेंद्रमोक्ष, दामोद्रीपंत, द्रौपदीचा धवा असे प्रसंगही आहेत.

निसर्गा चरणे तीन निश्चि अर्थ आहेत. निशाण म्हणजे -
१. नगान्यासारखे वाद्य २. ध्वज, पताका, झेंडा ३. लक्ष्य.
इच्छांना अर्थाचे जोडपे हेत नाही असे विनोबा सांगतात.
४. भगवंताची भक्ती उद्घोषाने, मिःसकोचपणाने, भीडभाड न बाळगता करावी. एक, मुदंग नामाचा गजर यांच्या खणखणाराने नास्तिकांची लोडे बंद झाली पाहिजेत. २. साधकाने हरिमक्तीचे निशाण मोठ्या अभिमानाने उंच फडकत ठेवावे. चांगल्या गोष्टीचा प्रचार झाला म्हणजे इतरांना त्यापासून प्रेरणा मिळते.
३. लक्ष्यप्राप्तीसाठी बाण फेकावा तसे पारमार्थिक उद्दिष्ट साधण्यासाठी एकाग्रतेने चित्त स्थिर ठेवून भगवंताची भक्ती करावी.
या दहा श्लोकांमध्ये समर्थानी भक्ती शास्त्रातके आपले अनुभव सांगितके आहेत.

वेडा, निकडज आणि हरिभक्त हे मुक्ती असतात.

स्वामी तुलसीदासजी

मजलसरी सायकवा मना प्रार्थना तुजका एक आहे।

पुर्ण जाकिना अंतर्गत रघुराज थक्कीत होडनि पाहे।

अनुभवतु यामार जवजा कदा हो येदधीनि कीजे।

मना रज्जना राधवीं वासि कीजे ॥ ३ ॥

आनंदन आश्चर्य

अर्थ - माणूस स्वतःच्या जीवनाकडे आणि विश्वाच्या रचनेकडे स्तुक्षमपणे पाहू लागला की दोन्हीकडे त्याला अनंतता खेळ दिसायला लागते. अनंतताच्या दर्शनाने तो लिमित होतो आणि त्या या आश्चर्यामिळेनेतून ताचे ज्ञानाचा जन्म होतो. अनंतता जाणीव जर स्थिरपणे मनात टिकली तर अन्य काही साधन करण्याची जरूर नाही.

स्पष्टीकरण - श्रीसमर्थींचा राधव म्हणजे अनंत त्रेफांनी व अनंत रूपांनी नटणारा भगवंत होय. अंतवंत दृश्यातून वाजूस सरून अनंत व अपार अदृश्यात मनामिळ करायचे वास्तव्य करावे अशी श्रीसमर्थ मनापाशी मागणी करीत आहेत. विश्वातील अनंतपणेन चकित होडून जो भगवंताचे स्मरण करतो त्याची हाक भगवंतापर्यंत पोहोचेल आणि तोही हाकेला प्रतिसाद देईल.

इथे समर्थ आपल्या मनाला विनंती नाही तर प्रार्थना करत आहेत. दुसऱ्या चरणाचे दोन अर्थ होतात. १. आपली भक्ती पाहून ईश्वराने थक्क होडून त्या भक्ताकडे पाहवे. आपल्या भक्तीने भगवंत जाग्या हाकला पाहिजे. ही भक्तीची वाववी आहे.

२. भक्ताने थक्क होडून भगवंताकडे पाहवे. भगवंताचे खप खरोखर थक्क करणारेच आहे. मात्र हे पहाताना जाणेना, तुकाराम, समर्थ यांचा चष्मा लवायला हवा. आपल्याला डोळे असतात पण दृष्टी नसते. कानाको देखना हे जो मजगुकी जोखोसे देखो। किंवा 'ये तेरा घर ये मेरा घर' या पद्यपंक्ती हेच लुचवतात. परमेश्वराची भक्ती इतक्या उत्कृष्टतेने करायची की परमेश्वराने, राजाधिराज रामचंद्राने आश्चर्याने थक्क होडून तुझ्याकडे पाहिले पाहिजे. तुझ्या निष्ठेविषयी अपरंपार कौतुक रामचंद्राच्या हृदयात दाडून आले पाहिजे. ईश्वराची भक्ती सर्वच करतात. पण ईश्वराला भक्ताची ओढ वाटली पाहिजे. कबीर -

मनुवा मेरा मरी गयो दुबिठ भयो शरीर।

पीछे पीछे हरी फिरे कहत कबीर कबीर।।

आता ईश्वरच कबीराला सोडायला तयार नाही. भक्तीची श्रेष्ठ

अवस्था ही आहे. पण हे नेव्हा घडेल. मन मरुन जाईत.
देहबुद्धी संभ्रम जाईत तेव्हा देहाशी तादत्य उरणार नाही.
तेव्हा भगवंतच भक्ताच्या मागे लागेक. गोप्सुकतच्या गोपी,
तुकाराम महाराज, नामदेवांसारखे लडिवळ भक्त हे या
पायरीवरचे थोर पुढण आहेत.

तिसऱ्या चरणात समर्थ म्हणतात - अवज्ञा कदा येदर्थी
न कीजे। अवज्ञा करणे म्हणजे गौणत्व देणे, दुर्कड करणे.
रामकृष्ण म्हणत - प्रपंच दाईसारखा करावा आणि परमार्थ
दाईसारखा करावा. याचा अर्थ प्रपंचाचा गौणत्व व परमार्थाचा
प्राधान्य द्यावे. आपले नेमके उडटे घडते. तानाजिने प्रपंचाचा गौण
माने व कोंडाणा जिंकला, परमार्थ लायला. वारकरी माणूस
ऐन आषाढात शेतोकडे पाठ फिरवून पंढरपूरला जातो तेव्हा तो
प्रपंचाची अवज्ञा करत असतो. परमार्थाची नव्हे.

माणसे भगवंताचा अवेर करतात आणि लौकिकाच्या स्वकार
करतात. दुर्योधनाचे नारायणी सेना निवडकी पण कृष्ण नव्हे
माणून घेतला. लोक देवासाठी हस्त्या दजीचे साहित्य गोळा
करतात स्वतासाठी मात्र भौतिक वस्तू खरेदी करतात.
भगवंतावरचे प्रेम वरवरचे असते. प्रपंचाविषयी मात्र मनालासून
जासकरी असते. पण शुद्ध प्रेमाचा पर्याय नव्हे. पर्याय विचारणे
म्हणजे अवज्ञा करणे.

अमादर, निरस्कार, आकस, कंटाळा, मुच्छता, उपेक्षाबुद्धी,
धातुरधातुर काहीतरी करणे, सर्वांगीण प्रयत्नांचा अभाव असणे,
ज्ञानत्य नसणे ही सर्व अवज्ञेची स्पष्ट-अस्पष्ट रूपे आहेत.
माणूस प्रपंचात प्रयत्नवादी आणि परमार्थात देववादी असतो.

म वयं भ वयं क त्रयं चैव च चतुष्टयम्।
अनापत्तिङ्ग कृष्कांनि पुराणानि प्रचक्षते।

मत्स्य, मार्कंडेय, शनिष्ण, आश्रवत, कृष्ण, ब्रह्मांड, ब्रह्मवैवत
वराह, वामन, वायु, विष्णु आणि मारुत, पद्म, किङ्ग, कूर्म, कंड

निर्गुण निराकार
परब्रह्म

जया वर्णिती वेदशास्त्रे पुराणे।
जयाचेनि योगे समाधान वाणे।
तयाकांगि हे सर्व चंचल्य दीजे।
मना सज्जना राधवि वक्षी कीजे॥ उवा।

मानवको जेशः
पुराणपुराणनामः।

अर्थ - वेदशास्त्रपुराणे हे सारे अध्यात्मवाङ्मय अनंत भगवंताचेच वर्णन करतात. त्या भगवंताशी संबंध होऊन त्याच्या अतक गते की मागसाळा समाधानाचा अनुभव येतो. मना, अशा त्या भगवंताला आपला सर्व चंचलपणा अर्पण करून देऊ. तू त्याच्या-पाशीच कायमचा निवास कर.

स्पष्टीकरण - प्रत्येक माणूस समाधानाचा शोध घेत असतो. संबंध जीवनभर तीच खरपट चालू असते. पण अखेर मनुषी मुनी, संत-भक्ता, स्वानुभवी सन्नज्ञानी यांना ते भगवंतापाशीच सापडते. मनुषीमुनींनी वेदान त्याचेच वर्णन केले. सन्नज्ञानी पुढ्यांनी त्याचेच विवेचन केले. आणि कथाकारांनी पुराणांमध्ये त्याचेच गुणगान केले. भगवंत स्वतः आनंदमय अस्तित्याने तिथे दुःखाचा मागमूस नसतो. पण येथे उडचण येते ती मनाच्या चंचलपणाची। मनामध्ये देव्याची शक्ती आहे. मग जर त्याने आपले अक्ष भगवंताला दिले तर ते भगवंताप्रमाणेच स्थिर होईल. आनंदरूप होईल.

चारी वेद, साही शास्त्रे, अक्ष पुराणे त्याचेच गुणगान करतात. म्हणून भक्तांच्या मनाला तिथे शीत करायचे. आवडीच्या विषयात मग कडोच एकाग्र होते. तेव्हा भावेत हा आवडीचा विषय करायचा ध्येयहीन मनुष्य चंचल असतो. समाधान मिळवणे हा एकाग्रतेचा हेतू असावा. सम्यक् धारणा म्हणजे समाधान.

चंचलपणा हा जो गुणामुळे येतो. म्हणून प्रयत्नाने, साधनेने निष्ठेने तो काढून टाकणे शक्य आहे. जर ती मनाची प्रकृती असली तर 'सर्व चंचल्य दीजे' असे म्हणता आले नसते.

कोकशाचा कोकपणा काढून टाकता येत नाही. परंतु वस्त्रावरचा डाग काढून टाकता येतो. त्याचून मन ईश्वरार्पण करता येते.

सहा शास्त्रे समाधान- ज्ञानाचा फल मने शांतिमय नैराश्याचा अनुभव
साधनेने - कोकपणा काढणे शक्य आहे. मनाची प्रकृती असली तर 'सर्व चंचल्य दीजे' असे म्हणता आले नसते.
कोकशाचा कोकपणा काढून टाकता येत नाही. परंतु वस्त्रावरचा डाग काढून टाकता येतो. त्याचून मन ईश्वरार्पण करता येते.

**मना पाकिजे सर्व ही सुख जेथे।
अती आदरे ठेविजे लक्ष तेथे।
विवेके कुडी कल्पना पाकरीजे।
मना सज्जना राधवी वासि कीजे॥४०॥**

अर्थ - मना, ज्या ठिकाणी संपूर्ण सुख प्राप्त होते, त्या ठिकाणी अनिश्चय वृज्य बुद्धीने आपले लक्ष गुंतवून ठेव. त्याचप्रमाणे अगदी सरक विचार करून वाईट मनोवृत्ती टाकून दे. व तिच्या जागी दुसऱ्या चांगल्या मनोवृत्तीचा स्वीकार कर.

स्पष्टीकरण - आपण सुखसाठी आपण मोठी किंमत देतो. पण त्याऐवजी सुखाचा संपूर्ण साठा डोक्यापुढे ठेवून सारे लक्ष तिथे गुंतवले तर तो पदरान पडून मनाचा समाधान काढते. परमेश्वराने माणसाचा विवेकबुद्धी दिली आहे. आपल्या सुखाचे किंवा दुःखाचे कारण आपल्याला हाडूक असते. पण दार्शनिक मोहापायी माणूस जे दुःखाचे आहे तेच निवडतो. माणसाचा सुख होते असते पण सुख देणाऱ्या गोष्टी नको असतात. दुःख नको असते. पण त्या गोष्टी हव्या असतात. आरोग्य हवे असते पण आराम नको असतो. आजार नको असतो पण व्यसन करवीशी वाहतात.

वाहतात - आवड आणि स्वीकृती यानीत अंतर हे दुःखाचे कारण आहे. जे हिताने आणि सुखाचे आहे ते आपल्याला आवडते पाहजे. सर्व सुखाचे आगर। **वाच रघुमादेवीवर॥** असे सर्व संत म्हणतात. पण आपण युकीच्या ठिकाणी शोध घेतो. म्हणूनच समर्थ वाईट कल्पना टाकून दे असा कळकळीया लक्षा हेतात. जी भगवंतापासून दूर नेते जी कुडी कल्पना!

माणसाच्या अंतःकरणाला चांगल्या वाईटचे मिश्रण असते. जे दुर्गुण काढून टाकून सद्गुण वाढवत नेणे हा प्रयत्न व्हायला हवा. परंतु आधी दुर्गुण ओळखताय येत नाही. नांदकात मिळकळीचे पांढरे खडे काढायला अवघड असतो. कारण तो खडा म्हणून जाणवतच नाही. तो दत्ताखाली आला की जाणवतो. तसेच दुर्गुणाचे बर्तन अस्वास्थ्य निर्माण करते. म्हणून सतत प्रयत्नाने लमचंद्राच्या चरणाशी रहायला हवे.

मी कोसही नामान प्रया मना सुख मिळामनाच पाहिले.
भगवंताचे कारण हे सद्बुद्धि व विस्मरण हे दुर्बुद्धि काळाचे (२६)

बहु हिंसा सौख्य होणार नाही।
 शिगावे परी नानुडे हीत काही।
 विचारे बरे अंतरा बोधवीजे।
 मना सज्जना राधवी वासि कीजे ॥ ४१ ॥

अर्थ - समाधान मिळावे म्हणून पुष्कळ भ्रमण केले तरी ते मिळणार नाही. त्याने श्रम मात्र होतील, कल्याण काही हाती येणार नाही. मना! म्हणून चांगल्या व नीट विचाराने या अंतःकरणाची समजूत घालावी. तू भगवंतापाशीच निवास कर. स्पष्टीकरण - आपल्याला समाधान पाहिजे, ते भगवंतापाशी वास करते आणि तो भगवंत आपल्या अंतर्गामीच वास करतो. ही मनाची समजूत पटेपर्यंत मनाच्या मादामे माणूस बाहेर अनेक वस्तूंमध्ये, स्थळांमध्ये आणि व्यक्तींमध्ये समाधानाचा शोध करतो पण त्यामुळे व्यर्थ श्रम होतो. हाती काही लागत नाही.

परमार्थाची व्याख्या करताना गौडबळकर महाराज म्हणतात - षट्च मृते हिंसे आणि परमार्थ म्हणजे चांगले. दुखाच्या ओढीने इंद्रिये सारखी घावत असतात. त्याला माडकींनी 'हिरव्या रानी गुरे' असे म्हणते आहे. विषयसेवनाने वासनावृद्धी आणि वासनेतून पुढा जन्म. माणसे जन्मोजन्मी असे हिंसेत रहातात. एवढे लक्ष यानीतून फिरत रहातात.

शाक्य अभ्यासक्रमात अनेक विषय असतात. पुढे पदवी परीक्षेला सोजकेच विषय असतात. पदव्युत्तर परीक्षेला त्या हिपेसा कमी विषय आणि चांडित्याच्या परीक्षेसाठी प्रबंधाची एखाद्याच विषय असतो. अध्यात्मात विस्तारापेक्षा खोलीला महत्त्व आहे.

माना नीर्यात्रा, संप्रदाय, महाराज, व्रत-वेदव्ये, शिकिरे, ग्रंथ असे खूप हिंसेत रहातात. परमार्थ हा करमणुकीचा विषय नाही. स्वयंपाकाचा कंटाळा किंवा कचिपालट म्हणून आध्यात्मिक शिकिरांना जाणारे कोकरी आहेत आदर सगळ्यांचाच असावा. वेप कुणाचाच करू नये. पण निष्ठा एके ठिकाणी स्थिरावली पाहिजे. घाब्याच्या कोकरी खूप फिरतो पण त्याला कुणी प्रगती मानत नाहीत.

केवळ वेगळेपण, निरोक्षपण म्हणून आकर्षण वाटणे हे अप्रगल्भतेचे लक्षण आहे. तो काळाचा, वेळेचा, संपत्तीचा अपव्यय आहे.

ठायीच वेसोनि करा एकचिना आवडी अनंत आळवावा।

बहुतांपरी हेचि आता कराये।

रघूनायका आपुलेसे कराये।

दिमानाथ हे तोडरी व्रीद गाजे।

मना सज्जना राधवी वासी कीजे ॥ ४२ ॥

अर्थ - मना लुष्कळ प्रकारे सांगून जाके तो भगवंताला वश करून घ्यावे. तो जनार्थांचा नेवारी आहे असा त्याचा कौकिक जगजहिर आहे. म्हणून तू भगवंतापाशीच निवास कर. स्पष्टीकरण - तर्काच्या बुक्तींना आणि भाषेच्या मर्यादेला कधी क्षमा आहे. भगवंताला वश करून घ्यावे आणि लुख भोगावे ही गोष्ट अनेक प्रकारे सांगून झाली आता श्रवणातून मनन घडले पाहिजे. येथे बहुतांपरी म्हणजे अन्य थोर श्रवतांप्रमाणे ध्रुव, प्रणहद, उपमन्यू वगैरे. या सर्वांनी भगवंताला आपलेसे केले. आपण माणसांना खूश करण्याच्या नादान भगवंताला गमावून बसतो. भगवंताला आपलेसे करणे म्हणजे भगवंताने श्रवताला आपले म्हटले पाहिजे. गोंदवकेकर महाराज स्वप्नाने ओसरिनद बसत एकदा त्यांनी विचारले - आज तो आपला वेडा आला नाही? तेव्हा गहिवरून तो त्यांच्या चरणावर कोवू लागला. कारण महाराजांनी त्याला आपले वारले.

या श्लोकपंचकांत (उत्ते ४२) परमेश्वराला आपलेसे करण्याचे साधनच गोवून दिले आहे. उत्कटभक्तीने साधना करावी (उत्ते) चंचळतेचा त्याग करावा (उत्ते) वाईट कल्पना सोडून घ्यावी (४०) निष्ठा, एकाग्रता साधावी (४१) आणि हे सर्व करतांना परमेश्वर दीनांचा अनर्थांचा नाथ आहे हा विश्वास बाळगावा.

येथे दीन म्हणजे दुबळा, वरित्री, व्याधिग्रस्त, संकराने पीडलेला असा कोणी मनुष्य अपेक्षित नाही तर ज्याचा अग्निमान गळून पडला, अहंकार गेला तो दीन. खरी अर्तिता त्याविना प्रगट होतच नाही. आणि अर्तिते संरक्षण करणे हे तर परमेश्वराचे व्रीद आहे. रक्षणकर्ता हे त्याचे व्रीद पावलोपावळी गातले आहे. जणू ते त्याच्या पायातील तारखावर, लक्ष्यक वाजणाऱ्या साखळ्यांवर, वृषुरांवर केले आहे. माथून निरहंकारी होतो तेव्हा परमेश्वराचा होतो. तिथे जीवाशिवाची भेट होते हे असे होणे म्हणजे मनाची रामचंद्राच्या ठिकाणी वस्ती करणे.

मना सज्जना येक जीवीं घरावे।

जनीं आपुळे हीत तुवां करावे।

रघुनाथकावीण बोको नको हो।

सदा मानसी तो निजध्यास राहो ॥४३॥

अर्थ - सज्जन मना, आपल्या जीवाशी एक खूणगाठ बांधून ठेव
जीवनामध्ये तू आपले कल्याण करून दे. भगवंताकडून
इतर गोष्टी बोक्याचे सोडून दे. चोवीस तास मनामध्ये
भगवंताचेच अनुसंधान ठेवण्याचा प्रयत्न कर.

स्पष्टीकरण - मानवी जीवनामध्ये वाणीचा फार महत्त्व आहे.
मनात जे असते ते वाणीच्या रूपाने बाहेर पडते. तसेच
माणूस जे बोलतो ते त्याच्या मनावर परिणाम करते. म्हणून
भगवंताला चिकट्यासाठी प्रथम वाणीचा भगवंताशी जोडून
द्यावे. व्यवहाराविषयी थोडे बोक्याचे लागते. पण त्याचे प्रमाण
अल्प असावे. आणि जेव्हा बाहेरचे अनुसंधान व्यावहारिक
बोक्याचे नसते त्यावेळी आत्ममध्ये भगवंताचे अनुसंधान
रिक्तवण्याचा प्रयत्न करावा. प्रथम जगोपणाचा सारा वेळ
भगवंताकडे आत्ममध्ये स्थिर ठेवण्याची पुक्ती साधानी. नंतर
स्वप्न व गाढ सोप या अवस्थांमध्येही त्याला स्थिरपणे धरून
ठेवण्याचा अभ्यास करता येतो.

साधकाने आपल्या जीवनाचे ध्येय निश्चित करावे. ज्याला
जीवनात काही साधायचे असेल त्याने संयम पाळण्याचा हवा.

जेणे विदुत्रमात्रा ध्यावी। तेणे पश्ये सांभाळवी ॥ तुकाराम
भगवंताचा ध्यास द्यावा. बोकणे जे काही असेल ते त्याच्याबद्दलचे
असावे. नामदेव महाराज म्हणतात - नामाविण मुख सर्पाचे ते बळ ॥
भगवंत हाच आपल्या चर्चेचा आणि चिंतनाचा विषय व्हावा.
शब्द हितसाधन असायलाय आहे. म्हणून समर्थ आग्रहाने सांगतात -
परमार्थाविना, परमेश्वराविना दुसरे काही बोकलुच्या नफोस.
परमेश्वराचा सतत ध्यास लागावा. ध्यासाला सतित्य व सहजता
आली म्हणजे त्याचा निजध्यास होतो. माणसाचा श्वासोच्छ्वास
रुधिराभिसरण, पचनव्यापार जितके सहजतेने, अकृत्रिमरीत्या,
भार न घारता चाललेले असतात तसे परमार्थाविषयी व्हावे.

आत्मिकतेच्याने मानात्मिक साक्ष्य सिद्धते

मना रे जनीं मौन्य मुद्रा धरवी।

कथा जादरे राधवाची करवी।

नसे राम ते धाम सोडोनी धावे।

सुखाकामी आरव्य सेवीत जावे ॥ १० ॥

अर्थ - मना, लोकांमध्ये वावरतना बहुधा मौन्य पाळवे आणि जर बोकायचेच झाले तर अत्यंत पूज्यबुद्धीने भगवंताचे गुणगान करावे, त्याच्या कथा गाव्या, ज्या हिक्की (मग ते आपले घर का असेना) भगवंताबद्दल प्रेम नाही ते स्थान सोडून धावे आणि खुशाळ आरव्यात जाऊन भगवंताचे सुख भोगवे. स्पष्टीकरण - मौनात वाणीचा निरोध किंवा संयम करवा लागतो. मनाचा संयम केला तरच वाणीचा संयम होऊ शकतो. म्हणून इथे अप्रत्यक्षपणे मनाचा संयम सांगितला आहे. ज्याने मौन्य मुद्रा धरण केली आहे अशा व्यक्तीची व्यर्थ भाषण करण्याची वृत्तीच राहून पडते. त्याला उभयीच बोकावेसे वाटतच नाही. बोकायचेच झाले तर तो भगवंताचे गुणकीर्तन करतो. भगवंताचे निरंतर चिंतन हा साधकाच्या अध्यात्म जीवनाचा प्राणवायूच असतो. ज्या स्थानी हे चिंतन मनासारखे टिकलेले स्थान तो उजम मानतो. जिथे चिंतनास बाधा येते तिथे तो राहत नाही. प्रसंगी निजून आरव्यात जाऊन तो आत्मचिंतनाचा आनंद घुटतो. जिथे राम नसेल त्यात त्याला रस वाहत नाही.

मुसने जीमने न बोळणे म्हणजे मौन नव्हे. तर मनातील विचारांच्या गोंगाट थांबवणे म्हणजे खरे मौन आहे. मनातली गर्दी काढून राहणे, बाह्यजगातचे चिंतन थांबवणे, दशोद्वितीची शांती म्हणजे मौन! जेव्हा मन निरुत्तर होईल तेव्हा भगवंताची भेट होईल. मौन म्हणजे बोकायची इच्छाच संपणे. मौन म्हणजे No reaction. विपश्यना शिकविले जाऊन लोक १० दिवसांचे मौन पाळतात पण तिथून आत्म्यावर १० दिवसांचे उरलेले बोळून घेतात. इथे समर्थानी मौन्यमुद्रा हा शब्द नेमकेपणाने वापरला आहे. माणसे जीमने ३०% तर चेहऱ्याने ७०% बोळतात. डोळे लवीत जाऊन बोकावे असतात. समाजात वावरताना मनातील कोणतीही प्रतिक्रिया चेहऱ्यावर न उमटणे म्हणजे मौन्यमुद्रा.

अनवधानाने गेल्या काळ परत येत नाही.

इथे अरव्य शब्दाचा अर्थ एकांत असा द्यायचा. अशा स्थानाचा साधकाने शोध घ्यावा आणि जीवनाचे सार्थक करून घ्यावे. सांसारिक भाणसाने लुड्या अंधूनमधून तीर्थक्षेत्री जाऊन एकांतसाधन करावी. शरीराने लोकांमध्ये असते तरी मनात लोकांनसवेत. इतर लोक निंदा-नातकी, टिंकल-टवळिमध्ये गुंतले असले तरी आपण आपली उपासना इतनेने चालू ठेवावी.

वाणीचा संयम हा शरीर मनाचे एक वाढवण्याच्या इष्टीने एक चांगला प्रयोग आहे. सामान्यतः बडबडी भाणसे कमी कार्यक्षम असताना वाणीचा काम द्यायचेच झाले तर भगवंताच्या स्तवनाचे, रामचरित्राच्या गायनाचे द्यावे त्यामुळे उगदि गप्पा-टप्पा करण्याचे, वेळ घालवण्याचे आकर्षण कमी होते. ज्या विषयाचा परमार्थाशी प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष संबंध नसेल अशा गोष्टी करण्याचे टाळावे. भगवंतापासून दूर नेणारी जी कृत्ये असतील ती सर्व सोडून द्यावीत आणि लोकोप्यवहारापासून दूर होऊन निसर्गसौंदर्याने नटकेल्या, वनश्रीने उवढकेल्या, वारल्या जलाच्या खळखळकाराने शरानेकल्या अशा मनोहर स्थळाचा आश्रय कराना

जिथे कोणाचे मन सांभाळवे लागणार नाही, तिरस्काराने, मत्सराने उपहासाने खोचक वनेकेली वाक्ये ऐकवी लागणार नाहीत. उष्टेकाराने कुठेके, स्वार्थाने वरनटकेले दुर्व्यवहार पहावे लागणार नाहीत असे ते स्थळ असावे. तेथेच वातावरण शांततेने व प्रसन्नतेने भरलेले असते. जिथे वेळेचे भान उरत नाही. शरीराच्या आवश्यकतांसाठी निरतर पडणे. ध्यान सुखाने मन रंगून जाते असे झाले तर अरव्य सुखाचे होते.

मात्र त्यासाठी शरीर काटक हवे. शीतोष्ण सहन करण्याची क्षमता हवी. अंगी निर्भयपणा हवा. शूक सहन सोसता पायला हवी. म्हणून 'सुखासाठी आरव्य लेवीत जावे' असे आकर्षण निर्माण होण्यापूर्वी स्वतःच्या पात्रतेसाठी विचार कराना.

रामचरित्राचे जे जे आसणे तितके आपण जे जे शरीर

माझे माझे सावकासा दिसाचे असे ॥

ज्याचेनि संगे समाधान भोगे।

अहेता अकस्मात येडुनि लागे।

तथे संगतीची जनी कोण गोडी।

जये संगतीने मती राम सोडी ॥ ४५ ॥

अर्थ - ज्याच्या सहवासाने मनाचे समाधान खिन्नसे आणि अकल्पितपणे देहबुद्धी वाढण्यास मदत होते अशांची संगत बरी नव्हे. ज्या संगतीने माणसाची बुद्धी अगवंतापासून दूर सरते त्या संगतीत गोडी कुठकी?

स्पष्टीकरण - माणूस समाजप्रिय प्राणी असल्यामुळे पुसत्यांशी संगत करणे हा त्याचा स्वभाव आहे. पण संगत आपल्या ध्येयास पोषक किंवा मारक असू शकते. मनाचे समाधान स्वप्ने व देहबुद्धीपासून किंवा अहेतेपासून दूर राहणे हे अध्यात्मचे ध्येय असते. त्याका धक्का लागेक अशी संगत टळावची. ज्यांना अगवंताची खरी आवड आहे अशा माणसांची संगत करणे हा अध्यात्मसाधनेचा एक भागच आहे.

आज परमार्थात सहसंगती दुर्लभ झाली आहे. त्यापून कुसंगति सुलभ झाली आहे. कुडंबसंस्थेतील भीषण समस्या, विरोधाभास आहे. प्रामाणिकपणे आपल्याकड अशांत करणाऱ्या व्यक्ती व जागा वांची यादी करावी. त्यातील ज्या व्यक्ती आणि जागा राहता येतील त्या निर्धारपूर्वक टाळाव्यात. मात्र अशा वेळेस मनोर्ध्व होवे. साधनेतील अडथळे दूर होण्यासाठी परमेश्वराला मनापासून प्रार्थना करावी.

शरीर मन बुद्धीला वाईट वळण लावणाऱ्या संगतीचे आकर्षण कदापि वारता कामा नये.

वासविक पाहता समाज हा भावनात्मक भाग आहे. व्यक्ती ही वस्तुस्थिती आहे तर समाज ही धारणा आहे. त्यामुळे एखाद्या गोष्टीचा समाजावर काही परिणाम होयचा असेल तर तो परिणाम व्यक्तीवर होणे आवश्यक आहे. कारण सुधारकाचाय असेल ते व्यक्तीने आणि व्यक्तीचे ध्येय सामान्यतः अध्यात्मप्राप्ती हेच असेल पाहजे. तृप्ती, त्याग, सयम सकाचरण, धर्मनिष्ठा या गोष्टी मनुष्याला खरे व टिकाउ समाधान देणाऱ्या आहेत परंतु अहेतेमुळे लोक पड्डिपुमा जवळचे मित्र संप्रजलान.

अशा प्रकारचे जीवन आदर्श तरी वारता कामा नये.

मना जे घडी राघवेवीण गेली।
जनी आपुली ले लुवां हानि केली।
रघूनायकावीण तो शीण आहे।
जनी दक्ष तो नक्ष लावुनि पळे ॥ ४६ ॥

अर्थ - मना, भगवंताच्या विस्मरणाने जो वेळ जातो तो वाया जातो. व नेवेढे आपले नुकसान होते. भगवंतालाचून जगात केवळ कष्ट आहेत. जीवनात व्यर्थ श्रम आहेत, जो खरा तत्पर आहे तो आपले नक्ष न चुकता भगवंताकडे लावतो.

स्पष्टीकरण - भगवंताचे दर्शन हे ध्येय, भगवंताचे सतत स्मरण हे त्याचे साधन व भगवंताचे विस्मरण हे त्याचे हानि समजावे. भगवंताचे स्मरण असले तर इतर काही नसून सर्व काही आहे व भगवंताचे विस्मरण असले तर इतर सर्व असून काही नाही असे समजावे. म्हणून समर्थ साधकांना अशी सूचना देतात की जगदी लक्ष लावून भगवंताचे स्मरण करावे.

भगवंताशिवाय आपल्या हिताने कोणीही नाही आणि उपासनेशिवाय आपल्याला गती नाही हे मनाला पक्के पारले पाहिजे. पुजा करताना मोर्बाईक, मंदिर आणि हॉटेक यांचे व्यक्त प्रमाण. हे सर्व दुःखदायक आहे. दक्ष म्हणजे सावध. साधक स्वतःचा वेळ कधीही वाया घालवत नाही. क्रिकेटमध्ये जसे ३० क्षेत्ररक्षक आणि एक गोलंदाज त्या फलंदाजाक बाद करायला टपलेक असताना जसे दरीद्विजे आणि विषय त्या साधकाला फरफरत ओढून न्यायला टपलेक असताना. परंतु दक्ष साधक प्रत्येक गोष्टी भगवंताच्या अनुसंधानात करण्याचा प्रयत्न करतो.

जो दक्ष नाही तो प्रपंचातही वेचका ठरतो. समर्थ त्याला दुष्कृत म्हणतात. सावधपणा हा गुण सर्वत्रच उपयोगी आहे. मनुष्य प्रत्येक गोष्टीत सावध, जागृत राहिला; विवेक जागा असेल तर तो परमार्थसाधनेतही दृढ असेल. विवेकी माणसाचे सर्व प्रयत्न शाश्वत सुखासाठी असतील. परमेश्वरप्राप्ती हेच त्याचे ध्येय असेल; शरीर हे परमार्थप्राप्तीचे साधन यामेळ, उपासना हाच त्याचा उद्योग असेल. त्यामुळे त्याचे लक्ष रामाच्या चरणकमलांपासून कधीही दळणार नाही.

आपुढे 30 श्लोक - इशा जगता हाच आहे.

मनी लोचनी श्रीहरी लोचि पाहे।

जनी जाणता भक्त होऊनि राहे।

गुणी प्रीति राखे क्रमू साधनाचा।

जगी धन्य तो दास सर्वोत्तमाचा ॥ इशा ॥

अर्थ - जो भगवद् भक्त अंतर्गामी भगवंताचे निर्गुण रूप पहाने व बाहेर डोळ्यांनी भगवंताचे सगुण रूप पहाने, जो ज्ञानवान भक्त वगून जगत वावरतो, जो सगुणाचे प्रेम विक्रवतो आणि साधनाची परंपरा कायम ठेवतो अशा पुरुष, सर्वोत्तम अशा भगवंताचा जगतीक उत्कृष्ट भक्त होय.

स्पष्टीकरण - उपासक क्रमाक्रमाने उपास्यदेवनेशी नदाकार होत जातो ज्या मानाने भक्त भगवंतामध्ये गीत होतो, त्या मानाने भक्ति उत्कर्ष पावते. अखेर तो भगवंतामध्ये एक रूप झाला की भक्तीगून ज्ञान उगम पावते. श्रीसमर्थींनी रेखाटलेला सर्वोत्तमाचा हा दास गुसता ज्ञानी नही, तसेच गुसता भक्त नही तो जमी भक्त आहे. त्याच्या जीवनात ईश्वराचे दिव्य ज्ञान आणि विश्वाचे निःस्वार्थी प्रेम यांचा मनोहर संगम आढळतो स्वतः प्रतिमान असूनही त्याच्या वागण्यात अभिजात मानवता आढळते. जो भगवंताचा दास बनतो तोच जीवनात कृतकृत्य होऊन धन्यता पावतो असे श्रीसमर्थींचे स्पष्ट मत आहे. या दहा श्लोकांमध्ये श्रीसमर्थींच्या व्यक्तीमत्तातीत आप्तत्या व बाहेरच्या लुगा सहजपणे उधडकीला येतात. स्वतःच्या व भारतीयांच्या जीवनाचा धार कसा होता हे या श्लोकांमध्ये समर्थ सांगून गेले आहेत.

मनी लोचनीं म्हणजे मनाने पण आणि डोळ्यांनी पण श्रीहरीचे दर्शन द्यायचे असा अर्थ आहे किंवा मनाच्या डोळ्यांनी ह्याला पहायचे. असे पाहिले तर सर्वत्र परमेश्वराचेच दर्शन होत. वासुदेवः सर्वमिति। केवळ चर्मचक्षुंनीच नाही तर मानसयुद्धे भगवद् दर्शन घडावे. जपसात्विक भाव जागृत व्हावे, त्यात यांत्रिकता येऊ नये.

इथे समर्थ जानी भक्ताला जाणता भक्त म्हणत आहेत. त्याला लगेच ज्ञान म्हणजे परमेश्वराचा आविष्कार वारतात. 'गुणी प्रीति राखे' हे त्या भक्त जाणत्या भक्ताचे वैशिष्ट्य आहे. अनेकदा ज्ञान साध्यावर माणसे सगुण भक्ती सोडून देतात.

कुमति विद्यासुधासकाशिकीर्णकोकिलवन्दनम्।

हे ज्ञानाचे अजीर्ण ज्ञान्याचे लक्षण आहे. सगुणची आवश्यकता संपणे आणि सगुणभक्ती सोडून देणे यात अंतर आहे. हा ज्ञानी भक्त ज्ञान हाते तरी सगुण प्रीति चाळू ठेवतो. सगुण प्रीतिमुळे भक्तीचा इच्छा येते. ज्ञानाच्या अहंकारामुळे जे पतन घडते त्यापासून साधक वाचतो. त्यामुळे सर्व संतांनी ज्ञानावर भक्ती सांगितली आहे. कर्म, भक्ती, ज्ञान आणि योग हा पारमार्थिक साधनेचा क्रम सांगितला आहे. ब्रह्मचर्य, गृहस्थ, वानप्रस्थ आणि संन्यास हा आश्रमांचा क्रम आहे. धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष हा पुरुषार्थाचा क्रम आहे. यम नियमांचे पाळन करत एकदम ध्यानान्त उडी मारू नये. यासाठी 'कर्म साधना' ही सूचना महत्त्वाची आहे. सद्गुरु अधिकारभेदाने साधकाचा साधनेचा क्रम ठरवून देतात.

परमार्थमागीमध्ये मंगुप्य साधा, सरक, मिष्कपट, श्रद्धावान असावा लागतो यात संशय नाही. पण साधा सरक म्हणजे लुब्ध स्वप्ना, व्यवहारशून्य असा नाही. समर्थ भक्ताचा जाणती म्हणता ते हे गणाचे वाक्येपण नाकारण्यासाठी समर्थानी या दुर्गुणाचा वेळेवेळी निरस्कार केला आहे. प्रयत्नशील, दक्षतेची, चानुयची लुतीही केली आहे. नेहा जाणता भक्त म्हणजे ज्ञानी, श्रद्धावान, प्रयत्नशील, साक्षी, विवेकी, चतुर असा भक्त. मागील श्लोकाने 'दक्ष' हा शब्द याचे गुणांना पूरक असा आहे.

परमार्थीमुळे प्राप्त होणाऱ्या प्रसन्नता, समाधान, आनंद, शांती या गुणांवर किंवा परमेश्वरच्या सर्वज्ञता, कृपावत्सलता, न्यायीपणा, औदार्य, सौंदर्य या गुणांविषयी स्वामान्य भाषणाचा तसेच ज्ञानी भक्ताचा प्रीति वाटे. समाधान, शांतता, आनंद सर्वानाच हवी असतात पण त्यासाठी त्याग, संयम, तप हे आणि याविषयीचे प्रयत्न आवश्यक असतात. ध्येय निश्चित असते तरी ध्येयाकडे जाणारा मार्ग क्रमाक्रमानेच चाळायचा असतो. आणि ही वाटचाळ निष्ठे, जोशे वाटू न देता, न कंटाळता, धिराने करावची असते. हे सर्व भाव समर्थाना अधिप्रेत आहेत.

कर्म
साधना

ज्याने
तो लुब्ध
काहीही

गुणी
शब्दांचे
२ अर्थ
सगुण, सद्गुण

सदा देवकाजी सिजे देह ज्याया।

सदा रामनामे वेदे नित्य वाचा।

स्वधर्मिणि चात्रे सदा उजमत्या।

जगी धन्य तो दास सर्वोत्तमत्या ॥ ४ ॥

अर्थ - जो भगवद् भक्त केवळ भगवंताच्या कार्यासाठी आपला देह सिजवतो, वाणीने जो अखंड देवाचे नाव घेतो. आणि आपल्या वाच्याला आलेले विहित कर्म जो अति उत्तम रीतीने करतो तो पुढे सर्वोत्तम भगवंताच्या जगातील उत्कृष्ट भक्त समजावा. स्पर्शिकरण - आपण स्वतः ईश्वरसम्युक्त होऊन अनुसंधान सांमर्थ्याने आणि ज्या ज्या व्यक्तीशी आपला संबंध येईल त्या व्यक्तीला ईश्वरसम्युक्त करून ही अनुसंधानाची काळा शिक्कणे या कार्यालाच लोकसंग्रह म्हणतात. त्यासाठी भगवंताचे सतत स्मरण असावे लागते. त्यासाठी नामस्मरणासारखे साधने लायान नाही. असा अखंड नामात रहाणारा पुरुष मोठ्या योथतेला असतो. व्यवहार करताना प्रत्यक्ष मुखात जरी नाम चालीले नाही तरी आतील वाणीने ते अखंड चालू राहते.

आपण आपल्या कार्याद्वारे परमेश्वराच्या कार्याला पूरक बनणे म्हणजे देवकार्य होय. अशा कामासाठी शरीराने काष्ट करणे म्हणजेच सिजणे आहे. किंवा आपल्या वाच्याला जे काम आले आहे तेच भगवद्भाव आत्म करणे हा स्वधर्म आहे. कर्म हीच पूजा आहे. **Work is worship**. हा स्वधर्म साधना म्हणून सांमर्थ्याला हवा. मांडवी म्हणजे - **अर्जुना जे निरिहाते ईश्वराचे प्रनेषात**। माझे प्रत्येक कर्म मला भगवंताकडे घेऊन जाणारे असले. या श्लोकामध्ये तीनदा 'सदा' हा शब्द आला आहे. यातून कर्म आणि उपासना यातील सतत्य दिसून येते. देवकार्यामध्ये उत्साह सतत टिकून राहिला पाहिजे. जे नामस्मरणाने घडते. सर्व साधनांचे फळ क्रमाक्रमाने प्राप्त होते. विषयाकडची ओढ उणावते. इंद्रियांना संयम येतो, चित्त शुद्ध होते, बुद्धि स्थिरावते, परमार्थात जीव रमते. म्हणून नित्य आणि सदा या दोन शब्दांवर ध्यान द्यावे. स्वधर्म म्हणजे आपण अर्थाने स्विकारलेली जीवनपध्ती. कुठवधूप्रमाणे त्यात निष्ठा असावी.

अखंडस्मरण सतत तो मां स्मरति नित्यम् ॥

२० कर्म करतानाची कावे त्याला अर्पण करावजे असेल.

सदा बोलव्यासारिखे चालताहे ।
 अनेकी सदा एक देवासि पाहे ।
 सगुणी भजे केश नाही भ्रमाचा ।
 जमी धन्य तो दास सर्वोत्तमाचा ॥ ४२ ॥

अर्थ - जो भगवदभक्त जसे बोलतो तसेच नेहमी वागतो, अनेक देवांच्या अंतर्गामी व्यापून रहाणारा एकच भगवंत जो साक्षात पहातो, जो सगुणाची पूजा-अर्चा, प्रार्थना करतो पण ज्याच्या मनात भगवंताच्या वास्तविक रूपाबद्दल मुकीच गैरसमज नसतो. तो पुरुष सर्वोत्तम भगवंताचा उच्छृष्ट प्रथम होय.

स्पष्टीकरण - अंतरंग व बहिरंग यामध्ये संवाद असणे, आविरोध असणे हे निरोगी व पूर्ण निकलित व्यक्तिमत्वाचे प्रधान लक्षण आहे. त्याने स्वतः अनुभवलेले लेखेचे शब्दांच्या माध्यमातून लोकां-समोर मांडण्याचा प्रयत्न करतो. या विश्वरचनेचा दोन प्रकारची अंगे आहेत. एक पणाले अदृश्य अंग आणि अजेकपणाले दृश्य अंग! स्थूलदृष्टी असलेली देवबुद्धी अनेकाने रमते तर सूक्ष्मदृष्टी असलेली आत्मबुद्धी अनेकानीक एक शोधून त्यात रमते. म्हणून देवदेवतांची नानाविध रूपे आढळती तरी त्यांच्या अंतर्गामी एकच (अंतरात्मा) साक्षीपणाने वावरतो असा साक्षात अनुभव त्याला येतो असा भगवदभक्त सिद्धावस्था पचनी पाडून सगुणोपासनाचा कडू ठेवतो. अर्थात 'सगुण अंतिम सद्बस्तु नव्हे' ही खऱ्या जणीव सतत जाणी असते. त्यापुढे दृश्याच्या खरेपणाचा भ्रम त्याला होणे शक्यच नसते.

दृश्य पुढे सातत्य दाखवण्यासाठी सदा शब्द वापरला आहे परमार्थ मुरला की सातत्य येते. साहित्यिक लोकांच्या भाषणा पुढेच असतो पण जीवनात गोथक असतो. संत मात जो उपदेश लोकांना करतात तो त्यांच्या जीवनात जगत असतात. दुसऱ्या चरणामध्ये विविध संप्रदायातील समन्वयाची भावना दिसून येते. विविधतेमध्ये एकतेचा शोध घेणे हे हिंदू धर्माचे वैशिष्ट्य आहे. इथे विविधता आहे पण विषमता किंवा विरोधाभास नाही. धर अनेक माती (एकच आकार अनेक पण) सोने (एकच, उपकरणे अनेक पण वीज (एकच) समर्थानी विद्वत्भक्तीचे तर तुकाराम महाराजांनी रामभक्तीचे अर्थात लिहिते कृष्णमय सोलेकी मीरा म्हणते - 'मी रासरत्न धन पावो' समर्थाना विद्वत्ताने रामरूपात तर नरहरी सेनारामा शंकराच्या

कमीशी एक रूप होणे ही शक्तिची परिचीमा आहे.

रूपाने दर्शन दिले. श्रगवान शंकर रामाची आराधना करतात तर प्रभू रामचंद्र रामेश्वरला शिवकिंगोची स्थापना करतात. देवतांवरून निर्माण होणारे सांप्रदायिक कळ हे अजानी आणि सुराग्रही शक्ताने निर्माण केले आहेत. प्रत्येकमे आपल्या देवतावर निष्ठा देवानी आणि इतर देवतांवरून आदाभाव ठेवल्या असे रामकृष्ण परमहंस म्हणतात. निष्ठा आणि उदारमतवाद यांचा अतिरेक नको. अर्थात विक्रमिकीत जाती तर साधकाच्या मनात सदैव निर्माण होतो. मात्र आदर्श शक्तीच्या वळतीत श्रमाचा प्रभाव नसतो. ईश्वरप्राप्तीवरून निष्ठा सदैव नसतो.

चरोपदेशे पाण्डित्यं सर्वथा सुकरं नृणाम्।

धर्मं स्वीयमनुष्ठानं कस्यचित् सुमहात्मनः ॥

ज्या प्रकारचे बोलणे आपण केले होते तदनु रूप वागणे अनेकदा माणसाच्या हानून घडत नाही बोलणे सोपे आहे पण वागणे अवघड आहे. सतुद्रुपांच्या वाकतीत मात्र हे सहज शक्य असते. त्यांच्या बोलण्यात, मनन व कृतीत एकवाक्यता असते।

यथा चिंतं तथा वाचा यथा वाचस्तथा क्रिया।

चित्ते प्राप्ते क्रियायां च साधूनामेकरूपता ॥

दृष्टीनिर्मितीच्या प्रक्रियेत एकच सदैवस्तु अनेक रूपांनी नरेले वा नानाविध प्रकारांनी आसते. त्या विविधतेला अनेक रंगा, नावे आकार असतात. पण तरी सुद्धा त्याच्या मुळाशी असलेले तत्त्व एकरूपय असते. आणि हा सिध्दान्त जाणत्या माणसाला ठाऊक असल्यास विविधता त्याच्या तृतीया, विचकित कळू शकत नाही. अनेक संप्रदायात साक्षात एकच धर्म दिसतो. एकच देव दिसतो. पूर्णत्वाला गेलेला जागी सुद्धा लोककथाणासाठी सगुण-

उपासनेचा आवडीने पुरस्कार करतो-

सर्वशून्येषु येनैकं भावमव्ययमीदृते ।

अविभक्तां विभक्तेषु तज्ज्ञानं विधिं सात्त्विकम् ॥

दासबोधः ५-६-२

पृथक्पृथक् तु यज्ज्ञानं तान्नाशेभावान् पृथक्पृथक् ।

आकाशात् पतितं ताम्

नसं जंतरी कामकारी विकारी।

उदासीन जो तापसी ब्रह्मचारी।

निवाका मनी केश नाही तमाचा।

जमीं धन्य तो दास सर्वोत्तमाचा ॥५०॥

अर्थ - अनेक विकृती निर्माण करणारी वासना-कामवासना ज्याच्या मनात नसते, जो विकृततेने तटस्थ असतो, जो तपश्चर्येला बाहून घेतो, जो ब्रह्मचर्यव्रताचे पाळण करतो, ज्याच्या मनात क्रोधाचा आवेश उरत नाही. व ज्याचे मन अत्यंत कोमलरहित होते, तो सर्वोत्तम भगवंताचा उत्तम भक्त असतो. स्पष्टीकरण. कामवासना म्हणजे मानवी जीवनातील सर्वस्पर्शी शक्ती आहे. ती जागी झाली की मन अस्वस्थ होते, बुद्धी वेडी होते, तबे ती कलहिन होते, नाना विकार निर्माण होतात. पण अशी खाली खेचणारी कामवासना भक्ताला स्पृही करत नाही. उदासीन म्हणजे वरच्या पातकीवर स्थिर झालेला. देहातून निवृत्त झालेला. तापसी म्हणजे ध्येयसिद्धीसाठी वर्षानुवर्षे नियमितपणे साधना करणारा. वैवाहिक जीवनात सुद्धा ब्रह्मचर्य पाळण करता येते. आणि तम म्हणजे क्रोधाचा आवेश किंवा उन्माद. हा क्रोध आत्मशांतीला नागवतो म्हणून भक्ताचे अंतरंग थंड व क्रोधरहित असते.

साधकाचे चित्त निरंतरंग असावे. त्याच्या मनाच्या प्रांगणात त्रिगुणांचा गोंधळ नसतो. तम हा इथे प्रातिनिधिक असऊ नरी गुणातील अवस्था अपेक्षित आहे. या अवस्थेत गुण नष्ट होत नाहीत तर त्यांच्यावर लक्षा ग्राह्यता येते. त्या त्या गुणांच्या आवश्यकतेनुसार क्रमागत वापर करता येतो. चष्मा, पेन, कपडे, वाहन यांचा जसा आपण गरजेनुसार वापर करतो तसा त्रिगुणांचा वापर करायचा. उदासीन, तापसी आणि ब्रह्मचारी अशी तीन लक्षणे समर्थ सांगतात. मन आता इंद्रियसुखान रमत नाही. इंद्रियाच्या वरच्या पातकीवर ते स्थिरावे म्हणजे उदासीन अवस्था. यात स्पर्धा, ईर्ष्या, खेप, मात्सर, खटपर संपते. सिनेमा, नाटक, टी. वी. पत्ते. राजकारण यात मन रमत नाही. उदासीन म्हणजे तटस्थ, अक्रिय, निर्भय अंतर्मुख अशी चित्तदशा. कठोपनिषदमध्ये यमाने नयिकत्याला अनेक प्रकामे दाखवली पण तो उदासीन असल्यामुळे कोणत्याही प्रकामांना बळी पडला नाही. स्वामी

त्रिविकानंद परदेशान असतांना अनेक प्रकामेने त्यांना दाखवली गेली परंतु स्वामीजी अखंड सावधान स्थितिंत होते.

तापसी हा शब्द तापणे या शब्दाशी साधर्म्य दाखवतो. दीर्घकाळ विशिष्ट साधना केल्याने शरीरान्त अंतस्थ अग्नी निर्माण होते असा अग्नी काम, क्रोध, लोभ हे सारे विकार जाळून टाकतो. तपामध्ये प्रतिक्रिया नसते सहनशीलता आणि क्षमाशीलता असते. धंडी, वारा सहन करणे, उषवास सहन करणे, जन्मिदने विचकित न होणे हे एक लक्षण आहे. काया, वाचा, मनाने तप आचरायचे असते. त्रिविध तपे तपाने भक्ताचे मनोबल वाढते.

ब्रह्मचारी शब्दाचा अर्थ 'ब्रह्मणी चरति' म्हणजे ब्रह्मांत राहणारा किंवा ब्रह्मप्राप्तीसाठी धडपडणारा असा आहे. त्याच्या प्रत्येक कर्मांत ब्रह्मपात्रे भ्रान्त असते. असा मनुष्य सत्साराच्या पक्षाने कशाका पुढेक? त्यावद्दल ब्रह्मचारी म्हणजे विवाह न करणे असा अर्थ लढू शकतो. परंतु तो परिपूर्ण अर्थ नव्हे. विवाहिताना देखील ब्रह्मचर्य पाळता येते.

विकार म्हणजे परिवर्तन. काही प्रमाणात ते आवश्यकही असते. काल्य, तारव्य, वार्धक्य हे जीवनाचे विकार आहेत. तसेच दुधाची साथ, दही, काणी, तूप हे विकारच आहेत. परंतु ते त्याच्या नशित तर इष्ट आहेत. परंतु इष्ट नासते किंवा आंबा सडतो तेव्हा ते फेकून द्यावे लागतात.

उदासीन म्हणजे माणूसघागा किंवा रड्यानव्हे. त्याका विकार वाधू शकत नाहीत. तापसी म्हणजे तितिक्षा असणारा. कायना न करताळणारा. **आकी उर्मि साहे। तुका म्हणे उर्मि राहे।** असे म्हणून तुकोबाराय साधकाका उच्च मार्गदर्शन करतात.

काम, क्रोध ही रजोगुणाची अपत्ये असली तरी तमोगुणाचे या आपल्या पुतण्यांवर फार प्रेम आहे म्हणून त्याने ती जणू दगळ घेतली आहेत आणि आपली मोहप्रमादादि संपत्ति ज्यांना देऊन टाकली आहे. असे वर्णन माऊकीने केले आहे. तमोगुण नाहीसा झाला की कामक्रोधाने स्वरूपही कामकारी राहत नाही.